

Οι λέξεις της Ορθοκωστιάς

Posted by [sarant](#) στο 4 Μαΐου, 2017

Το μυθιστόρημα «Ορθοκωστιά» του Θανάση Βαλτινού δεν το είχα διαβάσει, ήξερα όμως ότι έχει ως θέμα του την τρομοκρατία που υποτίθεται ότι άσκησε το ΕΑΜ στην Πελοπόννησο το 1943 και το 1944. Η Ορθοκωστιά είναι ένα μοναστήρι στην Κυνουρία στο οποίο υποτίθεται ότι λειτουργούσε επί Κατοχής στρατόπεδο συγκέντρωσης «αντιδραστικών». Το βιβλίο αποτελείται από 47 κεφάλαια, τα περισσότερα πολυσέλιδα αλλά μερικά συντομότερα, λίγες αράδες μόνο, που το καθένα είναι και μια «μαρτυρία» για τα γεγονότα στην Κυνουρία. «Μιλάνε» χωριάτισσες, αξιωματικοί του στρατού, νοικοκυραίοι, ταγματασφαλίτες. Βάζω εισαγωγικά, επειδή το βιβλίο του Βαλτινού είναι μυθιστόρημα και όχι ιστορικό δοκίμιο και όλες αυτές οι «μαρτυρίες» είναι μυθοπλασία που αγνωώ σε ποιον βαθμό βασίζεται στην πραγματικότητα.

Δεν είναι η πρώτη φορά που ο Βαλτινός χρησιμοποιεί αυτή την τεχνική, να παραθέτει δηλαδή οιονεί μαρτυρίες, που όμως είναι γραμμένες από τόν ίδιο, δεν είναι δηλαδή μαρτυρίες. Το έχει ξανακάνει, αν δεν κάνω μεγάλη γκάφα, τόσο στο Συναξάρι του Ανδρέα Κορδοπάτη, όσο και στα Στοιχεία για τη δεκαετία του 60. (Αντίθετα, στην εξαιρετική Κάθοδο των εννιά δεν χρησιμοποιείται η τεχνική αυτή, διότι δεν υπάρχει η επίφαση του ντοκουμέντου, της μαρτυρίας).

Το βιβλίο λοιπόν δεν το είχα διαβάσει, αν και είχα παρακολουθήσει, τότε που κυκλοφόρησε (το 1994), τη συζήτηση που έγινε, αφού από αρκετούς αριστερούς θεωρήθηκε ότι το έργο του Βαλτινού ξεπλένει τους ταγματασφαλίτες -μια και παρουσιάζει ότι εντάχθηκαν στα τάγματα εξωθημένοι από την εαμική τρομοκρατία.

Το αναζήτησα πριν από μερικούς μήνες σε κεντρικό βιβλιοπωλείο, όπου μου έδωσαν την ανακριβή απάντηση ότι έχει εξαντληθεί (στην πραγματικότητα, είχε αλλάξει ο εκδότης). Σε πρόσφατη διαδικτυακή συζήτηση έκανα λόγο για το βιβλίο και μια καλή φίλη, που παρακολουθούσε τη συζήτηση, το αγόρασε και μου το χάρισε. Ένιωσα έτσι υποχρεωμένος να το διαβάσω, πράγμα που έκανα, όχι χωρίς κόπο.

Ίσως το πήρα από κακό μάτι, πάντως το διάβασμα της Ορθοκωστιάς με κούρασε απερίγραπτα. Δεν είναι ότι διαφωνούσα με την πολιτική θέση του συγγραφέα, είναι ότι βαρέθηκα την ατέλειωτη παρέλαση ονομάτων και δυσκολευόμουν να παρακολουθήσω τον ειρμό, καθώς ο συγγραφέας αναπαράγει πιστά την προφορική αφήγηση, με όλες της τις ανακολουθίες και τις επαναλήψεις. Υπο άλλες συνθήκες, θα το είχα παρατήσει στη σελίδα 20, αλλά πείσμως και το τελείωσα, παρόλο που δεν άλλαξα γνώμη -εξακολουθώ να το βρίσκω βαρετό έργο, πολύ κουραστικό, αλλά και να διαφωνώ με την πολιτική του θέση.

Αναγνωρίζω όμως ότι ο συγγραφέας με μαστοριά καταφέρνει να κάνει πειστικές τις αφηγήσεις, να διαφοροποιήσει τον λόγο ανάλογα με τον ομιλητή -ας πούμε οι αξιωματικοί χρησιμοποιούν απλή καθαρεύουσα και η αφήγησή τους είναι σαφώς πιο συγκροτημένη- ενώ δεν παραλείπει σε αρκετά σημεία να βάζει τους ήρωές του να ομολογούν ότι αργότερα, όταν γύρισε το φύλλο, έκαναν τα ίδια και χειρότερα στους Εαμίτες διώκτες τους.

Αλλά εμείς εδώ λεξιλογούμε. Δεν έχω σκοπό να συζητήσω τις θεωρίες των Καλύβα-Μαραντζίδη που ξεπλένουν τα Τάγματα Ασφαλείας και ουσιαστικά νομιμοποίησαν τη Χρυσή Αυγή, ούτε έχω πρόθεση (ή και τα φόντα) να κάνω κριτική στον Βαλτινό για ένα του μυθιστόρημα που το βρήκα κουραστικό ή μέτριο.

Θα λεξιλογήσω λοιπόν για την Ορθοκωστιά, διότι όσο διάβαζα το βιβλίο είχα μαζί μου το πιστό μου μολυβάκι και σημειώνα λέξεις και φράσεις που άξιζαν σχολιασμό. Να πω ότι παρόμοια και πιο εξαντλητική αποδελτίωση στο ίδιο βιβλίο του Βαλτινού είχα διαβάσει πριν από χρόνια στο ιστολόγιο

ενός συναδέλφου, μέλους της Λεξιλογίας και τελικά τη βρήκα αφού είχα τελειώσει το δικό μου άρθρο -ο Κώστας [γράφει πολύ περισσότερα](#), αλλά δεν επιμένει τόσο στα λεξιλογικά.

Παραθέτω τις λέξεις/εκφράσεις με τη σειρά που τις βρήκα στο βιβλίο, σημειώνοντας με ιδιαίτερη ικανοποίηση ότι σε τούτη τη νέα έκδοση της Ορθοκωστιάς (από την Εστία) χρησιμοποιείται μονοτονικό για τις αφηγήσεις, ενώ πολυτονικό για τον σύντομο πρόλογο και τον σύντομο επίλογο, που είναι σε καθαρεύουσα.

- σελ. 11 «από τα Μακρέκα», «Μασκλινέκη Βίγλα», το ίδιο και σε όλα τα ανάλογα τοπωνύμια. Θα περίμενε κανείς «Μακρέικα», «Μασκλινέικη» κτλ. Προφανώς έτσι τα λένε στην περιοχή του Καστριού Κυνουρίας.
- σελ. 16 «ήταν και σημειωμένος αυτός ο ανακριτής, καμπούρης». *Σημειωμένος* λέγεται αυτός που έχει σωματική αναπηρία ή ατέλεια.
- σελ. 58 «είχε ένα τσιρίλι, έναν καλόγερο, στο σβέρκο». Δεν ήξερα τη λέξη *τσιρίλι*. Την εξηγεί ο συγγραφέας. Δεν γκουγκλίζεται.
- σελ. 59 «Είχανε ένα πολήνι». *Πολήνι* ή *πολήμι* είναι το αρχαίο υπολήνιον, το κοίλο κτίσμα κάτω από τον ληνό, το πατητήρι, όπου συγκεντρώνεται ο μούστος. Ακούγεται και «πολέμι», αλλά και «πολήβι». Το συναντάμε και σε ελαιοτριβεία. Και σε άλλες (αυθεντικές) αφηγήσεις, το πολήνι/πολήμι χρησιμοποιείται ως κρυσώνα. Το έχω αποδελτιώσει στις Λέξεις που χάνονται.
- σελ. 87 «πήρα την караμπίνα, πήρα φυσιγγία από τη θυρίδα». *Θουρίδα* είναι μικρή εσοχή στον τοίχο που χρησιμεύει σαν πρόχειρο ντουλάπι. Από τη θυρίδα. Επίσης στις Λέξεις που χάνονται.
- σελ. 101 «άνοιξαν κάποια ντρούπλα πανί. Ντρούπλες λέγανε τα ρολά που υφαίνανε στον αργαλειό». Δεν ήξερα τη λέξη *ντρούπλα*, που ευτυχώς την εξηγεί ο συγγραφέας. Δεν βλέπω να γκουγκλίζεται.
- σελ. 123 «τους άφησε ένα μελεούνι ψείρες». Το *μελεούνι* είναι άλλος τύπος για το μιλιούνι.
- σελ. 136 «Ξεραπώσαμε κάτι παλιά κελιά ...» Το ρήμα *ξεραπώνω* το χρησιμοποιεί ο Βαλτινός και στον Εθισμό στη νικοτίνη, όπου ο πατέρας του αφηγητή «ξεράπωσε τη μια αποθήκη», της άλλαξε τα δοκάρια, έβαλε πατώματα και έφτιαξε δυο κάμαρες για να μένει η οικογένεια. Σε ένα παλιό φόρουμ που το είχαμε συζητήσει, διότι ο Γάλλος μεταφραστής του Βαλτινού (που ήταν φίλος μου) απορούσε με τη λέξη που δεν βρίσκεται πουθενά, και δεν ήθελε να ρωτήσει τον ίδιο τον Βαλτινό αν ήταν κάτι σχετικά εύκολο, είχαμε καταλήξει ότι προέρχεται από το *ράπη* = στέλεχος του σταριού, άρα *ξεραπώνω* την αποθήκη = την αδειάζω από τα άχυρα. Είχα κάποιες επιφυλάξεις όμως και νομίζω ότι τελικά ο φίλος μου ρώτησε τον Βαλτινό, αλλά δεν θυμάμαι τι απόγινε. Μπορεί πάντως να σημαίνει «αδειάσαμε, καθαρίσαμε».
- σελ. 137 «Υπήρχαν γυναίκες ... που για ένα πανιότο έδιναν τα πάντα». *Πανιότο*, αλλού *πανιότα*, η είναι η κουραμάνα του ιταλικού στρατού.
- σελ. 149 «είμαστε σαν το αυγό στις δυο πέτρες». Η έκφραση *σαν το αυγό στις δυο πέτρες* σημαίνει περίπου «μπρος γκρεμός και πίσω ρέμα», όταν κάποιος βρίσκεται στριμωγμένος ανάμεσα σε δυο δεινά. Το αυγό, ανάμεσα στις πέτρες, αν κουνηθεί θα σπάσει -τσούγκσβανγκ, που θα έλεγε και ο φίλος μας ο Κιντ.
- σελ. 151 «την ψιχαστήρα» -παράλληλος τύπος του «ο ψεκαστήρας, η ψεκαστήρα»
- σελ. 151 «ρε Τούρκο» -προσφώνηση σε δύστροπο συνομιλητή.
- σελ. 157 «την κακογραμμένη την Ντίνα». *Κακογραμμένη*, που ήταν κακό το ριζικό της.
- σελ. 158 «Όσοι ήταν πονηροί άρχισαν λίγο λίγο να σούρνουν». (Τους έχουν μαζέψει στην πλατεία του χωριού). *Να σούρνουν* θα πει να φεύγουν αθόρυβα και δήθεν αθώα -να την κάνουν με ελαφρά, που λέμε σήμερα.
- σελ. 190 «Εμένα ήρθες να πιάσεις, που άμα ξύσεις τα δόντια σου θα βγει το ψωμί μου από μέσα;» Η έκφραση *άμα ξύσει το δόντι του θα βγει το ψωμί μου* (με παραλλαγές) χρησιμοποιείται για να στηλιτευτεί η αχαριστία κάποιου, που «έφαγε ψωμί» από εμάς και μας έκανε κακό.
- σελ. 192 Η σφαίρα «βρήκε τη δημαρχίνα ξυστά στο γιουρντί. Τη γρατσούνισε στην οσφύν». Γιουρντί ή γιούρντα είναι μάλλινος επενδύτης, ιδίως γυναικείος.

- σελ. 193 «τη μάνα του την άφησε εκεί κάτω στον μύλο. Κονόμαγε το ξάγι». Το ξάγι είναι τα αλεστικά, η αμοιβή του μυλωνά για το άλεσμα, που συνήθως δινόταν εις είδος. Το ξάγι είναι το εξάγιον, από το λατινικό *exagium*.
- σελ. 196 «είχαν αμπέλια και ρεντίζαν». *Ρεντίζω* είναι παράλληλος τύπος του «ραντίζω».
- σελ. 200 «Ο άντρας σου ... είναι φλούτσος» Μειωτικός χαρακτηρισμός ο *φλούτσος*, που γκουγκλίζεται μερικές φορές.
- σελ. 225 «Όλοι οι ακράνιδές μου». Ο *ακράνης* είναι ο φίλος, ο σύντροφος. Υπάρχει στις Λέξεις που χάνονται. Τον πληθυντικό θα τον έγραφα «ακράνηδες».
- σελ. 241 «μας ανέβασαν εκεί πάνω, ήταν μια χούνη, χωράγαμε». Η *χούνη* είναι το φαράγγι, τόπος βαθύς και στενός, που κλείνεται απ' όλες τις μεριές, ρεματιά που όσο πάει και στενεύει. Είναι ένας τόπος με σχήμα σαν χωνί, και ακριβώς η χούνη ετυμολογείται από τη χοάνη. Την συμπεριέλαβα στις Λέξεις που χάνονται.
- σελ. 243 «Παίρνω το κορίτσι από το χέρι, ένα καρβέλι ψωμί και το παιδί καλικούσια». Το *καλικούσια* είναι παράλληλος τύπος του *καλικούτσα* (καβάλα στους ώμους -βλ. Λέξεις που χάνονται).
- σελ. 259 «Χώριζαν τα χτήματα επιτόπου, λαχίδια λαχίδια». *Λαχίδι* ή *λαχίδα* είναι το κομμάτι γης που έχει κληρονομήσει κάποιος ύστερα από κλήρωση, συνήθως λουρίδες στενές και μακρουλές. Επίσης στις Λέξεις που χάνονται.
- σελ. 321 «Είχε αρχίσει να μουργώνει». *Μουργώνει* θα πει σουρουπώνει. Μούργος είναι ο σκουρόχρωμος, από τη μούργα, αντιδάνειο μέσω λατινικών που ανάγεται στην αρχαία αμόργη, το κατακάθι του λαδού.

Και αυτές ήταν οι λέξεις της Ορθοκωστάς.

[Γς said](#)

[4 Μαΐου, 2017 στις 11:06](#)

Όσοι δεν έχετε διαβάσει το [σχετικό άρθρο](#) [που αναφέρει κι ο Σπινάλ στο Σχ. 6] του Πάνου Ζέρβα στο [ιστολόγιό του](#) «Σημειώσεις για τον Εμφύλιο» διαβάστε το.

[cronopiusa said](#)

[4 Μαΐου, 2017 στις 13:22](#)

[Η ΝΕΑ ΔΕΞΙΑ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ](#)

[ΚΩΣΤΑΣ ΒΟΥΛΓΑΡΗΣ ΚΑΤΑ ΘΑΝΑΣΗ ΒΑΛΤΙΝΟΥ](#)

[Ο Εμφύλιος άνοιξε πληγές... στο χαρτί](#) Δέκα χρόνια μετά τη δημοσίευση από τον Θανάση Βαλτινό της «Ορθοκωστάς», ο Κώστας Βούλγαρης γράφει βιβλίο κατηγορώντας την ως «σύμβολο μιας αναθεωρητικής ανάγνωσης του Εμφυλίου»

Ο Εμφύλιος άνοιξε πληγές... στο χαρτί

Δέκα χρόνια μετά τη δημοσίευση από τον Θανάση Βαλτινό της «Ορθοκωστά», ο Κώστας Βούλγαρης γράφει βιβλίο κατηγορώντας την ως «σύμβολο μιας αναθεωρητικής ανάγνωσης του Εμφυλίου»

ΜΑΝΩΛΗΣ ΠΙΜΠΛΗΣ | ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΗ: 16/06/2004 |

Τα πάθη παρόντα, εξήντα χρόνια μετά. Ο Εμφύλιος μάς καίει πάντα. Και ένα βιβλίο που γράφτηκε για ένα άλλο βιβλίο! Ο συγγραφέας και κριτικός Κώστας Βούλγαρης («Τα άλογα της Αρκαδίας», «Ο Καρτέσιος στην Τρίπολη») έγραψε την «Παρτίδα» (εκδ. Βιβλιόραμα) ως «παιχνίδι λογοτεχνίας και ιστορίας» (υπότιτλος), δηλαδή ως προσωπική ανάγνωση του λογοτεχνικού έργου του Θανάση Βαλτινού «Ορθοκωστά», που πρωτοεκδόθηκε πριν από δέκα χρόνια και το οποίο εστιάζει στα γεγονότα του Εμφυλίου στην Αρκαδία.

Ποια είναι η αφορμή; Έχει διατυπωθεί η άποψη από μερίδα της κριτικής (με την οποία συντάσσεται και ο Κώστας Βούλγαρης) ότι η «Ορθοκωστά» αποτελεί ένα βιβλίο καθοριστικό με το οποίο ξεκινά η «αναθεώρηση» του Εμφυλίου. Ο Κώστας Βούλγαρης έχει ήδη τοποθετηθεί με αρθρογραφία, ωστόσο μία σκληρή διατύπωση του Θανάση Βαλτινού στο περιοδικό «Το Δέντρο» (Μάρτιος 2004), τον ώθησε να γράψει ολόκληρο βιβλίο για την «Ορθοκωστά» σε δύο μήνες! «Πρέπει να τον δέρνει μεγάλη σύγχυση αυτόν», έλεγε στο «Δέντρο» ο Θανάσης Βαλτινός. «Ενώ δηλώνει ότι χωρίς το "Ορθοκωστά" δεν θα υπήρχαν κάποια δικά του κείμενα - ποια; - την ίδια στιγμή γράφει εναντίον της αλλοπρόσαλλα πράγματα. Διατεταγμένες υποχρεώσεις, ίσως».

Ο Κώστας Βούλγαρης λέει στα «ΝΕΑ» ότι η «Ορθοκωστά»

είναι «σαν να έχει γραφτεί σύμφωνα με τα αιτούμενα της αναθεωρητικής άποψης του Εμφυλίου». Η οποία

«υποβαθμίζει το γεγονός του πολέμου, αναδεικνύει τη λεγόμενη κόκκινη τρομοκρατία, εξομοιώνει τις δύο πλευρές (κατακτητές και αντιστασιακούς), εμφανίζει να υπάρχουν, κατ' αναλογία των γερμανικών στρατοπέδων συγκέντρωσης, αντίστοιχοι ΕΑΜικοί χώροι, και αναδεικνύει τα προσωπικά πάθη εις βάρος των ιδεολογικών διαφορών».

Ο Θανάσης Βαλτινός ξεκαθαρίζει ότι δεν επιθυμεί με κανένα τρόπο να «ασχοληθεί με τον σχολιασμό του περιεχομένου του συγκεκριμένου βιβλίου». Δέχεται ωστόσο να απαντήσει σε ερωτήσεις και συντάσσεται με τις απόψεις που έχουν διατυπώσει στο «Βιβλιοδρόμιο» των «ΝΕΩΝ» (όπου έχει ανοίξει σχετικός διάλογος) οι ιστορικοί Στάθης Καλύβας και Νίκος Μαραντζίδης, λέγοντας ότι είναι ανάγκη να είμαστε «ψυχροί έως αδιαφορίας», αν θέλουμε «να δούμε τα σφάλματα και να πάμε μπροστά».

Η Ορθοκωστά είναι ένα μοναστήρι στη βόρεια Κυνουρία, το οποίο από το 1943 λειτουργούσε ως χώρος κράτησης «αντιπάλων του ΕΑΜ ή απλώς υπόπτων για λόγους που σχετιζόνταν με τα διαδραματιζόμενα πολεμικά γεγονότα», σύμφωνα με τη διατύπωση του Κώστα Βούλγαρη.

«Αν ο πίνακας "Κρυφό Σχολείο" του Γύζη χρησιμοποιήθηκε ως σύμβολο της νεοελληνικής εθνικής ιδεολογίας, η "Ορθοκωστά" θα αποτελέσει σύμβολο μιας αναθεωρητικής ανάγνωσης του ελληνικού Εμφυλίου, ως μέρος μιας ευρύτερης ανάγνωσης του ευρωπαϊκού 20ού αιώνα», λέει ο Κώστας Βούλγαρης

«**Τα γεγονότα** που περιγράφει ο Βαλτινός έχουν συμβεί όλα», λέει στα «ΝΕΑ». «Όμως τα φωτίζει με συγκεκριμένο τρόπο. Και η άποψη της άλλης πλευράς βγαίνει φορτισμένα. Όπου υπάρχουν διαφορετικές εκδοχές υιοθετεί τη λιγότερο αριστερή. Και φτιάχνει ένα ιστορικό σχήμα που δεν αφορά μόνο στη συγκεκριμένη περιοχή αλλά και γενικότερα στον Εμφύλιο. Όταν χρησιμοποιεί ως αφηγητές μέλη των Ταγμάτων Ασφαλείας, δεν κάνει ψυχογράφημα - κάτι που θα ήταν όχι μόνο χρήσιμο αλλά θα είχε και μείζον ενδιαφέρον. Έτσι βρισκόμαστε μπροστά σε κάτι που μοιάζει με τον λόγο των νικητών προ πεντηκονταετίας. Ο Θανάσης Βαλτινός κάνει στην "Ορθοκωστά" ένα τρομακτικό παιχνίδι με τη θεωρία των πιθανοτήτων. Ανοίγει το θέμα συνεχώς προς την κατεύθυνση που θέλει αλλά κρατάει και άλλοθι. Λέει και για την άλλη πλευρά, αλλά με τρόπο που, μάλλον, δεν το θυμάται κανένας».

Ο Κώστας Βούλγαρης λέει ότι πράγματι κρατήθηκαν πολλοί στο Μοναστήρι της Ορθοκωστιάς. Αλλά αυτό έγινε «για να μαζευτούν τα όπλα και για να εκβιαστούν μέλη των Ταγμάτων Ασφαλείας - μέσω κράτησης συγγενών τους - να αποφύγουν τα έκτροπα. Αν υποθεθεί ότι υπήρχε και ένα 10% παντελώς αθώων που κρατήθηκαν εκεί, ο Θανάσης Βαλτινός εστιάζει εκεί».

Ο συγγραφέας της «Παρτίδας» θεωρεί ότι η «Ορθοκωστά» «πληροί όλες τις προδιαγραφές ώστε να αναδειχθεί, στο εγγύς μέλλον, σε σύμβολο μιας αναθεωρητικής ανάγνωσης του ελληνικού Εμφυλίου». Και διαπιστώνει ότι «ήδη, η "Ελένη" του Γκατζογιάννη, ένα μετριότατο έως αφελείας, έργο ενός λογοτεχνικά ανύπαρκτου συγγραφέα, έχει ενταχθεί στις πανεπιστημιακές βιβλιοθήκες των ΗΠΑ με την ένδειξη "Ελληνική Ιστορία"». Και ότι «κατά συνέπεια, η "Ορθοκωστά" τού πολύ σημαντικού Έλληνα πεζογράφου Βαλτινού αντέχει μερικά διδακτορικά Φιλολογίας και άλλα τόσα Ιστορίας. Αν αυτή η τάση λοιπόν επικρατήσει, η "Ορθοκωστά" έχει όλες τις προδιαγραφές να αναδειχθεί σε σύμβολό της. Τώρα είναι η στιγμή της διαμόρφωσης των ιδεολογικών προϋποθέσεων και των συνάψεων» για το πώς θα διαβάζουμε τον Εμφύλιο τις επόμενες δεκαετίες», καταλήγει.

«Τρομάζουμε με τη σκιά μας»

«Δεν έχω διάθεση να αποϊδεολογικοποιήσω τίποτα», λέει στα «ΝΕΑ» ο Θανάσης Βαλτινός. «Σε όλο μου το έργο τήρησα πάντα υπεύθυνη στάση. Αν υπάρχει μία συνειδητή επιλογή (στο ποσοστό που υπάρχει συνειδητή επιλογή στην τέχνη) είναι να μη μασκαρέψω, να μην αποκρύψω, να μην ωραιοποιήσω τίποτα. Εκείνοι ντε και καλά θέλουν να με βγάλουν απολογητή των Ταγμάτων Ασφαλείας. Δεν θέλουν να διαβάσουν. Ούτε να κουβεντιάσουν με όρους επιστημονικής δεοντολογίας. Κουβεντιάζουν μόνο με ηθικολογίες και συναισθηματισμούς. Στην "Ορθοκωστά" οι θηριωδίες των Ταγμάτων Ασφαλείας αναφέρονται με πολύ δραστικό τρόπο, αφού τις βάζω όπως τις περιγράφουν οι ίδιοι. Και αναφέρω τις πρώτες διεργασίες για το πώς ακριβώς ξεκίνησε ο Εμφύλιος. Αλλά δεν θέλουν να δουν».

«Στον Τύπο ο Στάθης Καλύβας, που διδάσκει στο Γέιλ, κατηγορήθηκε περίπου ανοικτά ως πράκτορας. Και το άρθρο του Γιώργου Μαργαρίτη στο "Βιβλιοδρόμιο" ήταν όλο ύβρεις και υπονοούμενα, χωρίς να στηρίζεται σε επιστημονικά επιχειρήματα. Αυτά δεν πολεμιούνται με πόλεμο τέτοιο. Διαστρέφουν τις θέσεις των ιστορικών που έχουν άλλη άποψη».

Μέλος των Ταγμάτων Ασφαλείας φρουρεί απαγχονισμένο Έλληνα. Ο Θανάσης Βαλτινός αρνείται τον ρόλο «απολογητή των ταγματασφαλιτών», που ορισμένοι τού προσάπτουν

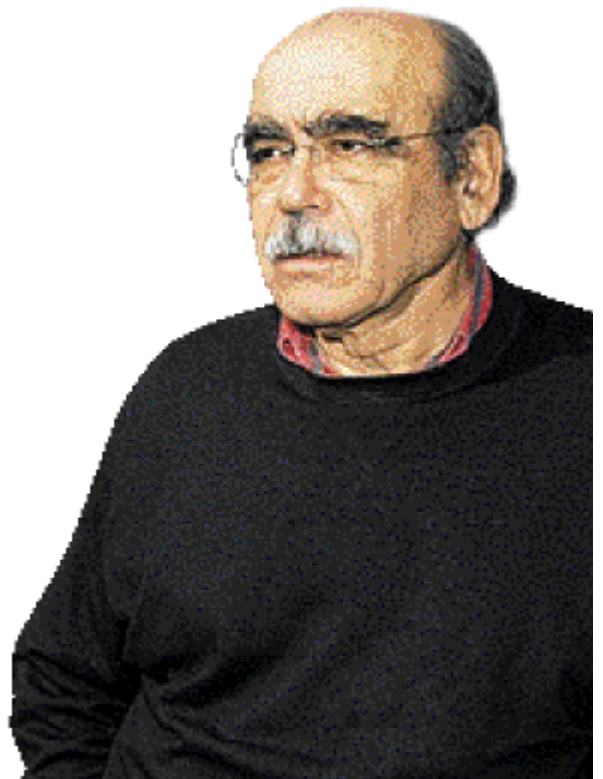
«Την "Ορθοκωστά" κάποιιοι την τοποθετούν ως εναρκτήριο σημάδι της αναθεώρησης της ιστορίας του Εμφυλίου. Αλλά ο τρόπος που τη διαβάζουν είναι συζητήσιμος. Με προκατάληψη και προαποφασισμένες θέσεις. Ο Γιώργος Μαργαρίτης έχει γράψει ότι τα βιβλία του Παπαγιώργη, του Χαριτόπουλου και του Βαλτινού δεν είναι Ιστορία. Απορριπτέα δηλαδή».

Ο Θανάσης Βαλτινός πιστεύει ότι ακόμη λειτουργούμε «με πείσμα ίσως και ιδεοληψία» και «τρομάζουμε με τη σκιά μας - δεν τολμάμε να μιλήσουμε για τίποτα το μελανό». Λέει ότι ειδικά στο Μοναστήρι της Ορθοκωστιάς «όλα τα θύματα ήταν αθώα» ενώ για την «Ελένη» του Γκατζογιάννη θεωρεί ότι δεν είναι λογοτεχνία αλλά «καυτό ρεπορτάζ». Μιλάει για «αγριότητες που αποτελούν τα μοιραία λάθη που κάνει η Αριστερά πάντα» και για «περιχαράκωση που αποκλείει τους άλλους από την αριστερή σκέψη»: «Δεν μπορεί να υπάρξει ευφυής Αριστερά σ' αυτόν τον τόπο; Αν δεν πάει παραπέρα, θα συρρικνωθεί. Λειτουργούν ως η Αριστερά να είναι δικό τους οικόπεδο. Ενώ εγώ είμαι δήθεν απολογητής!».

«Παίρνει σύνταξη για αντίσταση»

Ένα κεφάλαιο της Ορθοκωστιάς που έχει προκαλέσει σχόλια είναι η εκτέλεση του Γιάννη Βασιλίμη. «Στη δικογραφία γράφτηκε ότι το θύμα επιτέθηκε πρώτο», μας λέει ο Θανάσης Βαλτινός. «Αλλά τι θα λεγόταν; Έλεγαν επίσης ότι για να τον πιάσουν, κάτι κακό θα είχε κάνει...».

«Ο Παυλάκος ήταν παρών στην εκτέλεση του Βασιλίμη. Τον Βασιλίμη τον σκότωσε ένας αδερφός του. Ένας αδερφός του και ο Μαυρογιάννης. Ο Μιχάλης Μαυρογιάννης που παίρνει τώρα σύνταξη για αντίσταση. Έσφαξε τον άνθρωπο παίρνει και σύνταξη. Τον πιάσανε τον Γιάννη Βασιλίμη, έναν άντρα μέχρι κει πάνω. Ωραία παρουσία, ωραία εμφάνιση. Με ένα αγόρι και ένα κορίτσι ανήλικα. Τον πιάσανε με τον πατέρα του. Ο πατέρας του πήγαινε κοντά. Ρε παιδιά, τι σας έκανε ο Γιάννης, τους λέει. Του έδωσε μια κάποιος, δεν ξέρουμε ποιος, και τον έριξε μέσα σε κάτι βάτα. Αλλά έζησε ο γέρος, δεν πέθανε. Τον Γιάννη τον πήγαν παραπάνω, το λένε στους Σπαθοκομμένους το μέρος, είναι ψηλότερα, στον δρόμο απ' το Κούβλι. Στο Κούβλι τον είχαν πιάσει. Ο αδελφός του, ο Παυλάκος και οι άλλοι. Και τον σκοτώσανε στους Σπαθοκομμένους. Βγήκε ο γέρος από τα βάτα, πήγε στη νύφη του. Μηλιά, Μηλιά, της φωνάζει. Τον Γιάννη τον φάγανε παιδάκι μου, άντε να τον μάστε. Πήρε η Μηλιά την κουνιάδα μου την Ηλέκτρα και πήγαν εκεί πάνω και τον βρήκανε. Είπε η κουνιάδα μου ότι τόσο πολύ είχε δαρθεί που είχε κόψει, ακριβώς έτσι μου είπε, ένα γόνα μπουχό. Ήταν μες στον μπουχό θαμμένος. Γιατί φαίνεται δάρθηκε πολλές φορές πριν ξεψυχήσει. Δεν ξέρω αν τον κάναν σφαχτόν, δεν ξέρω για τον Παυλάκο, αλλά τούτος ο άλλος, ο Ρουβαλιάνος, έκατσε στη φυλακή κάμποσα χρόνια. Κάπου τον είχανε σε κάποια φυλακή. Και τώρα λένε πετάγεται στον ύπνο του, τον κυνηγάει το αίμα...».

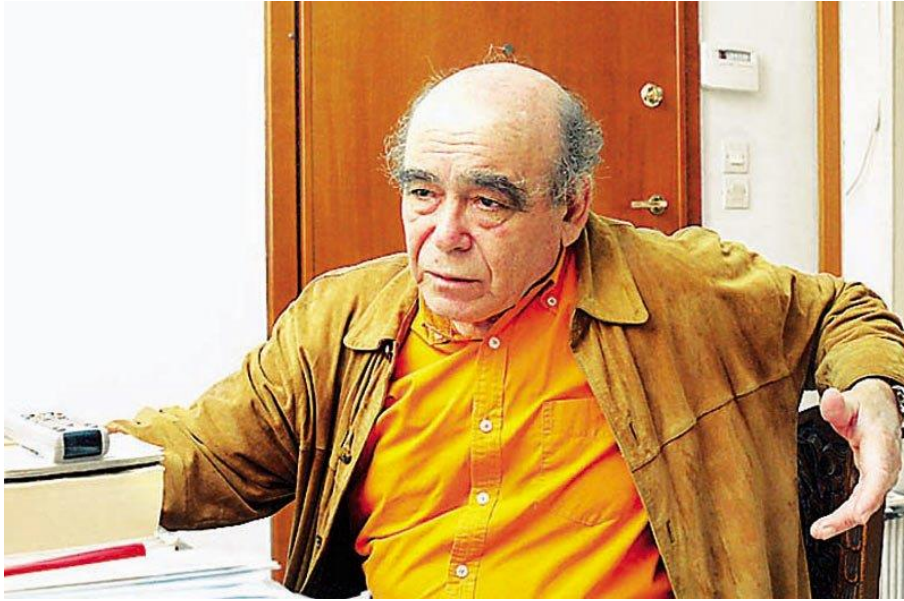

«Η Αντίσταση δεν ακυρώνεται. Υπάρχει ο κόσμος που αντιστάθηκε. Υπάρχει όμως και μια ηγεσία. Υπάρχει και ένα όργιο βίας, ασυδοσίας, αυθαιρεσίας. Και δεν θέλουν να δουν ποια χέρια χειρίστηκαν τις τύχες του ελληνικού λαού», λέει ο Θανάσης Βαλτινός

INFO

Κώστας Βούλγαρης, «Η παρτίδα», Εκδόσεις Βιβλιόραμα, Σελ. 156, Τιμή: 10,40 ευρώ.

Θανάσης Βαλτινός, «Ορθοκωστά», Εκδόσεις Άγρα (1994), Σελ. 337, Τιμή: 15,26 ευρώ και Εκδόσεις Ωκεανίδα, Σελ. 329, Τιμή: 13,50 ευρώ.

Ο **Θανάσης Βαλτινός** πρέπει να έχει μελετήσει σε βάθος τον ιδεότυπο του *αριστερού φανατικού*. Αυτόν τον ίδιο που τον αποθέωνε για την *Κάθοδο των Εννιά* και για το σενάριο της ταινίας του Αγγελόπουλου *Ταξίδι στα Κύθηρα*. Από την αποθέωση (την αποδοχή και την επιδοκιμασία, τέλος πάντων) έως την καταδίκη και την ατίμωση (*δικαιώνει τους Ταγματασφαλίτες, αναθεωρεί την Ιστορία κλπ*) μεσολάβησε ένα μυθιστόρημα: η *Ορθοκωστά*.

Η *Ορθοκωστά* είναι ένα μοναστήρι, στην Αρκαδία. Στον καιρό του ΕΑΜ χρησίμευσε ως στρατόπεδο συγκέντρωσης των *αντιδραστικών* της γύρω περιοχής. *Τίμμι;* ορύεται ήδη αγαναχτισμένος ο *αριστερός φανατικός*. *Το ΕΑΜ είχε στρατόπεδα συγκέντρωσης; Αίσχος!*

Κι όμως, το ΕΑΜ είχε και παραείχε στρατόπεδα συγκέντρωσης, από το 1943, αλλά κυρίως κατά τη διάρκεια του 1944. **Πολλές δεκάδες, σε ολόκληρη την κατεχόμενη Ελλάδα.** Τα οποία φιλοξένησαν χιλιάδες *αντιδραστικούς*, πολλοί από τους οποίους δολοφονήθηκαν εκεί – άλλοι με γρήγορο και άλλοι με μαρτυρικό θάνατο. Τώρα πια γνωρίζουμε ποια ήταν αυτά τα στρατόπεδα – την τοποθεσία τους, τους υπεύθυνους, τα θύματα τους. Όχι γιατί προηγουμένως ήταν άγνωστα, αλλά γιατί ο *αριστερός φανατικός* είχε καταφέρει να κάνει κυρίαρχη τη δική του εκδοχή της Ιστορίας, μια εκδοχή εξίσου ανυπόστατη με την κρατική, την επίσημη, του μετεμφυλιοπολεμικού κράτους της κεντροδεξιάς.

Παρ' όλο που ο *αριστερός φανατικός* εξακολουθεί μέχρι σήμερα να προβάλλει λυσσώδη αντίσταση, συνήθως μέσω της παραδοσιακής (αταβιστικής;) σταλινικής μεθόδου της λασπολογίας, της συκοφάντησης, του άλλα λόγια ν' αγαπιόμαστε κλπ, είναι προφανές ότι η εποχή του πέρασε – ανεπιστρεπτί. Δεν είναι πια σε θέση να επιβάλλει τη δική του, κατασκευασμένη και ετοιμόρροπη εκδοχή της Ιστορίας για τον Εμφύλιο 1943-49. Δεν είναι πια σε θέση να τρομοκρατήσει ιδεολογικά κάποιον ο οποίος θέλει να προσεγγίσει τον Εμφύλιο χωρίς παρωπίδες και προτηγανισμένα συμπεράσματα. Και παρ' όλα τα σάλια που εξακολουθεί μανιασμένος να εκτοξεύει ο *φανατικός*, όλο και περισσότεροι τον αγνοούν. Γιατί, επιτέλους κανένας, αριστερός ή δεξιός, δεν μπορεί στις μέρες μας να έχει το μονοπώλιο της γνώσης, της γνώμης, της άποψης. Το διαδίκτυο, όσο υπάρχει, είναι η εγγύηση γι' αυτό!

Η *Ορθοκωστά* του Βαλτινού ήρθε κι έπεσε κυριολεκτικά σα γροθιά στο στομάχι της στερημένης αριστεράς και την έκανε, όταν ψευτοσυνήλθε, να ξεράσει απίστευτο μίσος και χολή – πλην εις μάτην. Από τότε που κυκλοφόρησε το βιβλίο, ο *αριστερός φανατικός* (πανεπιστημιακός, δημοσιογράφος, ιστορικός, απλό κομματόσκυλο, ξεμοναχιασμένο σταλινικό απολειψάδι, σταλινομπλόγκερ κλπ) δε σταμάτησε να το συκοφαντεί, να το λοιδώνει, να το αναθεματίζει. Αλλά, όχι μόνο δεν κατάφερε να το αντιμετωπίσει «πολιτικά», αλλά εκείνη η

γροθιά κυριολεκτικά τον σακάτεψε. Γιατί ο Βαλτινός είναι αριστερός, γιατί το μυθιστόρημα – χρονικό είναι γραμμένο μαστορικά και γιατί πρέπει να είσαι πραγματικά *φανατικός* για να μην αποδεχτείς την καθαρότητα και την τιμότητα του έργου.

Τι μας λέει η Ορθοκωστά;

Μας λέει ότι οι ρίζες, οι αιτίες, αλλά και οι απαρχές του Εμφυλίου υπάρχουν μέσα στην Κατοχή και όχι στο μακρινό και ανύποπτο 1946. Ότι ήδη από τα χρόνια της Κατοχής είχε επικρατήσει ένας νεοφανής, άγριος, ανελέητος διχασμός της ελληνικής κοινωνίας. Ότι οι μέθοδοι που χρησιμοποίησε το ΕΑΜ για τον μονοπωλιακό έλεγχο της επαρχίας βασίζονταν στην τρομοκρατία, τις συλλήψεις, τις πυρπολήσεις, το πλιάτσικο, τους βασανισμούς, τις εκτελέσεις. Συν την ιδεολογική χειραγώγηση, που κατέληγε μέχρι σε φόνους εξ αίματος αδελφών. Ότι οι αδικοπραξίες που προκάλεσε το ΕΑΜ είχαν ως αποτέλεσμα τη μαζική καταφυγή των χωρικών στα Τάγματα Ασφαλείας, για αυτοπροστασία και εκδίκηση. Με τρόπο ανάλογο εκείνου που οι άθλιοι παρακρατικοί της περιόδου μετά τη Βάρκιζα, με την αδυσώπητη τρομοκρατία που εξαπέλυσαν στα χωριά, έγιναν οι καλύτεροι στρατολόγοι του Ζαχαριάδη, για τον ΔΣΕ! Το βιβλίο μας πληροφορεί έμμεσα, επίσης, ότι το αίμα των *αντιδραστικών* που χύθηκε στα βασανιστήρια και τις εκτελέσεις που έκανε το ΕΑΜ ήταν, περιέργως, εξίσου κόκκινο με το αίμα των *συναγωνιστών*. Και ότι όταν τους βασάνιζαν, πονούσαν κι αυτοί, σαν κανονικοί άνθρωποι.

Επειδή ο Βαλτινός παίζει τίμια, καθόλου δεν αποσιωπά τις αθλιότητες που διέπραξαν οι *αντιδραστικοί* όταν γύρισε ο τροχός και ήρθαν αυτοί στα πράγματα. Και όχι μονάχα όσες αφορούσαν αντεκδικήσεις, αλλά και τις γνήσιες, αυθεντικές παλιανθρωπιές των ένοπλων ομάδων ή των μεμονωμένων κουμπουροφόρων της *εθνοκοφροσύνης*. Φυσικά, ο *αριστερός φανατικός* δεν πρόκειται να τα δει αυτά – ούτε να τους δώσει την παραμικρή σημασία. Θα μείνει σε αυτό που τον καίει: στην αποκαθήλωση της τόσο βολικής (για τον ίδιο) εκδοχής του για τον Εμφύλιο.

Αυτή ακριβώς είναι η μεγάλη δύναμη του βιβλίου. Όσο θα υπάρχει και θα διαβάζεται, θα υπενθυμίζει αδυσώπητα στην αριστερά ότι δε μίλησε ποτέ ειλικρινά για τον Εμφύλιο. Δεν παραδέχτηκε ποτέ τις ευθύνες της, ούτε και τα εγκλήματα της. Ότι κρύφτηκε πίσω από την πραγματικά μεγαλειώδη αντίσταση του ελληνικού λαού (την οποία καπηλεύτηκε ασύστολα) για να βγει λάδι – ιστορικά, ιδεολογικά και πολιτικά. Ακόμα περισσότερο, εκμεταλλεύτηκε όσο μπόρεσε το μύθο του ΕΑΜ- ΕΛΑΣ για λογαριασμό της, **χωρίς να έχει το δικαίωμα της αποκλειστικότητας**. Τέλος, με τα ψέματα και την παραχάραξη απόφυγε ως τώρα να παραδεχτεί τη μεγάλη αλήθεια: ότι ο τρομαχτικός εμφύλιος 1947-49 ήταν η αναπόφευκτη συνέχεια όσων ξεκίνησαν ήδη από το 1943. Και ότι μεγάλο μέρος της ευθύνης για την τραγωδία δικαιωματικά της ανήκει.

Με άλλα λόγια, ο Βαλτινός με την Ορθοκωστά θα υπενθυμίζει επ' αόριστον στη στερημένη αριστερά (και στους *αριστερούς φανατικούς*, βεβαίως) ότι αν θέλουν να έχουν κάποια στοιχειώδη πολιτική υπόληψη θα πρέπει να αναστοχαστούν πολύ σοβαρά πάνω στην ίδια τους την Ιστορία.

Δύσκολο; Φυσικά είναι δύσκολο. Αλλά τα εύκολα έχουν τελειώσει, προ πολλού.

Ο/Η [Πάνος 25 Μαΐου 2016 στο 16:28](#)

Με αφορμή την έκδοση του τόμου του «Ε-Ιστορικά» «Εμφύλιος Πόλεμος, 60 χρόνια από τη λήξη του» (29 Αυγούστου 2009) λάβαμε από τον συγγραφέα Θανάση Βαλτινό την [ακόλουθη επιστολή](#):

«Θα σταθώ στο άρθρο που αφορά τη λογοτεχνία. Το υπογράφει ο Βασίλης Κ. Καλαμαράς, πολιτικός επιστήμων-δημοσιογράφος, όπως αυτοπροσδιορίζεται. Ο τίτλος του είναι δανεισμένος από κείμενο του Δημήτρη Ραυτόπουλου (Το αίμα μελάνι δεν γίνεται) δημοσιευμένο στις 15/10/99 στη «Βιβλιοθήκη» της ίδιας εφημερίδας. «Μελάνι από αίμα, διανοούμενοι και λογοτέχνες απέναντι στον Εμφύλιο», λοιπόν. Πρόκειται για ένα σύμφυρμα κοινοτοπιών, στερεοτύπων και λαθροχειριών. Για να δώσει κύρος στις θέσεις του ο αρθρογράφος χρησιμοποιεί απόσπασμα από το κείμενο του Δημήτρη Ραυτόπουλου, πετσοκομμένο βεβαίως τόσο που το νόημά του να αντιστρέφεται. Το απόσπασμα έχει έτσι: «Αυτά συμβαίνουν με τους ‘λαϊκούς’, τους αυθόρμητους, τους έκτακτους. Τι γίνεται όμως με τους τακτικούς-λογίους και ‘επώνυμους’, όταν γράφουν βιβλία μη υγιώς σκεπτόμενα δεξιά ή αριστερά; Αυτούς δεν μπορεί να τους αγνοήσει η Λογοτεχνία με λάμδα κεφαλαίο. Προηγείται, λοιπόν, η αντι-υποδοχή, από την απόρριψη με αισθητικά δήθεν κριτήρια ως την πυρά. Δύο περιπτώσεις: Η Ελένη του Γκατζογιάννη και η ‘Ορθοκωστά’ του Θανάση Βαλτινού.

Ο πρώτος, ως ‘Αμερικάνος’ άρα -φος φανάρι- πράκτορας της CIA, μπορούσε να αγνοηθεί· αλλά ο έγκριτος μεταφραστής Αλ. Κοτζιάς δεν καταπινόταν... πολύ περισσότερο που ήταν, από τη μεταπολίτευση, οικουμενικά δεκτός λόγιος. Του αναγνωρίστηκαν ελαφρυντικά: ο κομιστής (μεταφραστής) του μηνύματος δεν ταυτίστηκε με το μήνυμα... Ο συγγραφέας όμως, μια που το ομολογούσε κιόλας, ήταν ο ίδιος το μήνυμα.

Ο Βαλτινός, άλλος κομιστής αντικομμουνιστικού μηνύματος αυτός, όπως έγραψε ευφύης δημοσιογράφος, από απολογητής των επαναστατών του Δ.Σ. (Η κάθοδος των εννιά), ο Βαλτινός αλλαξοσκούφιζε, γινόταν απολογητής των Ταγματασφαλιτών. Ο Βαλτινός εννοείται δεν ήταν δικηγόρος ούτε των μεν ούτε των δε, άντε όμως να πείσεις το δαιμόνιο δημοσιογράφο ή έστω τον **Ελεφάντη**».

Από αυτό το απόσπασμα ο συντάκτης-πολιτικός επιστήμων αφαιρεί τις αρχικές καταγγελτικές σειρές για τις μεθόδους απαξίωσης των μη αρεστών βιβλίων όπως και τις τελευταίες, χλευαστικές, για τους ποικίλους, διατεταγμένης υπηρεσίας καλάμους.

Αλλά οι λαθροχειρίες δεν σταματούν εδώ. Το άρθρο συνοδεύουν πολλές φωτογραφίες συγγραφέων κυρίως, για τους οποίους γίνεται κάποια μνεία σ’ αυτό. Ανάμεσά τους και χωρίς κανένα λόγο, υπάρχει πορτρέτο του γνωστού Ιταλού μελετητή της νεοελληνικής λογοτεχνίας Mario Vitti. Χωρίς κανένα λόγο; Αντιγράφω τη λεζάντα: Ο Ιταλός νεοελληνιστής Mario Vitti, επικριτής του ιδεολογικού προσανατολισμού του απολογητικού υπέρ των Ταγματασφαλιτών έργου του Θανάση Βαλτινού «Ορθοκωστά»: Αυτή η «καταδικαστική» ετυμηγορία υποτίθεται ότι εμπεριέχεται στην Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας του Mario Vitti. Παραθέτω το σχετικό τμήμα από το λήμμα που με αφορά σελ. 538-540: «Ο Θανάσης Βαλτινός επανέρχεται σε θέματα μίσους και θηριωδίας της εποχής του Εμφυλίου στο Ορθοκωστά (1994), ‘μυθιστόρημα’ όπως δηλώνεται στον υπότιτλο. Το βιβλίο αποτελείται από μονολόγους, καταθέσεις, μαρτυρίες προσώπων που συνεργάστηκαν με τα τάγματα ασφαλείας. Το οδυνηρότερο αυτών των μαρτυριών οφείλεται στο τυφλό μίσος ανάμεσα σε συγχωριανούς που έχουν απολέσει κάθε ιδεολογία στη διωκτική τους μανία».

Το παραθέτει και ο αρθρογράφος ως κατακλείδα. Αλλά χωρίς την πρώτη του φράση. Τα ερωτήματα που ανακύπτουν είναι δύο. Α: Ο ακρωτηριασμός του κειμένου του Δημήτρη Ραυτόπουλου και η παρατιθέμενη λεζάντα στη φωτογραφία του Mario Vitti οφείλονται σε αναγνωστική-αντιληπτική ανεπάρκεια του συντάκτη ή πρόκειται για μια εσκεμμένη διαστρέβλωση;

Β: Αν συμβαίνει το δεύτερο, είναι δυνατόν μέθοδοι τέτοιες, ξεχασμένες από δεκαετίες, να ξαναβγαίνουν στην επιφάνεια και να στεγάζονται σε σοβαρές εφημερίδες;

Ο/Η [Πάνος 25 Μαΐου 2016 στο 16:28](#)

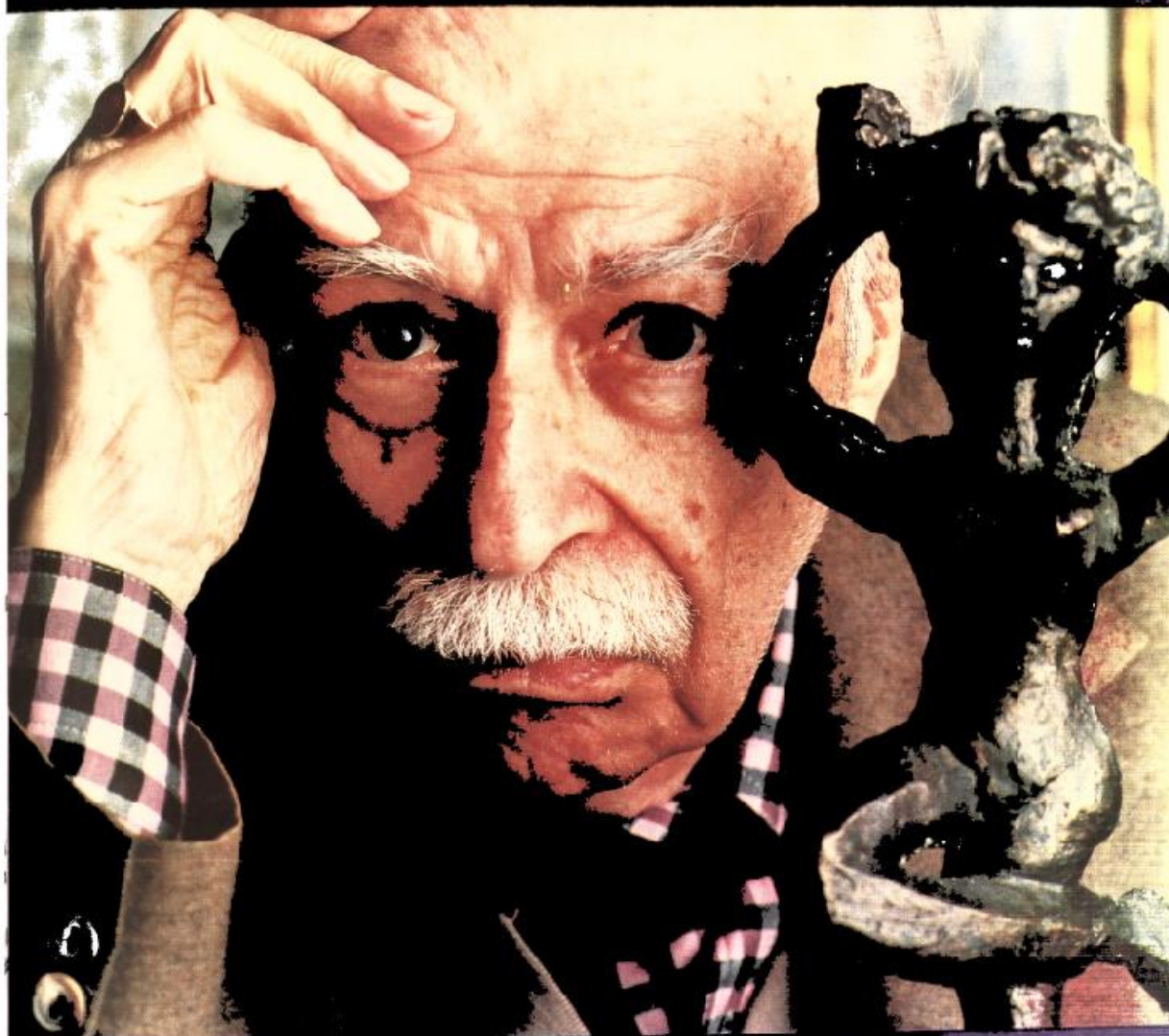
[22/11/03](#) (ΙΟΣ, από <http://www.iospress.gr/iospress/iospress200311.htm>)

Η «ΟΡΘΟΚΩΣΤΑ» δεν είναι σαπουνόπερα

ΕΚΑΠΕΝΘΗΜΕΡΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ

ΑΝΤΙ

Περίοδος Β'
Τεύχος 559
Παρασκευή,
16 Σεπτεμβρίου 1999
Δρχ. 300

Ν. ΧΑΤΖΗΚΥΡΙΑΚΟΣ-ΓΚΙΚΑΣ

ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ • ΑΓΕΤ • ΓΚΑΖΙ
• ΓΙΑ ΤΗΝ «ΟΡΘΟΚΩΣΤΑ» ΓΡΑΦΟΥΝ: Δ. ΡΑΥΤΟΠΟΥΛΟΣ • ΔΗΩ ΚΑΓΚΕΛΑΡΗ

ΤΟ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ ΤΟΥ ΒΑΛΤΙΝΟΥ ΚΑΙ Η ΚΡΙΤΙΚΗ **ΕΛΕΦΑΝΤΗ****Η «ΟΡΘΟΚΩΣΤΑ»
ΔΕΝ ΕΙΝΑΙ ΣΑΠΟΥΝΟΠΕΡΑ**

του Δημήτρη Ραυτόπουλου

Ο Άγγελος Ελεφάντης (Πολίτης, Ιούνιος-Ιούλιος 1994) ανησυχεί για τη «θεωρία» του κόκκινου και του μαύρου φασισμού, στην οποία κατατάσσει το μυθιστόρημα του Θανάση Βαλτινού *Ορθοκωστά*. Διαβάζοντάς το, λέει, σπρώχνεται στο πυκνό σκοτάδι της επιληψιμίας, γιατί ο συγγραφέας παραμερίζει τα διακυβεύματα της εποχής, χωρίς τα οποία δεν απομένει παρά το ζώο το ανεξήγητο, που σφάζει και φοβάται. (Συνοψίζω, αναγκαστικά, την άποψή του, με τα δικά του πάντως λόγια).

Θα προσπαθήσω να παρέμβω με έναν αντίλογο, γιατί, πραγματικά, ο λόγος περί την *Ορθοκωστά* χρωματίστηκε έντονα από την πολιτική ανάγνωση: στη δημοσιογραφική παρουσίαση ιδιαίτερα επικράτησε η γαργαλιστική εκδοχή, με τη μόδα του «βγάζω είδηση», σκανδαλάκι, πικάντικο: Βρε... Βρε! Ο Βαλτινός ηρωοποιεί τώρα τους ταγματσαφάτες! Δυστυχώς, με την **κριτική Ελεφάντη** ο λόγος αυτός –η παραπληροφόρηση– όχι μόνο δεν αναιρείται αλλά ενισχύεται. Όχι βέβαια ότι το κριτικό αυτό άρθρο μπορεί να ενταχθεί στην παραπάνω ελαφρότητα και την ανοησία, ετούτη όμως θα μπορούσε να το επικαλεστεί ως σοβαρή μαρτυρία. Γιατί ο λόγος του Ελεφάντη είναι, όπως πάντα, σοβαρός, δυνατός, άξιος προσοχής και –γι' αυτό ακριβώς– αναιρέσεως ενδεχομένως.

Η κριτική του Ελεφάντη αρχίζει με μια ρητορική υπόθεση: μετά διακόσια - τριακόσια χρόνια, όλα τα ιστορικά ίχνη, οι μαρτυρίες, τα μνημεία, η μνήμη τελοσπάντων, έχουν εξαφανιστεί και η μόνη περιγραφή του παρελθόντος που διαθέτουν οι τότε άνθρωποι είναι η *Ορθοκωστά*. Τι συμπέρασμα θα έβγαζαν διαβάζοντάς την, ρωτάει. Και απαντά: *ότι οι άνθρωποι που ζούσαν στη Γορτυνία(;) και την Αρκαδία το 1943-45 ήταν κάτι ζουλάπια, κάτι ανθρωπόμορφα κτήνη(...), γι' αυτό σαν ξυπνού-*

σαν κάθε πρωί έπαιρναν ένα μαχαίρι κι έκοβαν ο ένας το λαρύγγι του άλλου.

Δεν αντέχω στον πειρασμό να ρωτήσω τον κριτικό: Τι συμπέρασμα θα έβγαζαν αν, αντί της *Ορθοκωστάς*, τους έμενε ως μόνη πηγή πληροφοριών για το ανθρώπινο παρελθόν το κορυφαίο μυθιστόρημα της παγκόσμιας λογοτεχνίας, οι *Αδελφοί Καραμαζώφ*; Μάλλον ότι εκείνη την προϊστορική εποχή ζούσαν στη Ρωσία μόνο σχιζοφρενείς, ιδεοληπτικοί, δαιμονόπληκτοι, εγκληματίες, ανώμαλοι και ολίγοι αγαθάρηδες για ποικιλία. Τι εικόνα θα σχημάτιζαν αλήθεια, αν κληρονομούσαν μόνο τη *Δίκη* ή τον *Πύργο* του Κάφκα; Ρωτήστε τον Ελεφάντη, εγώ αδυνατώ να το συλλάβω. Νομίζω όμως ότι αν είχαν την ατυχία να τους μείνει μόνο ο *Οδυσσέας* ή –ωχ,ωχ!– το *Φίννεγκανς Γουέκ* του Τζόνς, τότε πια θα τα 'χαναν ολότελα. Θα νόμιζαν ότι οι άνθρωποι του Δουβλίνου - Νεάντερταλ πρωτοσυλλάβιζαν μια νηπιακή γλώσσα, ότι ο συντεταγμένος λόγος και το νόημα δεν είχαν ακόμα εφευρεθεί. Μορφολογικά πάλι, αν τους έπεφτε στα χέρια κανένα κυβιστικό πορτραίτο, θα μας φαντάζονταν με τέσσερα μάτια, δύο σε κάθε προφίλ, και με σώμα ρομπότ ή εντόμου. Η *Μεταμόρφωση* του Κάφκα, που από κάποιο καπρίτσιο συμπτώσεων, θέλω να πιστεύω, θα τους ερχόταν ως συμπληρωματικό βοήθημα, θα τους έλυνε την απορία: είχε επέλθει, φαίνεται, μια βιολογική μεταλλαγή ή φρικτή επιδημία και οι άνθρωποι μεταμορφώνονταν ένας ένας σε τεράστια σκαθάρια, που τα έφαγαν οι δεινόσαυροι...

Όλες αυτές οι άδικες για μας πλάνες θα ρίζωναν, γιατί οι κατά Ελεφάντην κληρονόμοι μας θα είχαν μια στέρεα, σοβαρή, ρεαλιστική αισθητική –κάτι ανάμεσα στον ακαδημαϊσμό και τον σοσιαλιστικό ρεαλισμό– και δεν θα μπορούσαν να φανταστούν καμιά άλλη.

Δεν ειρωνεύομαι. Στην πολιτική κριτική

Ελεφάντη ενυπάρχει μια αισθητική και μια θεωρία του μυθιστορήματος: ο Ρεαλισμός με περικεφαλαία, ο ένας, ο ολοποιός μιας ορισμένης ανάγνωσης του Μπαλζάκ λόγω χάρη, που τον διαβάσει ο Ένγκελς και μαθαίνει για την έγγεια ιδιοκτησία στη Γαλλία εκείνη περισσότερο από όσα είχε μάθει μελετώντας όλους μαζί τους οικονομολόγους, κοινωνιολόγους, ιστορικούς της εποχής, κατά τη βεβαίωσή του. Όχι ο ρεαλισμός με μικρό ρ, που ο Ελεφάντης καταλογίζει στον Βαλτινό, ο μονομερής, ο μόνονόφθαλμος, ο νατουραλιστικός... (γύρευε) αλλά ο έχων περιεχόμενο, αντικείμενο *την ολότητα του αντικειμένου, την πλήρη και ορθή αναπαράσταση της κοινωνίας και τη σωστή κριτική της, ο «κριτικός ρεαλισμός»*. Απόγονος, τελειοποίησή του, υπήρξε ο αθάνατος «σοσιαλιστικός ρεαλισμός», που δεν αρκείται σε αναπαράσταση και κριτική της πραγματικότητας, αλλά την προωθεί, τη βελτιώνει... Σαν τον ερίφι κομματικό ζωγράφο των *Αδελφών Γεωσώφ*, που απαθανατίζοντας ένα μονόφθαλμο σταχανοβικό εργάτη - ήρωα της εργασίας, του προσθέτει ένα μάτι, προφητεύοντας έτσι και τις μεταμοσχεύσεις οργάνων! Αυτός ο ρεαλισμός εξέφρασε γνήσια τα *διακυβεύματα της εποχής*.

Με τα καλά, ρεαλιστικά κριτήρια, τέτοιες λογοτεχνικές πατάτες, αλλά ακόμα και το πιο τυπικό, μαζικό προϊόν της καπιταλιστικής υποκουλτούρας –μια τηλεοπτική σαπουνόπερα, ας πούμε– θα έδιναν στους αρχαιολόγους του μέλλοντος πληρέστερα και αληθινότερα στοιχεία για την πραγματικότητά μας παρά ο Ραμπελαί, ο Πόε, ο Ντοστογιέφσκι, ο Κάφκα. Θα βλέπανε ότι είμαστε καπιταλιστές και νεοφιλελεύθεροι του κερατά, κυριλέ ιλλουστρασιόν, σινιέ ωτ κουαφύρ, φαταούληδες και παρτσάλες, αλλά υπήρχε και θέση για την τιμιότητα, την καλοσύνη, τη θυσία, το γνήσιο έρωτα, το καλό μάλιστα θριάμβευε στο τέλος.

δεν είμαστε ζουλάπια όπως οι πρωι-
χαιροβγάλτες της *Ορθοκωστιάς*...

Ορθοκωστά δεν είναι σαπουνόπερα,
νο, ούτε κριτικός ρεαλισμός· ο άν-
ός της είναι γυμνός, βρωμάνε τα χνώ-
υ και τα συλλοϊκά του. Είναι επεισό-
μας περιπέτειας, όπου ο άνθρωπος
ει τον πάτο, την απόλυτη φρίκη και
τροπή. Από τα Άουσβιτς, τα Γκουλά-
; Ορθοκωστές δεν μπορεί να γυρίσει
αρούμενος, κουνώντας τα πόδια πά-
το γερο-γάιδαρο του ορθολογισμού,
γ οποίο πήγε ως εκεί. Μπροστά σ' αυ-
αδύνατο, η λογοτεχνία κατέφυγε στο
λογο, στην πλήρη εγκατάλειψη της
σίας. Ή στην προσπάθεια να δείξει
κάτι χρησιμεύει ακόμα ο λόγος. Όχι
ερναλιστικός, του συγγραφέα-θεού,
έρει τα πάντα, που «λύνει» τα ανθρω-
προβλήματα και ζουν αυτοί καλά, αλ-
γος «από κάτω», το φοβερό ερωτημα-
τη ομολογία, ο ακρωτηριασμός. Ακρι-
ο κίνδυνος της επιλησμονής δεν είναι
ρος που επισείει ο Ελεφάντης, να ξε-
ουμε τα διακυβεύματα της κατοχής,
να ξεχάσουμε για τι αβύσσους είμα-
ρανοί οι άνθρωποι, έτσι και μας σκου-
ι λίγο κάποια απόλυτη ιδέα, πίστη,
πία.

Ζουλάπια! Είναι απορίας άξιο το πώς
ανθρωπιστής, ένας διαλεκτικός είδε
ζουλάπια εκείνους τους άμοιρους αν-
ους, που αγωνίζονται να επιζήσουν
για και με δόντια. Ζουλάπια... σαν το
αρά όμηρο της *Ορθοκωστιάς* που περ-
βουνά και λαγκάδια στα τέσσερα, μην
ώντας να σταθεί όρθιος από τα βασα-
ρια. Σαν κάτι άλλους κυνηγημένους,
ζησαν κρυμμένοι σε τρύπες βράχων,
α φίδα. Θα έλεγα ότι το να γίνει ο άν-
ος ζουλάπι σε τέτοιες περιστάσεις εί-
νθρωπιά, γιατί τα ζώα δεν σκοτώνουν
υχαρίστηση, όπως τα κτήνη... Αλλά ο
άντης, κακός αναγνώστης εδώ, δεν
ε να δει μέσα στη νύχτα της *Ορθοκω-*
τα απομεινάρια της ανθρωπιάς και
πολιτισμού στον οίκτο των αφανάτι-
στους δεσμούς της οικογένειας, στην
λεγγύη ακόμα και μεταξύ μη ομοϊδεα-
κόμα και αντιπάλων (σπάνια, έστω).
ιάντων δεν την είδε στο λόγο, στον
το που περιέχει αυτός ο λόγος, μαζί
με πλάνες, προκαταλήψεις, στον ψυ-
ς και τον πολιτισμό που έχει υπόβα-
Παρασυρμένος από την ιδέα του, ο
κός δεν διερωτήθηκε καν τι γυρεύουν
ένθετες αφηγήσεις από άλλους και-
-χωρίς πόλεμο και ιδεολογίες σε πα-
ισμό-, που με μαεστρία εντάσσει ο

συγγραφέας. Αυτές δίνουν το πραγματικό
πρόσωπο του ίδιου ανθρώπου –νυν ζουλα-
πιού– τον πολιτισμό και το ήθος του, τον
«τρόπο» του, τραχύ και ξεπερασμένο ίσως
από την «πρόοδο» αλλά γνήσιο, ανθρωπι-
νο.

Και όμως, ο ίδιος ο Ελεφάντης θέτει το
ερώτημα: *γιατί οι άνθρωποι σ' αυτά τα ίδια
χωριά πέντε χρόνια πριν δεν σκότωναν
τους συγχωριανούς τους, γιατί σήμερα δεν
κάνουν το ίδιο; Τι τους έπιασε κι αγρίεψαν
ξαφνικά...*; Κατά τη γνώμη του, ο συγγρα-
φέας δεν είχε αυτή την απορία. Μα όλη η
Ορθοκωστιά είναι αυτή η απορία, διάβολε!
Το πώς δεν τη διάβασε ο κριτικός είναι
απορίας άξιο, γιατί είναι εκεί πελώρια, εκ-
κωφαντική!

Αντίθετα βρήκε πράγματα που δεν υπάρ-
χουν. Βρήκε ότι ο συγγραφέας μάς προτεί-
νει μια ερμηνευτική θεωρία, εκείνη του
κόκκινου και του μαύρου φασισμού, που
τα εγκλήματά τους συμψηφίζονται τάχα,
και ούτε γάτα ούτε ζημιά! Μια παλιά έξις
της αριστερής κριτικής –να βρίσκει κρυμ-
μένες εχθρικές θεωρίες στα έργα που δεν
ορθοφρονούν– να την πάλι! Το έργο του
Βαλτινού –όπως η *Κάθοδος των εννιά*– δεν
προτείνει, βέβαια, θεωρίες· το είδος του
δεν είναι πολιτικό (άλλο ουσία, άλλο θέ-
μα) αλλά ανθρωπολογικό, αναφέρεται
στην ανθρώπινη συνθήκη, άλλοτε στην κα-
θημερινότητα και άλλοτε στα όρια. Πε-
ριέργως (ή λόγω έξεως;) η πολιτική περί-
σταση της *Ορθοκωστιάς* είναι η μόνη που
συγκράτησε την προσοχή του κριτικού, όχι
η ανθρώπινη κατάσταση. Ο διαλεκτικός
ξέχασε και να τοποθετήσει το βιβλίο στη
βιβλιογραφία Βαλτινού. Ένας ευφυής δη-
μοσιογράφος το έκανε, ανήγγειλε στο νοή-
μον κοινό του ότι ο Βαλτινός που με την
Κάθοδο ηρωοποίησε τους αντάρτες του
Δ.Σ. κάνει θύματα τώρα τους ταγματασφα-
λίτες! Άντε να του πεις ότι δεν είναι κάτι
σαν ρεβάνς πρωταθλήματος. Θα φέρει
μάρτυρα τον Ελεφάντη... Θα έλεγα μάλλον
για να παραφράσω κι εγώ τη διατύπωση
του Σαρτρ για τον Ζολά, που ο κριτικός την
κολλάει στην περίπτωση Βαλτινού –ότι ο
(κριτικός) Ελεφάντης «βλέπει-τη-λογοτε-
χνία-που-ο-(πολιτικός) Ελεφάντης-βλέ-
πει».

Αφού όμως επιμένει, ας έλθουμε στην πο-
λιτική περίπτωση της *Ορθοκωστιάς*. Δεν
κατάλαβα καλά, αν αποκρούοντας τη θεω-
ρία «του κόκκινου και του μαύρου φασι-
σμού» αρνείται ότι υπήρξε αριστερός ολο-
κληρωτισμός. Βάζοντας τη λέξη «φασι-
σμός» στη θέση του «ολοκληρωτισμού» ο
κριτικός απλουστεύει βολικά την άποψη

Στην πολιτική κριτική Ελεφάντη ενυπάρχει μια αισθητική και μια θεωρία του μυθιστορήματος: ο Ρεαλισμός με περικεφαλαία, ο ένας, ο ολοποιός

που θέλει να πλήξει, κάνοντάς την ανιστο-
ρική και ταυτόχρονα ισοπεδωτική, ένα εί-
δος ισολογισμού – μέθοδος όχι και τόσο
αξιόπαινη σε μια συζήτηση. Για να τη βά-
ψει μάλιστα πιο ειδηχθή, τη θεωρία του
κόκκινου και του μαύρου τη συνδέει με το
ρεύμα του ιστορικού αναθεωρητισμού. Ε,
όχι δα! Ο ιστορικός αναθεωρητισμός είναι
ναζιστική και ρατσιστική αναβίωση, που
ξεκίνησε από την αμφισβήτηση των εγκλη-
μάτων των Ναζί και ειδικά της γενοκτο-
νίας των Εβραίων. Τι σχέση έχει αυτό με
την καταγγελία του ολοκληρωτισμού κάθε
χρώματος; Η αντι-ολοκληρωτική κριτική
δεν κάνει ισολογισμό, πάτσι, όπως θέλει
να μας πείσει ο Ελεφάντης. Αντίθετα μάλι-
στα, ο νεο-ρατσισμός και ο αναθεωρητι-
σμός απέκτησαν τερατώδεις σχέσεις με
δήθεν επαναστατικές ιδεολογίες και αρι-
στερίστικες ομάδες στη Δύση. Αυτές τον
βρήκαν σύμμαχο στη βλακώδη αντι-εβραι-
κή τους εμπάθεια, για την υποστήριξη της
παλαιστινιακής υπόθεσης. Ακόμα και ο
περιβόητος Λε Πεν έγινε για την περίστα-
ση φιλο-παλαιστίνιος! Και ο μαίτρ Βερζές,
τσάμπιον του ιστορικού αναθεωρητισμού,
υπερασπίζεται δυο ειδών κατηγορουμέ-
νους: τους ναζί εγκληματίες κατά της αν-
θρωπότητας και τους τρομοκράτες του
«Κόκκινου Στρατού», τον Κάρλος σήμερα
(ανήκε, φαίνεται, και στην ομάδα του).

Κόκκινοι και μαύροι *méme combat* !

Ως θεωρία του κόκκινου και του μαύρου φασισμού, η άπληρη Ελεφάντη παρισπάζει βέβαια τη δημοκρατική ιδεολογία. Αυτή είναι ο εχθρός... Η καταραμένη «αστική δημοκρατία», που με όλη της την τυπικότητα, τον κοινωνικό δαρβινισμό, έστω, που δεν μπορεί να απαλείψει, είναι δικαιότερη, πιο ανθρώπινη, πιο ελευθερία αλλά και πιο ισότητα από τις μακάβριες επιτεύξεις της εφαρμοσμένης ουτοπίας. Για να την κάνει πιο τρωτή, έστω και ως θεωρία του κόκκινου και του μαύρου, ο κριτικός την βρίσκει να εκφράζεται σε μια φράση του Γ. Παπανδρέου στο Λίβανο: «Σφάζουν οι Γερμανοί, σφάζουν οι Ελασίται, σφάζουν οι Ταγματασφαλίται». Το να ταυτίζεις τις ιδέες και την πρόθεση του μυθιστορήματος με μια πολιτική κορώνα πολεμικού και δημαγωγικού χαρακτήρα (με συνέχεια: υποταχθείτε στους Άγγλους) είναι γελοίο βέβαια. Θα μπορούσε εξίσου κανείς να κατατάξει σε ομοϊδεάτη του Ελεφάντη τον Γ. Παπανδρέου, αφού πίστευε και εις την *Λαοκρατίαν*.

Για να γυρίσουμε στη σοβαρότητα, εκείνο που δεν συγχωρεί ο κριτικός στην *Ορθοκωστά* είναι ότι αγνοεί τα *διακυβεύματα της εποχής*. Εδώ είμαστε. Δηλαδή: Ναι μεν έκαναν και οι αριστεροί, η εαμική αντίσταση, φόνους αντιφρονούντων, ομηρία, εμπρησμούς, αλλά τα έκαναν υπηρετώντας τα *διακυβεύματα της εποχής*. Γράφει: *Στον ΕΛΑΣ της Πελοποννήσου πολέμησαν 10.000 με 12.000 Πελοποννήσιοι εναντίον των Γερμανών επί τρία ολόκληρα χρόνια έχοντας πίσω τους τον κόσμο τους, τις ιδέες τους, τα χωριά τους, έχοντας μπροστά τους τα οράματά τους για τον απελευθερωμένο Μοριά (έστω τις βλέψεις τους)*. Με αυτές τις «έστω βλέψεις» ικανοποιείται και η αντικειμενικότητα! Αλλά το θέμα είναι ότι αυτές οι βλέψεις έκαναν την Αντίσταση και ολίγο εμφύλιο. Μονοπωλούσαν την Αντίσταση όχι για να την ενισχύσουν –κάθε άλλο– αλλά για να προωθηθούν τα καλά *διακυβεύματα*, η Λαϊκή Δημοκρατία, ο Σοσιαλισμός (σοβιετικού τύπου). Κάθε άλλη πρωτοβουλία έπρεπε να συκοφαντηθεί, να χτυπηθεί με φωτιά και τσεκούρι. Οι αντιφρονούντες στρατεύονταν με τη βία. Κι ως σπρώχνονταν έτσι στη συνεργασία με τους Γερμανούς, ίσα ίσα αυτό μας ερχόταν γάντι... Τα σωστά *διακυβεύματα* δεν φιλοκοσμίζουν τα μέσα!

Οι εγκέφαλοι αυτής της πολιτικής δεν ήταν τίποτα ερασιτέχνες μακιαβελικοί. Μ' όλη τη μετριότητα και τη μιζέρια τους, ήταν ουνεπείς, αισθάνονταν πληρεξούσιοι της

Ιστορίας: υπηρετούσαν μια Τελεολογία (σαν Θεολογία δεν μοιάζει η λέξη;) –το τέλος της Ιστορίας, ο επίγειος παράδεισος– μπροστά στην οποία οι υπαρκτοί άνθρωποι είχαν μηδαμινή αξία, αλλά και το δίκαιο, η ηθική, η ίδια η πραγματικότητα ελάχιστα ζύγιαζαν.

Όπου ανθρώπινο σφαγείο εκεί και μια απόλυτη ιδέα, μια σωτηρολογία, ένας εντεγκρισμός. Εκεί βρίσκονται οι αιτίες της βίας, που ο κριτικός κατηγορεί τον συγγραφέα ότι τις σβήνει διά της επιλησμονής. Αυτές τις διερευνά καθένας με τα δικά του κριτήρια, μετά το τέλος του βιβλίου, έξω από τις σελίδες του. Δεν ξέρω ποιες αιτίες θα ήθελε να βρει ο Ελεφάντης, δεν μας τις λέει. Δεν θυμάμαι πάντως να εξεγέρθηκε ποτέ διαβάζοντας «αγιογραφίες» (όπως τις λέει και ο ίδιος), μαρτυρολογία, ένδοξες σελίδες της καλής πλευράς και διαβολοποιήσεις των αντιπάλων της. Όχι όμως και να κάνουμε διακρίσεις στο δικαίωμα της ομιωγής. Κάψαμε τότε (προ Τείχους) την *Ελένη*, την «Αμερικάννα». Να κάψουμε τώρα τον Σωτήρη Δημητρίου τον «Αλβανό», τον Γιάννη Μανούσακα, την *Ορθοκωστά*... να μας μείνει ο Βαζαίος;

Από τους τελευταίους ρομαντικούς, ο Ελεφάντης νοσταλγεί φαίνεται τα *διακυβεύματα* που χάθηκαν. Ξέρει ωστόσο ότι παντού όπου σώθηκαν μετεξελίχθηκαν σε εφιάλη. Δημιούργησαν το πιο απόλυτα ολοκληρωτικό καθεστώς της ιστορίας: τη στρατοπεδική κοινωνία. Τα πράγματα δεν έγιναν έτσι όπως ο γνωστικός Ελεφάντης θα ήθελε, όπως ονειρευόμαστε όλοι – δεν έγιναν έτσι πάντως. Να αγνοήσουμε την πραγματικότητα, να πετάξουμε το ανώτατο κριτήριο της θεωρίας, την πράξη; Τι θα κάνουμε με την «ενότητα θεωρίας και πράξης»; Μα χωρίς αυτό το θεμέλιο του «επιστημονικού σοσιαλισμού», μένει η ουτοπία...

Το δυστύχημα είναι που οι ουτοπίες μας, σχεδόν όλες, γεννήθηκαν μέσα στη σκλαβιά: διατήρησαν το πνεύμα της. Σ' αυτό οφείλεται το ότι έχουν την τάση να βλέπουν ένα σύμμαχο σε κάθε δεσποτισμό. Όταν τα πράγματα δεν έρχονται κατά πώς τα περίμεναν, πάνε να τα εξαναγκάσουν με την αυταρχική εξουσία.

Λόγος προφητικός, γραμμένος από έναν σοφό ιστορικό και πολιτικό, τον Εντγκάρ Κινέ (*Η Επανάσταση*, 1865) που ήτανε και φιλέλληνας, – πολέμησε μάλιστα κι αυτός στο Μοριά. Αλλά τους φιλελεύθερους θ' ακούμε τώρα;

ΓΙΑ ΤΗΝ «ΟΡΘΟΚΩΣΤΑ» ΤΟΥ ΘΑΝΑΣΗ ΒΑΛΤΙΝΟΥ

της Διώνης Καγγελάρη

ΜΠΟΡΟΥΜΕ να προτάσουμε στη *καλλιτεχνική δημιουργία* το αίτημα της *ιστορικής αλήθειας*; Μπορούμε να *κρινουμε τη λογοτεχνία εν ονόματι της προοδευτικότητας*;

Στα ανωτέρω ερωτήματα έχουν απαντήσει αυθεντίες της «ποιητικής»*. Ωστόσο εν έτει 1994 ενέσχυσαν και πάλι μια αφορμή τη διαμάχη που προκάλεσε το τελευταίο βιβλίο του Θανάση Βαλτινού *Ορθοκωστά*.

Για να αποφύγουμε τις κακοτοπιές που θα ήταν άσκοπο να επισημάνουμε ευθύ εξαρχής την αυτονομία της λογοτεχνίας και να απορρίψουμε κάθε εξωαισθητική παρέμβαση όπως και να αγνοήσουμε τα εκτός βιβλίου επεξηγήσεις του συγγραφέα: η *Ορθοκωστά* έχει παραδοθεί στους αναγνώστες. Υποκείμενο του βιβλίου είναι «ό,τι μιλάει» μέσα στο βιβλίο και όχι ο συγγραφέας ή ο αναγνώστης. Στο «τι» λέει η *Ορθοκωστά* και στις «πώς» το λέει θα βρούμε το μέτρο για να κρίνουμε την αυθεντικότητά της και την προοδευτικότητά της, ακόμη και το αν πρόκειται όντως για μυθιστόρημα ή όχι.

Ο τίτλος του βιβλίου είναι παρμένος από τη μονή «Ορθοκωστά» –στις «ανατολικές υπώρειες» του Πάρωννα– που μετατράπηκε από τον ΕΛΑΣ σε στρατοπεδο συγκεντρώσεως. Θρησκευτικό και το μότο: «ως σκεύη κεραμέως συντρίψεις αυτούς».

Ακόμη οι αφηγητές –«ήρωες»– του βιβλίου θυμούνται τα χρόνια του εμφυλίου όταν σαν «εύθραυστα πήλινα αγγεία» πήγαν να τους συντρίψουν οι Ελασίτες επειδή τους αντιστάθηκαν για να σωθούν, αναγκάστηκαν πολλοί απ' αυτούς να καταταγούν στα Τάγματα Ασφαλείας. Η *Ορθοκωστά* χωρίζεται σε 47 (ασύμμετρα) κεφάλαια που το καθένα αποτελείται από μια αφήγηση σε πρώτο πρόσωπο

Τάγματα ασφαλείας και ασφαλής γραφή

λύ πιο σπάνια— από ένα διάλογο σε ή οικείας συνέντευξης. Ορισμένα πρόσωπα επανέρχονται ξανά-ντας την ιστορία τους. Ο άξονας από τον οποίο οργανώνεται η αφή-χωρίζεται σε δύο αντιθετικά μέλη: αλεια - κίνδυνος», που δηλώνεται λικά από το πρώτο κεφάλαιο με ιναφορά στον κόκκορα και στο ι. Τα ομιλούντα πρόσωπα είναι ζ του θετικού όρου «ασφάλεια». Ο υνος» —ακόμη και πριν από την ώρηση των Γερμανών— ταυτίζεται υς αντάρτες. Ευδιάκριτοι είναι και άξονες με ανάλογα ζεύγη («αθώοι χοι», «άμυνα - επίθεση») και στο η υπερδομή: «καλό - κακό». λασσίτες δρουν, οι Ταγματασφαλί- λούν. Ο Βαλτινός υποκλίνεται για κόμη φορά στο ιδεώδες του «λογο- ισμού», προμοδοτεί τον προφορικό και τον αναπαριστά πιστά. Στην ι, η συμβολή του περιορίζεται στη ισιμένη επεξεργασία, στο ρετου- μα, στην υπογράμμιση της συναι- ατικής φόρτισης, ενώ «καινοτο- όπως η ξαφνική μετάβαση σ' ένα πατικό της αρχής του αιώνα, είναι ον επιφανειακά ευρήματα. Ο λόγος δεν ξεπερνά το καθρέφτισμα της ικότητας. Οποιος έχει ακούσματα ι χωριά της Αρκαδίας αναγνωρίζει ως τη Φύση· όχι όμως και την Τέ- Ο συγγραφέας δεν μετουσιώνει το ια σε γλώσσα αυτόνομη και αυτάρ- υνεπώς, απ' το βιβλίο του, απουσιάζ- υφος. Όχι με τον τρόπο που η γρα- σε βαθμό μηδέν» θεμελιώνει ένα ς απουσίας» μέσω μιας «απουσίας ς». Εδώ η απουσία ύφους ευελπι- να περάσει για ύφος.

γλώσσα δεν είναι ούτε αντιδραστική, προοδευτική· είναι απλώς φασιστι-

κή», σημειώνει ο Μπαρτ. Με τη δομή της, υποβάλλει μια «μοιραία σχέση αλλο- τρώωσης». Η γλώσσα - χώρος εξουσίας μπορεί να τεθεί υπό αμφισβήτηση μόνο με τη λογοτεχνία. Η γλώσσα της Ορθο- κωστές δεν παίρνει το ρίσκο να επανα- στατήσει, προτιμά την ασφάλεια της απο- μίμησης. Μια «ασφαλής» γλώσσα για ένα βιβλίο με θέματα τα Τάγματα Ασφα- λείας θα είχε βέβαια ενδιαφέρον αν δεν ήταν αποτέλεσμα συμβιβασμού και απει- κόνισης, αλλά «αναγκαιότητας».

Στην Ορθοκωστά, γλώσσα, πρόσωπα, χώρος, χρόνος, δέση και λύση αντιγρά- φουν τη ζωή. Το ιστορικό υλικό δεν μετα- σχηματίζεται· καταγράφεται. Η Τέχνη όμως δεν μιμείται την πραγματικότητα, αλλά την αποκαλύπτει και την υπερβαί- νει διά της αισθητικής μορφής. Η ιστορία μιλάει για πράγματα «οία εγένοντο», η ποίηση «οία αν γένοιτο».

Τελικά, είναι η Ορθοκωστά μυθιστόρη- μα, χρονικό, υλικό για μυθιστόρημα ή για ιστορική έρευνα;

«Το πνεύμα του μυθιστορήματος είναι το πνεύμα της πολυπλοκότητας», θα πει ο Κούντερα. «Κάθε μυθιστόρημα λέει στον αναγνώστη: "Τα πράγματα είναι πιο πο- λύπλοκα απ' όσο νομίζεις". Αυτή είναι η αιώνια αλήθεια του μυθιστορήματος, η οποία όμως ακούγεται όλο και λιγότερο μέσα στη βουή των γρήγορων και απλου- στευτικών απαντήσεων, που προηγού- νται του ερωτήματος και το αποκλείουν».

Στην Ορθοκωστά, ο εμφύλιος είναι σπα- ραγμός μόνον για τη μια πλευρά. Κατ' αυτό τον τρόπο όμως ακρωτηριάζεται αυτομάτως και το κύρος του αναγνώσμα- τος. Καταλύοντας πρώτος ο συγγραφέας κάθε απόσταση από τη ζωή, ανοίγει το δρόμο στον αναγνώστη για να αναρωτη- θεί για την ακρίβεια και το αληθές των

ιστορικών γεγονότων, αφού δεν υπάρχει μια γνήσια Μορφή - ασφαλιστική δικλεί- δα.

Τα Τάγματα Ασφαλείας δημιουργήθη- καν «όταν έγινε σαφές πόσο θα κινδύ- νευαν όλοι όσοι θα ήσαν στο έλεος του ΕΛΑΣ». Εκείνοι που τα επάνδρωσαν εί- ναι οι περισσότεροι απλοί, φιλήσυχοι άν- θρωποι, δικαιωμένοι, που έχουν δώσει πια άφεση αμαρτιών στους Ελασίτες για το κακό που τους έκαναν και καμιά φορά λένε και κανένα καλό λόγο για τους πα- λιούς εχθρούς τους. «Αθώους» θα τους ονόμαζε ο Μπροχ, σαν τους ήρωές του που χωρίς συνείδηση των συνεπειών των επιλογών τους έδωσαν γην και ύδωρ στον ναζισμό: «Φιλοσοφικωτέρα» της ιστορίας είναι η τέχνη και το μυθιστόρη- μα φωτίζει και τις σκοτεινές πλευρές της σελήνης, προσπαθώντας να χωρέσει κά- θε φορά όλη την «ασύλληπτη αλήθεια». Γι' αυτό και διαφωνώ με την «κριτική» που προτείνει ως μέση λύση να διαβαστεί η Ορθοκωστά «αντικριστά» με την Κάθο- δο των εννιά. Τα έργα τέχνης, φίλε Πα- ντελή, δεν δημιουργούνται σε συνέχειες. Ο Πικάσσο, π.χ., δίνει τη φρίκη του ισπα- νικού εμφυλίου χωρίς να ζωγραφίζει χω- ριστά τα δεινά και τις ακρότητες της κά- θε παράταξης. Όταν οι Γερμανοί συνερ- γάτες των εθνικιστών βομβαρδίζουν την Γκουέρνικα, συλλαμβάνει με το πινέλο του στον ομώνυμο πίνακά του το καίριο σημείο της σύγκρουσης.

* ΣΗΜΕΙΩΣΗ: Από τον Πλάτωνα, τον Αριστο- τέλη και τον Πλούταρχο, στον Κανι και στη σχολή της Φραγκφούρτης. Ο περιορισμένος χώρος δεν επιτρέπει τις βιβλιογραφικές κατα- χωρίσεις. Θα ήθελα πάντως να σημειώσω το διεισδυτικό άρθρο της Άννας Καφετσή «Αντι- κειμενοποίηση του αισθητικού υποκειμένου», περ. Σπείρα, 6-7, Φθινόπωρο '86.

ΕΝΟΧΛΗΘΗΚΕ ο Θανάσης Βαλτινός από την αναφορά μας στο πρόσωπό του, ως του ανθρώπου που - με το βιβλίο του "Ορθοκωστά" και τις συνοδευτικές δηλώσεις του (1994)- άνοιξε το δρόμο για την πολιτική αποκατάσταση των Ταγμάτων Ασφαλείας που επιχειρούν στις μέρες μας οι οργανικοί διανοούμενοι της δεξιάς ιστοριογραφίας ("[Ιός](#)" [26.10.03](#)). "Τα παιδιά αυτού του 'νοσηρού' τετράπολου καπέλου, που δεν είναι και τόσο παιδιά απ' όσο μπορώ να εικάσω, σίγουρα δεν ξέρουν να διαβάζουν λογοτεχνία", αποφάνθηκε για τον "Ιό" στη συνέντευξή του που δημοσιεύθηκε στην "Κ.Ε." της περασμένης Κυριακής (16.11). "Ούτε την Ιστορία μπορούν να διαβάσουν. Η νοσταλγία τους για το 1930 είναι προφανής. Δεν επιτρέπω σε κανέναν να αμφισβητεί την αριστερόσυνή μου".

ΧΩΡΙΣ να έχουμε την παραμικρή πρόθεση να θίξουμε την "αριστερόσυνή" κανενός, θα συστήναμε στον κ. Βαλτινό να ξαναδιαβάσει τόσο το κείμενό μας όσο και τα δικά του. Αν η "Ορθοκωστά" ανήκει (όπως, άλλωστε, γράφουμε και στο άρθρο μας που τόσο τον ενόχλησε) στο χώρο της μυθοπλασίας, δεν συμβαίνει το ίδιο με τις συνεντεύξεις που έδωσε και τα κείμενα που έγραψε ο συγγραφέας της, την ίδια εκείνη εποχή, προκειμένου να υπερασπιστεί πολιτικά (και όχι, φυσικά, "λογοτεχνικά") το δημιούργημά του. "Όταν ξέρω ότι οι μισοί κάτοικοι του χωριού μου (σ.σ. Καστρί Κυνοουρίας), με τους οποίους συναλλάσσομαι, ήταν ταγματασφαλίτες, για μένα ταγματασφαλίτης δεν σημαίνει τίποτα εν τέλει. Είναι απλώς μια ετικέτα". [...] Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι κάποιοι συνεργάστηκαν με τους Γερμανούς. Όταν λέω κάποιοι, εννοώ τους από πάνω, αυτούς που συνέλαβαν το σχέδιο δημιουργίας των ταγμάτων ασφαλείας. Αλλά, όμως, πώς επανδρώθηκαν τα τάγματα; Και γιατί; Ο μισός πληθυσμός της Πελοποννήσου ήταν στα Τάγματα. Όλοι αυτοί ήταν προδότες, που υπηρέτησαν συνειδητά τον Χίτλερ; Είναι αφέλεια και χοντράδα να το πιστεύουμε" ("Ε" 24.8.94).

ΟΣΟ ΓΙΑ το χαρακτηρισμό της "Ορθοκωστάς" σαν "λογοτεχνική αναπαραγωγή των παραπόνων του ανώνυμου ταγματασφαλίτη, ότι ο ΕΛΑΣίτης συγχωριανός του που 'έσφαξε κόσμο, τώρα παίρνει σύνταξη για αντίσταση", ο κ. Βαλτινός ας μας συγχωρήσει: το συγκεκριμένο απόσπασμα το πήραμε από το οπισθόφυλλο της πρώτης έκδοσης του βιβλίου του -και, αν δεν κάνουμε λάθος, αυτού του είδους η επιλογή συμπυκνώνει συνήθως αυτό που ο ίδιος ο συγγραφέας, ο εκδότης ή και οι δυο τους θεωρούν ως το νόημα (ή, τουλάχιστον, ένα αντιπροσωπευτικό κομμάτι) του έργου...

[ΕΠΙΣΤΟΛΗ για το ίδιο δημοσίευσμά μας έχει στείλει και ο καθηγητής Στάθης Καλύβας](#). Μαζί με την απάντηση του "Ιού", θα δημοσιευθεί σε προσεχές φύλλο της "Κ.Ε."

Οι Ταγματασφαλίτες δικαιώνονται

("Ιός" 26.10.03)

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

Όσο απομακρυνόμαστε από τη σκοτεινή περίοδο της Κατοχής, τόσο η μνήμη των επιζώντων αδυνατίζει, οι αξιόπιστες μαρτυρίες σπανίζουν και τα ιστορικά ντοκουμέντα εξαντλούνται. Τόσο το καλύτερο για την επιχείρηση "αναθεώρησης" της ιστορίας και την "επιστημονική εξαφάνιση" του ενοχλητικού παρελθόντος του εγχώριου δωσιλογισμού.

Φαίνεται πως η μνήμη της δεκαετίας του '40 θα συνεχίσει για καιρό να στοιχειώνει την πολιτική ζωή αυτού του τόπου. Το διαπιστώσαμε για μια ακόμη φορά φέτος το καλοκαίρι, με τις αντιδράσεις που προκάλεσε η συναυλία του Μίκη Θεοδωράκη στη Μακρόνησο.

Παρά τις φιλότιμες προσπάθειες του κ. Καραμανλή να αποποιηθεί τη σκοτεινή κληρονομιά της μεταπολεμικής εθνοκροσύνης, επισκεπτόμενος μέχρι και τον Αη Στράτη, οι περισσότεροι από τους ορίθιο leaders του κόμματός του προτίμησαν να ακολουθήσουν την πεπατημένη. Εφημερίδες της παράταξης έκαναν ξανά λόγο για "ξενοκίνητους κομμουνιστοσυμμορίτες" κι "επίορκους εισβολείς", ενώ δεν έλειψαν αυτοί που αναρωτήθηκαν δημόσια, γιατί οι πανεπιστημιακοί κ.λπ. διανοούμενοι της Ν.Δ. αποφεύγουν ν' αντιπαραθέσουν στις "προκλήσεις" της άλλης πλευράς τη "σωστή" εκδοχή των γεγονότων της εποχής.

Πολύ φοβούμαστε ότι, όσοι εκδήλωσαν μ' αυτό τον τρόπο την αγανάκτησή τους, δεν έχουν πάρει καθόλου χαμπάρι τις εξελίξεις της τελευταίας δεκαετίας στο πεδίο της εγχώριας ιστοριογραφίας. Το γεγονός, δηλαδή, ότι οι οργανικοί διανοούμενοι της Δεξιάς, όχι μόνο δεν "σιωπούν" όσον αφορά τη δεκαετία του '40, αλλά κι έχουν από καιρό δρομολογήσει την αντεπίθεσή τους. Μόνο που αυτή η τελευταία δύσκολα μπορεί -προς το παρόν- να εκλαικευτεί πανηγυρικά, καθώς είναι μάλλον υπερβολικά προχωρημένη για τα γούστα του "μεσαιού χώρου".

Ο λόγος είναι απλός: αντί ν' αντιπαρατάξει στο ΕΑΜ τις (μάλλον περιθωριακές, αριθμητικά) δεξιές αντιστασιακές οργανώσεις της εποχής, όπως έκανε παλιότερα η επίσημη ιστοριογραφία, το νέο συντηρητικό ιστοριογραφικό ρεύμα προτιμά να συμφιλιωθεί με το σκληρό πυρήνα της κατοχικής εθνοκροσύνης, παρακάμπτοντας την αντίθεση "αντίσταση-δωσιλογισμός" κι αποκαθιστώντας πολιτικά την πιο "καθαρή" (και μαζική) αντικομμουνιστική δύναμη της εποχής: τα Τάγματα Ασφαλείας του 1943-44!

Δεν πρόκειται άλλωστε για ελληνική πρωτοτυπία, αλλά για το εγχώριο ισοδύναμο μιας σχολής με πανευρωπαϊκή εμβέλεια. Η τελευταία εμφανίστηκε μετά το 1989 ξαναγράφοντας την αντιφασιστική αντίσταση του 1940-45, με κύριο ερμηνευτικό εργαλείο όχι πλέον τα πολιτικά χαρακτηριστικά της σύγκρουσης, αλλά την "εμφύλια βία". Ακραία εκδοχή του όλου ρεύματος συνιστά η περιβόητη "Μαύρη Βίβλος του Κομμουνισμού", με την οποία έχουμε ήδη ασχοληθεί ("Ιός" 11.11.01).

Τα ελληνικά Ες Ες

Ας επανέλθουμε, όμως, στα δικά μας.

Με την ονομασία "Τάγματα Ασφαλείας" έμειναν γνωστές οι μονάδες που συγκροτήθηκαν το 1943-44 από τις κατοχικές αρχές για την καταπολέμηση του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ. Σκοπός της δημιουργίας τους, εκτός από την "εξοικονόμηση γερμανικού αίματος", ήταν -σύμφωνα με τον τότε στρατιωτικό διοικητή της Ελλάδας, Αλεξάντερ Λέερ- "να χρησιμοποιηθεί πλήρως η αντικομμουνιστική μερίδα του ελληνικού λαού, για να εκδηλωθεί φανερά και να εξαναγκαστεί σε απροκάλυπτη εχθρότητα κατά της κομμουνιστικής μερίδας". Η διεύρυνση, με άλλα λόγια, των κατά τόπους συμμαχιών του κατοχικού μηχανισμού και η μετατροπή του πολέμου κατά της Αντίστασης σε εμφύλιο.

Το εγχείρημα υλοποιήθηκε με δύο μορφές: (α) 9 "ευζωνικά τάγματα", οργανωμένα από την ίδια τη δωσιλογική κυβέρνηση, συνολικής δύναμης 5.725 ανδρών, και (β) 22 "εθελοντικά τάγματα", ως επί το πλείστον αυτοτελώς συγκροτημένα, συνολικής δύναμης 16.625 ανδρών. Γενικός προϊστάμενος, και των μεν και των δε, ήταν ο αντιστράτηγος των Waffen SS, Βάλτερ Σιμάνα.

Στον ίδιο το Σιμόνα οφείλουμε και τον τελικό απολογισμό της δράσης των Ταγμάτων Ασφαλείας, λίγο μετά την αποχώρηση των Γερμανών από την Ελλάδα. Σε αναφορά του προς το Γενικό Επιτελείο των SS (2.11.44), εκτιμά ότι τα μεν εθελοντικά τάγματα "ήταν πολύτιμες βοηθητικές μονάδες στην ενεργή καταπολέμηση των συμμοριών" από τη Βέρμαχτ, τα δε ευζωνικά τμήματα "πολέμησαν τον Κομμουνισμό και τις συμμορίες του ΕΛΑΣ με αξιοσημείωτη επιτυχία". Την εκτίμησή του θα συμμεριστεί, στην υπηρεσιακή του απάντηση (10.11.44), και ο αρχηγός των SS, Χάινριχ Χίμλερ: "Σας εκφράζω τα συγχαρητήριά μου, επειδή κατορθώσατε να οργανώσετε τα υγιή και νομοταγή στοιχεία του Ελληνικού λαού στα τμήματα των Ελλήνων εθελοντών καθώς και των Ευζώνων, και να τα οδηγήσετε -σε αγαστή συνεργασία με τα δικά μας γερμανικά τμήματα- στον αγώνα κατά των μπολσεβίκων συνωμοτών μέχρι την τελευταία μέρα".

Όπως ήταν αναμενόμενο, οι ταγματασφαλίτες ταυτίστηκαν με την πιο σκοτεινή πλευρά της δράσης των κατοχικών στρατευμάτων: μπλόκα, κάψιμο χωριών, μαζικές εκτελέσεις αμάχων. Συχνά, μάλιστα, αποδείχθηκαν βασιλικότεροι του βασιλέως - κατηγορώντας λ.χ. τους εκπροσώπους του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού σαν "τροφοδότες των συμμοριτών" ή διαμαρτυρόμενοι για την "επίεικεια" των Γερμανών απέναντι στους αιχμάλωτους "κομμουνιστές".

Η εικόνα που αποτυπώθηκε ως εκ τούτου στη συλλογική μνήμη για τα Τάγματα ήταν τέτοια, ώστε η Πολιτεία ουδέποτε τόλμησε να προχωρήσει στην επίσημη πολιτική αποκατάστασή τους. Μολονότι τα επιζήσαντα στελέχη τους τιμήθηκαν ποικιλότροπα από το μεταπολεμικό κράτος των εθνοφρόνων, αυτό έγινε με κάθε δυνατή διακριτικότητα. Ωσπου, στις αρχές της δεκαετίας του '90, το γενικότερο κλίμα φάνηκε να ευνοεί μια διαφορετική εξέλιξη.

Το πρώτο βήμα έκανε, το 1994, ο Θανάσης Βαλτινός. Λογοτεχνική αναπαραγωγή των παραπόνων του ανώνυμου ταγματασφαλίτη, ότι ο ελασίτης συγχωριανός του που "έσφαξε κόσμο, τώρα παίρνει σύνταξη για αντίσταση", η "Ορθοκωστά" ανήκει βέβαια στη σφαίρα της μυθοπλασίας. Δεν συμβαίνει όμως το ίδιο με τις παράλληλες δηλώσεις του συγγραφέα, που είχαν καθαρά πολιτικό χαρακτήρα: "Ο μισός πληθυσμός της Πελοποννήσου ήταν στα Τάγματα. Ολοι αυτοί ήταν προδότες, που υπηρέτησαν συνειδητά τον Χίτλερ; Είναι αφέλεια και χοντράδα να το πιστεύουμε" ("Ε" 24.8.94). Το ίδιο το βιβλίο θ' αντιμετωπιστεί, άλλωστε, από τους οπαδούς της αναθεωρητικής σχολής σαν ένα καθαρά ιστοριογραφικό "ντοκουμέντο".

Από κει και πέρα, τη σκυτάλη πήραν οι οργανικοί διανοούμενοι της εκσυγχρονισμένης δεξιάς. Η καταγραφή που ακολουθεί είναι απλώς δειγματοληπτική.

Η Συνομοσπονδία

Η Πανελλήνια Συνομοσπονδία Εθνικών Αντιστασιακών Οργανώσεων (ΠΣΕΑΟ) εκπροσωπεί "εθνικόφρονες" σχηματισμούς της Κατοχής, από αναγνωρισμένες αντιστασιακές οργανώσεις (όπως ο ΕΔΕΣ ή η ΕΚΚΑ) μέχρι ομάδες που έγιναν συνώνυμες του δωσιλογισμού (όπως η ΠΑΟ ή η "Χ"). Συνδεδειγμένο ιστορικό της κίνησης αποτελούν ο αντικομμουνισμός και η αναπόληση του παλιού καλού καιρού, πριν από τη νομοθετική αναγνώριση -"για προφανείς ψηφοθηρικούς λόγους"- της εαμικής Αντίστασης.

Το 2001, η Συνομοσπονδία προχώρησε στην έκδοση της δικής της εκδοχής για την περίοδο 1941-45, με σκοπό την απόκρουση της αριστερής "αλλόφρονος επιδρομής κατά της αλήθειας" και την αποκατάσταση της εικόνας των φορέων της στη συλλογική συνείδηση. Το βιβλίο προλογίζει ο επικεφαλής του Γραφείου Τύπου του Κ. Μητσotάκης Γιάννης Βούλτεψης, ενώ ο πρόεδρος της, αντιστράτηγος ε.α. Γεώργιος Καρούσος (γνωστότερος ως αρχηγός της ΕΟΚΑ Β' μετά το θάνατο του Γρίβα) δημοσιοποίησε πρόσφατα από τις στήλες του "Ελεύθερου Τύπου" (5.10.03) τη συστράτευσή του στον προεκλογικό αγώνα της ΝΔ.

Μέχρι εδώ, όλα μοιάζουν περίπου αυτονόητα. Όμως η αποκατάσταση του "εθνικόφρονος" χώρου από την ΠΣΕΑΟ καταλήγει να συμπεριλάβει, ρητά και καθαρά, τα Τάγματα Ασφαλείας. Οι ένοπλοι υφιστάμενοι των SS χαρακτηρίζονται "Ελληνες που δεν μπορεί να αμφισβητηθεί εύκολα ο πατριωτισμός τους" (σ.261), ενώ υιοθετείται η εκτίμηση πως "το φαινόμενο των Ταγμάτων Ασφαλείας ήταν περισσότερο ζήτημα αυτοπροστασίας και όχι αντισυμμαχικού αγώνος" (σ.263). Η ευθύνη για το σχηματισμό των τελευταίων επιρρίπτεται αποκλειστικά και μόνο στο ΕΑΜ, με το επιχείρημα ότι, σε περιοχές όπως η Πελοπόννησος, "οι εκτελέσεις των αντιφρονούντων στον ΕΛΑΣ υπερέβαιναν κατά πολύ των εκτελέσεων των Γερμανών και στις πιο βάρβαρες και αποτρόπαιες εκδηλώσεις τους" (σ.261). Ως απόδειξη, επιστρατεύεται ο παράλογος αναχρονισμός, σύμφωνα με τον οποίο η σφαγή των ταγματασφαλιτών από τον ΕΛΑΣ το φθινόπωρο του 1944 "ερμηνεύει" και "δικαιολογεί" τον εξοπλισμό τους από τους Γερμανούς, ένα χρόνο νωρίτερα!

Ο απόγονος

Ο ελληνοαμερικανός γιατρός Κώστας Σαραντόπουλος γεννήθηκε και μεγάλωσε στο Βαλτέτσι της Αρκαδίας, χωριό που οπλίστηκε το Μάιο του 1944 από το Τάγμα Ασφαλείας της Τρίπολης και καταστράφηκε διά πυρός και σιδήρου από τον ΕΛΑΣ τον επόμενο μήνα. Ο μεγάλος αδερφός κι ο πατέρας του ήταν ταγματασφαλίτες και σκοτώθηκαν από τους αντάρτες, ο πρώτος στη διάρκεια της μάχης κι ο δεύτερος με απόφαση ανταρτοδικείου.

Μοιραία, λοιπόν, όταν αποφάσισε να γράψει την ιστορία της καταστροφής του χωριού του, μόνο για αντικειμενικότητα δεν μπορούσε να κατηγορηθεί. Στόχος του βιβλίου του "Βαλτέτσι 1944", που κυκλοφόρησε φέτος το καλοκαίρι, είναι η απερίφραστη καταδίκη της εαμικής αντίστασης, η οποία καταγγέλλεται σαν "πρωτοφανής και αδικαιολόγητη ανταρσία" (σ.16), στηριγμένη στη "διαστροφή του ψυχισμού, που υπέστη από τα κηρύγματα του μίσους μια μερίδα του ελληνικού λαού" (σ.17). Και, φυσικά, η δικαίωση όσων -όπως οι δικοί του- πήραν όπλα από τους κατακτητές για να πολεμήσουν το αντάρτικο.

Στηριγμένο στις αναμνήσεις του συγγραφέα και σε προφορικές κυρίως αφηγήσεις, το βιβλίο περιέχει κάποιες ενδιαφέρουσες (αν και καταφανώς μεροληπτικές) πληροφορίες, όσον αφορά τις ζυμώσεις που κατέληξαν στον εξοπλισμό του χωριού. Αυτό που κυριαρχεί, ωστόσο, είναι η θερμή συνηγορία υπέρ των Ταγμάτων Ασφαλείας: "μοναδικοί εγγυητές της ασφάλειας των πολιτών", "σχηματίστηκαν από την αδήριτη ανάγκη προστασίας των πολιτών από την εγκληματική δραστηριότητα του ΕΑΜ" (σ.53), η δε συνεργασία τους με τους Γερμανούς διαφεύδεται σαν προϊόν "πολιτικής σκοπιμότητας κι εμπάθειας" (σ.159) -κι αυτό, παρά την παραδοχή ότι, "σε ορισμένες περιπτώσεις", συμμετείχαν σε μπλόκα κι εκκαθαριστικές επιχειρήσεις της Βέρμαχτ (σ.161).

Ακόμη χαρακτηριστικότερη είναι η αντιμετώπιση της ηγεσίας τους. Οι επικεφαλής τους χαρακτηρίζονται "λαμπροί αξιωματικοί του ελληνικού στρατού" (σ.160), που "δεν είχαν καμία διάθεση να γίνουν όργανα του εχθρού" (σ.162), ενώ ιδιαίτερη μεταχείριση επιφυλάσσεται στο διοικητή τους, τον "γενναίο συνταγματάρχη" και "ήρωα" Διονύσιο Παπαδόγγονα (σ.168-71). Και, φυσικά, εξυμνείται ο δημιουργός τους: "Παραμερίζοντας όσο μπορούμε το διαχρονικό ελάττωμα της φυλής μας, να ανταμείβουμε με αχαριστία τολμηρούς πολιτικούς άνδρες που σε κρίσιμες περιστάσεις ανέλαβαν τον κίνδυνο να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους στον πάσχοντα λαό, θα αποτολμήσουμε να πούμε ότι οι κατοχικές κυβερνήσεις προσέφεραν μεγάλη ανακούφιση στον χειμαζόμενο ελληνικό λαό", με αποκορύφωμα την "απόφαση του Ιωάννη Ράλλη να συγκροτήσει τα Τ.Α., προκειμένου να αποτρέψει τον κίνδυνο να περιέλθει η Ελλάδα στο 'Σιδηρούν Παραπέτασμα'" (σ.165). Για προφανείς λόγους, η αντιστοιχη προσφορά του Βάλτερ Σιμάνα κρίθηκε προτιμότερο ν' αποσιωπηθεί.

Ο πανεπιστημιακός (εσωτερικού)

Όλα αυτά θα μπορούσαν να θεωρηθούν φυσιολογικά για έναν ερασιτέχνη ιστοριογράφο, έντονα σημαδεμένο απ' την προσωπική του τραγωδία. Την ίδια όμως ανάλυση συναντάμε και σε κείμενα πανεπιστημιακών, ταυτισμένων με το κόμμα της αξιωματικής αντιπολίτευσης.

Ο Ιωάννης Κολιόπουλος είναι καθηγητής Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Θεσ/νίκης, αντιπρόεδρος του ΙΜΧΑ και, ταυτόχρονα, μέλος του Επιστημονικού Συμβουλίου και του εκδοτικού τμήματος του "Ινστιτούτου Δημοκρατίας Κων/νος Καραμανλής" (ΙΔΚΚ). Το ΙΔΚΚ είναι το επίσημο θινκ τανκ της ΝΔ, επιφορτισμένο με την επεξεργασία του πολιτικού λόγου και της στρατηγικής του κόμματος: τον περασμένο Αύγουστο λ.χ., οι υπηρεσίες του παρέδωσαν στη Ρηγίλλης 17 τόμους με "μελέτες εκλογικής γεωγραφίας", για "τον καλύτερο δυνατό σχεδιασμό του επερχόμενου προεκλογικού αγώνα" ("Εθνος" 10.8.03). Σύμφωνα με την ιστοσελίδα του Ιδρύματος, την περασμένη Τετάρτη ο Κολιόπουλος ήταν (μαζί με τους Γιάννη Βαρβιτσιώτη, Παναγιώτη Ψωμιάδη, Βασίλη Παπαγεωργόπουλο κ.ά.) κεντρικός ομιλητής σε εκδήλωσή του στη Θεσ/νίκη, με θέμα "Το νόημα της 28ης Οκτωβρίου για τους νέους ανθρώπους".

Την τελευταία δεκαετία, ο ίδιος καθηγητής έχει επιδοθεί σε μια προσπάθεια αποκατάστασης των δωσιολογικών κυβερνήσεων, ως της κατεχοχίν "νόμιμης εξουσίας" των ημερών. "Με κριτήριο τον έλεγχο της εδαφικής επικράτειας μιας χώρας και την παροχή υπηρεσιών στο λαό της", γράφει χαρακτηριστικά, "τα ισχυρότερα επιχειρήματα μπορούσε να προβάλλει -και επρόβαλλε- η κατοχική Κυβέρνηση. Αυτή την πραγματικότητα αντιμετώπιζαν οι Έλληνες της κατεχόμενης Ελλάδος και αυτά

τα στοιχεία επηρέαζαν την πολιτική στάση τους. Αυτή η πραγματικότητα, ύστερα από μισόν και πλέον αιώνες, δεν έχει ακόμη ενσωματωθεί στη συλλογική μνήμη του έθνους για το λόγο κυρίως, ότι δεν στάθηκε δυνατό, εξ αιτίας των παθών που προκάλεσε και κληροδότησε η εποχή, να συμβιβασθούν οι Έλληνες με το ιστορικό αυτό παρελθόν και να το αποδεχθούν όπως ήταν. Το ζήτημα της εξουσίας στην κατεχόμενη Ελλάδα, όπως έχει ενσωματωθεί στη συλλογική μνήμη, είναι αποτέλεσμα ιδεολογικών 'επιδρομών' στο ιστορικό παρελθόν και πολιτικής επεξεργασίας, όχι ψυχραιμής αποδοχής όλων των όψεών του" ("Κατοχή, Εξουσία, Νομιμότητα", Η Καθημερινή 14.11.1999).

Τα Τάγματα Ασφαλείας, καθεαυτά, δεν απασχολούν τον Κολιόπουλο. Το διαπιστώνουμε, μεταξύ άλλων, και από το βιβλίο που έγραψε πρόσφατα μαζί με τον Θάνο Βερέμη του ΕΛΙΑΜΕΠ ("Greece. The Modern Sequel", Λονδίνο 2003), βιβλίο που υμνήθηκε από την "Καθημερινή" σαν υποχρεωτικό βοήθημα πριν "γράψουμε ή διατυπώσουμε, από δω και πέρα, οποιαδήποτε επιστημονική άποψη για τη σύγχρονη Ελλάδα" (12.10.03): στις 30 σελίδες που καταλαμβάνει η εξιστόρηση της περιόδου 1943-49, οι ταγματασφαλίτες αναφέρονται μόνο μια φορά -κι αυτήν παρεμπιπτόντως, σαν θύματα των "ατέλειωτων κολαστήριων επιθέσεων του ΚΚΕ εναντίον των πολιτικών του αντιπάλων" (σ.80).

Διαφορετικά είναι τα πράγματα με τα "εθελοντικά τάγματα" των τουρκόφωνων Ποντίων της Δυτικής Μακεδονίας, που είχαν επικεφαλής τους Μιχάλαγα και Κιτσά Μπατζάκ. Στο βιβλίο του "Ληλασία φρονημάτων" (Θεσ/νίκη 1994), ο καθηγητής του ΑΠΘ δεν μετρά τα λόγια του: "Στη συντριπτική τους πλειοψηφία", διαβεβαιώνει, "οι Πρόσφυγες που συνεργάστηκαν με τους Γερμανούς, οπλιζόμενοι κατά των Ανταρτών, δεν υστερούσαν σε πατριωτισμό έναντι εκείνων που ακολούθησαν τους Αντάρτες". Απλώς, "στα μάτια τους το ΕΑΜ και οι Βούλγαροι ταυτίζονταν" (σ.91-2). Απέναντι στην "κομμουνιστική-ολοκληρωτική εξουσία" του ΕΛΑΣ (σ.192), που επέβαλε στους χωρικούς την "προσφυγή στα όπλα εναντίον των κατακτητών" χάρη στο "βρετανικό χρυσό" (σ.116), οι ηγετικές φυσιογνωμίες του ένοπλου δωσιλογισμού αποκτούν έτσι ένα ιδιότυπο φωτοστέφανο. Ο Μιχάλαγας λ.χ. περιγράφεται σαν "αδιαφιλονίκητος ηγέτης, ευαίσθητος στα πολιτικά μηνύματα της εποχής". Όπως άλλωστε μας διαβεβαιώνει ο συγγραφέας, παραποιώντας κατάφωρα τις πηγές του, ακόμη κι "οι Ελασίτες που τον συνέλαβαν μετά την απελευθέρωση, δεν έκρυβαν το θαυμασμό τους για τον άνδρα και τις ηγετικές του ικανότητες" (σ.101-3).

Ο πανεπιστημιακός (εξωτερικού)

Ο Στάθης Καλύβας είναι αναπληρωτής καθηγητής Πολιτικών Επιστημών στο Πανεπιστήμιο του Σικάγου και μέλος, επίσης, του Επιστημονικού Συμβουλίου του ΙΔΚΚ. Ασχολούμενος μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '90 με την ευρωπαϊκή χριστιανοδημοκρατία, στράφηκε στη συνέχεια στη μελέτη των εμφυλίων πολέμων. Την ίδια ακριβώς περίοδο διαπιστώνει, σε κείμενό του για την πρώτη τετραετία του ΠΑΣΟΚ, ότι η αντοχή των διαχωριστικών γραμμών εις βάρος της ΝΔ στηρίζεται, σε πολύ μεγάλο βαθμό, "στις μνήμες των συγκρούσεων του παρελθόντος" (Journal of the Hellenic Diaspora, 23/1 [1997], σ.98-101).

Η ειδίκευσή του στην "εμφύλια βία", του έχει προσδώσει ένα αδιαφιλονίκητο κύρος στους υπερ-ατλαντικούς κύκλους. Αμέσως μετά την 11η Σεπτέμβρη, λ.χ., το έγκυρο περιοδικό New Yorker κατέφυγε σ' αυτόν για να αναλύσει "το μηχανισμό της βίαιης ανταρσίας" και τις προτεραιότητες μιας σύγχρονης αντιτρομοκρατικής στρατηγικής σε παγκόσμια κλίμακα. Από το ίδιο δημοσίευμα πληροφορούμαστε πως η δουλειά του στην Ελλάδα, μαζί μ' εκείνη του συμφοιτητή του Ρότζερ Πέτερσεν στη Λιθουανία, αποτελεί τμήμα ενός ευρύτερου ερευνητικού προγράμματος με επικεφαλής δύο καθηγητές του Στάνφορντ. Ανάλογα προγράμματα, συνδεδεμένα με το σχεδιασμό της "προληπτικής αντιτρομοκρατίας", διεξάγονται επίσης από την RAND Corporation, τη Διεθνή Τράπεζα και το Πανεπιστήμιο του Μέριλαντ (Nicholas Lemann "What terrorists want", The New Yorker 29.10.01).

Όσον αφορά την Ελλάδα, το βασικό έργο του κ. Καλύβα είναι μια εισήγηση σε συνέδριο με τον εύγλωττο τίτλο "Κόκκινος τρόμος: η αριστερή βία στη διάρκεια της Κατοχής". Σ' αυτό, καταγγέλλει όλη συλλήβδην τη σοβαρή μεταπολεμική ιστοριογραφία (Κ. Τσουκαλά, Ν. Σβορώνο, Ι. Χόνδρο, Χ. Φλάϊσερ, Ο. Σμιθ, Α. Ελεφάντη, κ.ά.) ότι "έτεινε να παραβλέπει, να ελαχιστοποιεί ή να συγκαλύπτει την αριστερή τρομοκρατία" των κατοχικών χρόνων (σ.142). Ο ίδιος καμαρώνει ότι έχει πραγματοποιήσει "την πρώτη (και μέχρι στιγμής μοναδική) συστηματική και μεγάλη κλίμακας εμπειρική έρευνα της βίας στη διάρκεια του ελληνικού εμφυλίου πολέμου" (σ.143), καλύπτοντας 57 χωριά της Αργολίδας. Αν και η επεξεργασία των αποτελεσμάτων της έρευνάς του "συνεχίζεται" (σ.178), δεν διστάζει ωστόσο να καταλήξει σε κατηγορηματικά συμπεράσματα -και, μάλιστα, όσον αφορά το σύνολο της χώρας (σ.143, 155 & 163).

Εκτός από την πρωταρχική ευθύνη του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ για τη "βία" της δεκαετίας του '40 (η οποία "αποδεικνύεται" με μεθόδους που δεν προλαβαίνουμε ν' αναλύσουμε εδώ), η προσπάθεια του Καλύβα εστιάζεται στην κατάδειξη του "αμυντικού" (και, κυρίως, λαοφιλούς) χαρακτήρα των Ταγμάτων Ασφαλείας. Σχολιάζοντας λ.χ. τη σύλληψη και παράδοση στους Γερμανούς των τοπικών στελεχών του ΕΑΜ από "τους χωρικούς" της δυτικής Αργολίδας την άνοιξη του 1944, δεν παραλείπει να προσθέσει: "Το ειρωνικό σ' αυτές τις εξελίξεις είναι ότι, στη διάρκεια των συνεντεύξεών μου, η λέξη επανάσταση χρησιμοποιήθηκε κυρίως απ' τους ανθρώπους αυτών των χωριών για να περιγράψει τον ξεσηκωμό τους εναντίον του ΕΑΜ. 'Τα χωριά μας εξεγέρθηκαν', μου είπαν, ή 'τότε ήρθε ο καιρός της επανάστασης'" (σ.154).

Υποθέτουμε ότι οι ερωτήσεις του κ. Καλύβα προς τους εν λόγω "πληροφορητές" του δεν επεκτάθηκαν και στα μεταπολεμικά χρόνια. Γιατί τότε, με αφορμή την 21η Απριλίου, κατά πάσα πιθανότητα θα ξανάκουγε να μιλούν για "την Επανάσταση"....

* Οι φωτογραφίες του άρθρου είναι από το λεύκωμα του Βάσου Μαθιόπουλου "Εικόνες Κατοχής" (Αθήνα 1990, εκδ. Ερμής).

Οι Ταγματασφαλίτες δικαιώνονται

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

Η αδύνατη αποκατάσταση

Παρά τη ρητή αποκήρυξή τους από την εξόριστη κυβέρνηση, τις συμμαχικές στρατιωτικές αποστολές και τις αντιστασιακές οργανώσεις, οι Ταγματασφαλίτες τελικά ουδέποτε τιμωρήθηκαν για την ένοπλη συνεργασία τους με τον κατακτητή. Αντίθετα, επανεξοπλίστηκαν και χρησιμοποιήθηκαν εναντίον του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, ήδη από τις μέρες των Δεκεμβριανών. Το Μάιο του 1945 το Ειδικό Δικαστήριο Δωσιλόγων απήλλαξε τους δημιουργούς τους από κάθε σχετική κατηγορία, ενώ το Μάρτιο του 1947 αθώωθηκαν και οι επικεφαλής τους στο μεγάλο μπλόκο της Κοκκινιάς. Οι καιροί, άλλωστε, ήταν ιδιαίτερα ευνοϊκοί γι' αυτή την αποκατάσταση: όπως παρατηρούσε το Φεβρουάριο του 1948 στη Βουλή ο Θ. Τουρκοβασίλης, "ένα μεγάλο μέρος των διαπρεψάντων αξιωματικών εις τον αγώνα κατά των συμμοριτών, προέρχεται εκ των Ταγμάτων Ασφαλείας".

Πολύ πιο δύσκολη υπήρξε, ωστόσο, ήδη από τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, η δημόσια υπεράσπιση των Ταγμάτων. Η αιματηρή δράση τους κάτω από τις διαταγές των SS ερχόταν σε άμεση αντίθεση προς την επίσημη εκδοχή για τη δεκαετία του '40, σύμφωνα με την οποία η μεταπολεμική εθνικοφροσύνη αντλούσε τη νομιμοποίησή της από την εξόριστη βασιλική κυβέρνηση -κι όχι από τους συνεργάτες του Αξονα (οι οποίοι μπορεί μιν να αμνηστεύτηκαν, εξαναγκάστηκαν όμως σε μια ιδιότυπη αυτολογοκρισία όσον αφορά τη δραστηριότητά τους στα χρόνια της Κατοχής). Η όποια προσπάθεια αποκατάστασης των ταγματασφαλιτών, εστιάστηκε έτσι στην έμμεση "δικαίωσή" τους, ως ανθρώπων που συνέβαλαν -έστω και κάπως ανορθόδοξα- στην καταστολή του "απόλυτου κακού", δηλαδή των "εαμοβουλγάρων".

Την ίδια έμμεση οδό ακολούθησε και το επίσημο κράτος, όταν επί χούντας έσπευσε να αναγνωρίσει τη θητεία στα Τάγματα Ασφαλείας ως συμμετοχή στην ...Εθνική Αντίσταση. Σύμφωνα με το Ν.Δ. 179 του 1969 (που ίσχυσε μέχρι το 1982), αντιστασιακοί θεωρήθηκαν (και) όσοι πολέμησαν επί Κατοχής εναντίον οργανώσεων "αντεθνικώς δρασάντων και αποσκοπούντων εις την επιβολήν εν τη χώρα καθεστώτος διαφόρου του νομίμου τοιούτου" (δηλ. του ΕΑΜ). Βάσει αυτής της διάταξης, πολλοί πρώην ταγματασφαλίτες είτε συνταξιοδοτήθηκαν είτε απήλαυσαν προνόμια όπως η κατ' επιλογήν υπηρεσιακή εξέλιξή τους ή η προνομιακή εισαγωγή των γόνων τους στα ΑΕΙ και το δημόσιο.

Ακόμη κι αυτή η (υλικότατη) αποκατάσταση των γερμανοτσοβιάδων συντελέστηκε, ωστόσο, στα μουλωχτά, αποφεύγοντας οποιονδήποτε πανηγυρικό χαρακτήρα. Με αποτέλεσμα, τη δυσφορία όσων από τους ενδιαφερόμενους δεν μπορούσαν να χωνέψουν αυτή την αυτοσυγκράτηση, σε μια εποχή που ο πρώην ταγματασφαλίτης Παπαδόπουλος είχε σκαρφαλώσει στην κορυφή της κρατικής ιεραρχίας.

Τυπικός εκφραστής αυτού του παράπονου υπήρξε ο πρώην αξιωματικός του Τάγματος Ασφαλείας Ναυπάκτου, υποστράτηγος Βασίλειος Σταυρογιαννόπουλος. "Όσοι υπηρέτησαν εις τα Τάγματα Ασφαλείας, ας είναι βέβαιοι ότι η πατρίς τους ευγνωμονεί", διαβάζουμε στον επίλογο των απομνημονευμάτων του, που εκδόθηκαν λίγο πριν τη Μεταπολίτευση. "Δόξα και τιμή θα στέφη τα μέτωπα όλων εκείνων οι οποίοι επέζησαν, πλην εξακολουθούν να δοκιμάζουν, και σήμερον ακόμη, πικρίαν εκ της μη άρσεως του εις αυτούς αποδοθέντος χαρακτηρισμού του 'προδότη', διότι θέλομεν να πιστεύομεν, θα έλθη η ημέρα κατά την οποίαν τούτο θα πραγματοποιηθή.

Δεν είναι νοητόν, πρόσωπα υπηρετήσαντα εις τα Τάγματα Ασφαλείας να έχουν προωθηθή και να έχουν καταλάβη ανώτερα και ανώτατα της πολιτείας αξιώματα, εν τούτοις να εξακολουθούν να βαρύνονται με τον βαρύτατον χαρακτηρισμόν του 'προδότη της πατρίδος'. Τούτο, κατά την αντίληψίν μας, είναι ακατανόητον, ούτε η σιωπηρά αναγνώρισις των εθνικών των υπηρεσιών αποτελεί ικανοποιητικόν στοιχείον. Τούτο μετά τινα έτη θα λησμονηθή και μόνον τα γραπτά κείμενα θα αποτελούν τους μάρτυρας. Ας ελπίσωμεν, ή μάλλον ας πιστεύσωμεν, ότι θα ευρεθούν οι άνθρωποι εκείνοι οι οποίοι, ως αρμόδιοι θα θελήσουν να εξετάσουν το όλον θέμα και να δώσουν την πρέπουσαν λύσιν" ("Πικρές αναμνήσεις", Αθήναι 1974, σ.330).

Ποιος ξέρει; Τριάντα χρόνια μετά, ίσως αυτή η "πρέπουσα λύσις" να έρθει από εκεί που κανείς δεν το περίμενε...

ΔΙΑΒΑΣΤΕ

Πανελλήνια Συνομοσπονδία Εθνικών Αντιστασιακών Οργανώσεων, Η Εθνική Αντίσταση των Ελλήνων (Αθήνα 2001). Εθνικόφρων έκδοση με φιλοδοξίες απάντησης στην αναγνώριση της εαμικής Αντίστασης. Η καταγγελία της "τρομοκρατίας" κι "εθνοπροδοσίας" του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ ολοκληρώνεται με την αναγνώριση του "αδιαμφισβήτητου πατριωτισμού" των Ταγμάτων Ασφαλείας.

Stathis N. Kalyvas, Red Terror: leftist violence during the Occupation (σε Mark Mazower (ed.), *After the war was over. Reconstructing the family, nation and state in Greece, 1943-1960*, Πρίνστον-Οξφόρδη 2000, εκδ. Princeton University Press). Μεταμοντέρνα -και σαφώς επιλεκτική- περιγραφή της "κόκκινης τρομοκρατίας" του 1943-44 στην Αργολίδα. Οι ταγματασφαλίτες περιγράφονται σαν η μοναδική λαϊκή επανάσταση της δεκαετίας του '40 στην περιοχή.

Κώστας Σαραντόπουλος, Βαλτέτσι 1944. Μαρτυρία (Αθήνα 2003, εκδ. Αρμός). Αυτοβιογραφική εν μέρει εξιστόρηση του εξοπλισμού ενός χωριού της Αρκαδίας από τις κατοχικές αρχές και της καταστροφής του από τον ΕΛΑΣ. Η αφήγηση συμπληρώνεται με ύμνους προς τα Τάγματα Ασφαλείας και τη δωσιλογική κυβέρνηση Ράλλη, που "έσωσαν" την Ελλάδα από το "σιδηρούν παραπέτασμα".

Hagen Fleischer, Νέα στοιχεία για τη σχέση γερμανικών αρχών κατοχής και Ταγμάτων Ασφαλείας (Μνήμων, τχ.8, 1980-82). Σύντομη αλλά διεισδυτική σκιαγράφηση της δράσης των Ταγμάτων Ασφαλείας, με βάση κυρίως γερμανικά αρχεία. Παρατίθεται, αυτούσιος, ο απολογισμός του έργου τους από τον προϊστάμενό τους, αντιστράτηγο των SS Βάλτερ Σιμάνα.

ΔΕΙΤΕ

Αδωνis Κύρου, Το μπλόκο (1964). Κινηματογραφική αναπαράσταση του μεγάλου μπλόκου της Κοκκινιάς από Γερμανούς και ταγματασφαλίτες. Ο σκηνοθέτης είχε προσωπική συμμετοχή στην Αντίσταση, ως μέλος του φοιτητικού της ΟΠΛΑ.

Για τα «Τάγματα Ασφαλείας»

Απάντηση στην έρευνα του Ιού («Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία», 26/10/2003) με τίτλο «Οι Ταγματασφαλίτες δικαιώνονται» από τον κ. Στάθη Καλύβα και ανταπάντηση του Ιού:

Προς τους συντελεστές του «Ιού»

Αναφέρομαι στο δημοσίευμα σας «Η νέα δεξιά ιστοριογραφία. Οι Ταγματασφαλίτες δικαιώνονται» (26 Οκτωβρίου), το οποίο ασχολείται, μεταξύ άλλων, με το έργο και το πρόσωπο μου. Είναι σαφές πως δεν έχει νόημα η ανασκευή κακόπιστων και εμπαθών δημοσιευμάτων από τις στήλες των εφημερίδων και με τους όρους που εσείς επιβάλλετε. Σχετικά με τις αναφορές που γίνονται στις δραστηριότητες μου, επιθυμώ να υπογραμμίσω μια σειρά από ανακρίβειες:

Πρώτον, η έρευνα μου στην Ελλάδα (και γενικότερα) δεν «αποτελεί τμήμα ενός ευρύτερου ερευνητικού προγράμματος με επικεφαλής δύο καθηγητές του Στάνφορντ». Κάτι τέτοιο δεν προκύπτει από το δημοσίευμα του περιοδικού New Yorker στο οποίο αναφέρεστε, ούτε από πουθενά αλλού άλλωστε. Επίσης δεν υφίσταται (και από πουθενά δεν προκύπτει) οποιαδήποτε σχέση της έρευνας μου με άλλα προγράμματα και ιδρύματα, όπως η RAND.

Δεύτερον, το περιοδικό αυτό δεν «κάτεφυγε» σε μένα για να αναλύσω «τις προτεραιότητες μιας σύγχρονης αντιτρομοκρατικής στρατηγικής σε παγκόσμια κλίμακα» γιατί απλούστατα δεν ειδικεύομαι στον τομέα αυτό. Η έρευνά μου έχει τόση σχέση με «το σχεδιασμό της προληπτικής αντιτρομοκρατίας» όση και το δημοσίευμα του «Ιού» με την αλήθεια. Απλή ανάγνωση του άρθρου του New Yorker δείχνει πως η συμμετοχή μου στο άρθρο αυτό αφορούσε αποκλειστικά και μόνο ζητήματα σχετικά με τη μελέτη των εμφυλίων πολέμων με τα οποία ασχολούμαι. Εννοείται πως δεν είμαι υπεύθυνος για τις προεκτάσεις και ερμηνείες του δημοσιογράφου του New Yorker.

Τρίτον, το «αδιαφιλονίκητο κύρος» που υποτίθεται πως διαθέτω σε κάποιους αόριστους και σκοτεινούς «υπερατλαντικούς κύκλους» εξαντλείται στον ακαδημαϊκό χώρο, περιλαμβάνει και την Ευρώπη και προέρχεται αποκλειστικά από την ποιότητα του ερευνητικού μου έργου το οποίο αξιολογείται με αυστηρά επιστημονικά κριτήρια.

Τέταρτον, είναι μήπως δείγμα της δημοσιογραφικής σας δεινότητας το γεγονός πως δεν είσατε ικανοί να καταγράψετε σωστά ούτε κάτι τόσο απλό και προφανές όπως η επαγγελματική μου ιδιότητα;

Αντιλαμβάνομαι πως είναι δύσκολο να αποδείξει κανείς πως δεν είναι ελέφαντας, αλλά οι ανακρίβειες που περιέχει το δημοσίευμα σας είναι φανερό πως σκοπεύουν στην καλλιέργεια εντυπώσεων και είναι ενδεικτικές τόσο των κινήτρων σας όσο και της ποιότητας του εγχειρήματος και των μεθόδων σας.

Στάθης Καλύβας

Τακτικός Καθηγητής Πολιτικής Επιστήμης
Πανεπιστήμιο Yale
29/10/03

Απάντηση του ΙΟΥ:

Στο άρθρο μας της 26ης Οκτωβρίου παρουσιάσαμε ένα πολύ συγκεκριμένο ζήτημα: την ανοικτή προσπάθεια μιας σειράς πανεπιστημιακών και άλλων οργανικών διανοουμένων της Δεξιάς να αποκαταστήσουν πολιτικά τα κατοχικά Τάγματα Ασφαλείας, συγκροτημένα και καθοδηγούμενα από τον αντιστράτηγο των SS Βάλτερ Σιμάνα, σαν την εθνικά και πολιτικά "ορθή" στάση της εποχής. Ανάμεσα σε άλλα -δειγματοληπτικά- παραδείγματα, αναφερθήκαμε και στον κ. Καλύβα (μέλος του Επιστημονικού Συμβουλίου του νεοδημοκρατικού "Ινστιτούτου Δημοκρατίας Κ. Καραμανλής") και το άρθρο του "Κόκκινος τρόμος: η αριστερή βία στη διάρκεια της Κατοχής", το οποίο ξεκινά από τα αποτελέσματα μιας έρευνάς του σε 57 χωριά της Αργολίδας για να καταλήξει σε συμπεράσματα όσον αφορά το σύνολο της ελληνικής επικράτειας εκείνης της εποχής.

Αναμενόμενη, ως εκ τούτου, η απάντησή του. Αντί να ασχοληθεί όμως με την ουσία του άρθρου μας, ο επιστολογράφος μας εγκαλεί για ανακρίβειες όσον αφορά το βιογραφικό του. Εμείς αναφερθήκαμε σε μια συγκεκριμένη ανάγνωση της ιστορίας του 1943-44 και τη σύνδεσή της με το ιδεολογικό επίχρισμα της σύγχρονης, διεθνούς αντιτρομοκρατικής στρατηγικής -κι αυτός μας κατηγορεί ότι δεν προλάβουμε την πρόσφατη (1.9.03) αναβάθμισή του σε τακτικό καθηγητή και διευθυντή του προγράμματος "Τάξη, Σύγκρουση και Βία" του Γέιλ.

Όσον αφορά το βιογραφικό και την ευρύτερη δουλειά του κ. Καλύβα, τις πληροφορίες μας τις αντλήσαμε από τα παρακάτω δικά του κείμενα (ή συνεντεύξεις) κι ιστοσελίδες ιδρυμάτων με τα οποία ο ίδιος συνεργάζεται:

1) Nicholas Lemann, "What terrorists want? Is there a better way to defeat Al Qaeda?", The New Yorker 29.10.2001, <http://www.newyorker.com/fact/content/?011029fa> FACT1

2) Stathis Kalyvas "Memo for the Micro-foundations of civil war violence meeting, Santa Fe Institute, 24-28.7.02", <http://www.santafe.edu/files/gems/civilwarviolence/kalyvasmemo.pdf>

3) Stathis Kalyvas, "Polarization in Greek politics: PASOK's first four years, 1981-1985", Journal of the Hellenic Diaspora, vol. 23/1, 1997, σ.83-104.

4) Stathis Kalyvas, "The Greek Civil War in retrospect", Correspondence 4 (1999), p.10-11, <http://www.cfr.org/pdf/correspondence/CORR.spr99.pdf>

5) "Stathis Kalyvas", βιογραφικό σημείωμα στο δικτυακό τόπο του University of Chicago, <http://political-science.uchicago.edu/faculty/kalyvas.htm>

6) Ινστιτούτο Δημοκρατίας Κων/νος Καραμανλής, <http://www.idkaramanlis.gr> (στην ιστοσελίδα "Επιστημονικό Συμβούλιο" του οποίου, ο κ. Καλύβας εξακολουθεί μέχρι σήμερα [3.11.03] να φέρεται σαν "Αναπλ. Καθηγητής Πανεπιστημίου του Σικάγο").

7) Adria Lawrence, "Defining challenges to the State: civil wars, uprisings, protests and riots in the context of social movements", University of Chicago 2002, http://www.src.uchicago.edu/depts/polsci/research/orgs/lawrence_s02.pdf (σχέδιο εισήγησης, όπου [σ.11] αναφέρεται ότι ο Στάθης Καλύβας διδάσκει στους κοινωνικούς επιστήμονες φοιτητές του την αντικατάσταση του όρου "επανάσταση" από τον "περισσότερο χρήσιμο" όρο "εμφύλιος πόλεμος").

Όλες αυτές οι πηγές είναι δημόσιες κι "ανοιχτές". Όσοι αναγνώστες μας το επιθυμούν μπορούν να ανατρέξουν σ' αυτές και να συμπεράνουν από μόνοι τους πόσο τον αδικήσαμε.

Αυτό που δεν μπορούμε με τίποτα να παρακάμψουμε, είναι ωστόσο ο ισχυρισμός του ότι η επίμαχη συνέντευξή του στο New Yorker (βλ. παραπάνω, πηγή [1]) δεν είχε την παραμικρή σχέση με το σχεδιασμό της προληπτικής αντιτρομοκρατίας, αλλά ήταν καθαρά ακαδημαϊκού χαρακτήρα. Το άρθρο που την φιλοξενεί, και δημοσιεύθηκε μόλις ενάμιση μήνα μετά την 11η Σεπτέμβρη, φέρει τον εύγλωττο τίτλο "Τι θέλουν οι τρομοκράτες; Υπάρχει καλύτερος τρόπος για να νικήσουμε την Αλ Κάιντα;" και μόνο "ακαδημαϊκό" δεν μπορεί να θεωρηθεί. Αντικείμενό του είναι η κριτική επισκόπηση των διαθέσιμων αναλυτικών εργαλείων για την "τρομοκρατία" (και των συνακόλουθων στρατηγικών καταπολέμησής της), όπως προτείνονται από τις αρμόδιες κρατικές υπηρεσίες των ΗΠΑ κι από αυτό που στο άρθρο αποκαλείται "μικρός, και ως εκ τούτου κάπως σκοτεινός, κόσμος των ειδημόνων περί τρομοκρατίας". Απ' αυτούς τους "ειδήμονες", το περιοδικό επιλέγει ως συνομιλητές του επτά συνολικά άτομα: τους Bruce Hoffman και Brian Jenkins της RAND, τον Kenneth Adelman του Defence Policy Board, τους James Fearon και David Laitin του Στάνφορντ, τον Roger Petersen του MIT και τον επιστολογράφο μας κ. Στάθη Καλύβα. Οι καθηγητές του Στάνφορντ περιγράφονται ως "δύο από τους κορυφαίους θεωρητικούς των εμφυλίων πολέμων", ενώ οι Καλύβας και Petersen ως μαθητές τους που "διεξήγαγαν εκτεταμένες έρευνες από πρώτο χέρι για τους εμφυλίους πολέμους, πρακτικά πόρτα-πόρτα όσον αφορά το επίπεδο των λεπτομερειών". Γίνεται βέβαια δεκτό πως "το αντικείμενό τους δεν είναι, επισήμως, η τρομοκρατία (παρόλο που η πλευρά των εξεγερμένων σε κάθε εμφύλιο πόλεμο χρησιμοποιεί την τρομοκρατία ως πρωταρχική τεχνική της)", για να διευκρινιστεί στην αμέσως επόμενη σειρά ότι "η δουλειά τους δείχνει το δρόμο για μια φρέσκια και χρήσιμη ιδέα σχετικά με το τι θα μπορούσε να είναι ικανός να κάνει ο Μπιν Λάντεν". Όλο το άρθρο, άλλωστε, δεν είναι παρά η σκιαγράφηση ενός υποβόσκοντος

ανταγωνισμού ανάμεσα στην "επίσημη κυβερνητική πλευρά" (τη CIA, το Πεντάγωνο και το Defence Policy Board), από τη μια, και την "ακαδημαϊκή πλευρά" (την RAND και τους συγκεκριμένους "θεωρητικούς των εμφυλίων πολέμων"), από την άλλη, με διακύβευμα την ηγεμονία στον παγκόσμιο "πόλεμο κατά της τρομοκρατίας".

Το νόημα της συνέντευξης του κ. Καλύβα αποδίδεται από το ίδιο το περιοδικό ως εξής: "Για το σταμάτημα μιας εξέγερσης, η πιο χρήσιμη αντί-εξεγερσιακή τακτική είναι η άμιλλα, κυριολεκτικά πόρτα πόρτα, για τη νομιμοφροσύνη των ανθρώπων (με αντίκρουσμα της νομιμοφροσύνης την προθυμία τους να παράσχουν πληροφορίες για την άλλη πλευρά). [...] Η εφαρμογή αυτών των ιδεών στην τρέχουσα συγκυρία, θα σήμαινε την απόκτηση όσο γίνεται περισσότερης εξειδικευμένης τοπικής πληροφόρησης και στη συνέχεια, ενδεχομένως, την χρησιμοποίηση γηγενών 'υπεργολάβων', που θα πείσουν το λαό ότι το να συνδέσει το μέλλον του με τον Μπιν Λάντεν είναι μια κακιά ιδέα". Καμιά απολύτως σχέση με την αντιτρομοκρατική -ή, έστω, "αντιεξεγερσιακή"- πολιτική!

Θα μπορούσε κανείς να αντιτείνει ότι δεν πρόκειται για τη δουλειά και τις απόψεις του κ. Καλύβα, αλλά για χρήση αυτών των τελευταίων από τους σχεδιαστές (εν ενεργεία ή υποψήφιους) της αμερικανικής "αντιτρομοκρατικής" προπαγάνδας και πολιτικής. Σε μια τέτοια περίπτωση, όμως, και για ένα τόσο κρίσιμο ζήτημα, θα περίμενε κανείς από τον κ. Καλύβα τη δημόσια διαμαρτυρία του προς το περιοδικό γι' αυτή την ενδεχόμενη "παρερμηνεία" -ή, έστω, κάποια διορθωτική παρέμβαση από μέρους του. Οχι μόνο δεν έκανε κάτι τέτοιο στα δυο χρόνια που έχουν περάσει από τότε, αλλά επιπλέον στο ίδιο διάστημα έχει συμμετάσχει σε περισσότερα από ένα συνέδρια με σχετικό αντικείμενο. Σταχυολογούμε ενδεικτικά:

* Το Μάιο του 2002 συμμετείχε σε συνέδριο που πραγματοποιήθηκε, εν μέσω του εκεί εμφυλίου πολέμου, στη Μπογκοτά της Κολομβίας με θέμα τα "εμπόδια στην επίλυση εμφυλίων συγκρούσεων με διαπραγματεύσεις". Οργανωτές ήταν το Santa Fe Institute του Νιού Μέξικο και το Τμήμα Αγροτικής & Περιφερειακής Ανάπτυξης του Pontificia Universidad Javeriana της Κολομβίας. Η εισήγηση του κ. Καλύβα είχε τον τίτλο "Μοντέλα της βίας στην Κολομβία".

* Το Μάρτιο του 2003 συμμετείχε σε συνέδριο στο Τάξον της Αριζόνα, με θέμα "Ηθικές και πολιτικές πτυχές της Τρομοκρατίας" (http://w3.arizona.edu/~phil/events/conference/conference_title.htm).

* Τέλος, στις 14 Νοεμβρίου ο κ. Καλύβας είναι εισηγητής στο συνέδριο για την "περιστολή των παραβιάσεων ανθρωπίνων δικαιωμάτων από μη κρατικές ένοπλες ομάδες" που οργανώνει στο Βανκούβερ του Καναδά κάποιο Armed Groups Project με την υποστήριξη του Ιδρύματος Ροκφέλερ. Το πρόγραμμα του συνεδρίου (<http://www.armedgroups.org/conference.htm>) διευκρινίζει ότι "το συνέδριο δεν είναι ανοικτό στο κοινό", για λόγους που φυσικά μόνο να υποθέσουμε μπορούμε.

Είναι, νομίζουμε, προφανές ότι, παρά τα λεγόμενα του ίδιου του επιστολογράφου μας, όχι μόνο η δουλειά του έχει κύρος σε υπερατλαντικούς αντιτρομοκρατικούς κύκλους, αλλά και ο ίδιος δεν φέρεται να έχει κανένα απολύτως πρόβλημα μ' αυτή τη χρήση της. Όσο για τις διαψεύσεις επ' αυτού, αυτές απευθύνονται προφανώς στους καθ' ημάς Βαλκάνιους...

Ο Ιός
3/11/03

Ορθοκωστά (Αναρτήθηκε από [Costas N. Kouremenos](#) στις [2:02 π.μ.](#))

(μυθιστόρημα. Εκδόσεις Άγρα, Αθήνα 1994, πολυτονικό)

Ένα θαυμάσιο βιβλίο του Θανάση Βαλτινού. Μυριοσυζητημένο, κατηγορήθηκε από μερίδα της εαμοσταλινικής αριστεράς, επίσημης και ανεπίσημης, ότι νομιμοποιεί το δωσιλογισμό και τα Τάγματα Ασφαλείας, κοινώς ότι, κατά τη γνωστή έκφραση, ρίχνει νερό στο μύλο της αντίδρασης, αν όχι ότι είναι αντιδραστικό το ίδιο, παρά το ότι οι αφηγήσεις βρίθουν από περιστατικά αγριοτήτων των ΤΑ.

Δε θ' ασχοληθώ με αυτή την πλευρά του θέματος. Με εκφράζει, πάντως, σε μεγάλο βαθμό ένα σχετικό δοκίμιο του Δημήτρη Παϊβανά [1] [2], που περιέχει και εκτενέστατη βιβλιογραφία. [Δεν με εκφράζει όμως και η άποψή του ότι *Η Κάθοδος των Εννιά* δεν αποτελεί εξιστόρηση της τελικής πτώσης κάποιων (οποιονδήποτε) ηττημένων αλλά υπαινιγμό για τις αμαρτίες του ΕΛΑΣ, και ότι η περιωπή της *Καθόδου των Εννιά* στις τάξεις της αριστεράς οφείλεται σε παρανόηση: *The Descent of the Nine*, contains allusions to wasted and pointless Communist violence resulting in the ideological disappointment of some of those who employed it. Yet, in 1979, the text was read as commenting on "the tragic defeat of the [leftist] movement" (Tsaknias 1979). This interpretation, as I have argued elsewhere (Paivanas 2004: 308-14 and Paivanas 2005), is an ideologically charged misreading of the text... ή τουλάχιστον δεν με εκφράζει εκ πρώτης όψεως, μέχρι να ξαναδιαβάσω την *Κάθοδο* ή και να διαβάσω τα σχετικά άρθρα του Παϊβανά.]

Γράφει επίσης ο Παϊβανάς ότι the novel is an extremely labyrinthine and difficult text, διατύπωση υπερβολική, και ακόμα:

Orthokosta is a fragmented, discontinuous, and disorderly narrative. It has in excess of 500 characters and that's just the named ones. Time indices tend to be general and non-specific while place indices are often excessively specific to the locality of Kynouria as the narrators tend to use local rather than official terminology. One of the primary effects of all these features, at least during the first two readings, is a confusion of the reader as to where, why and with what motives characters act and events occur.

Εγώ, στην πρώτη ανάγνωση, κάπου στην τέταρτη αφήγηση, δυσανασχέτησα, όντως, με το χάος, αλλά συνεχίζοντας συναρπάστηκα· με τη δεύτερη δε ανάγνωση (γιατί την αξίζει, πιστέψτε με!) τα ξέμπλεξα πλήρως, και άρχισα να κρατάω σημειώσεις. Θα βοηθούσε πάντως αφάνταστα ένα ευρετήριο ονομάτων. Μια και δεν υπάρχει, όμως, βάζω εδώ για τυχόν αναγνώστες του βιβλίου το φύλο και τα ονόματα των αφηγητών τού κάθε κεφαλαίου, είτε αναφέρονται μέσα στο ίδιο το βιβλίο είτε μπόρεσα να τα συναγάγω εγώ, με τη θερμή προτροπή να διαβάσετε το διαμάντι αυτό της νεοελληνικής λογοτεχνίας:

(γυν = γυναίκα αφηγήτρια, άντρ = άντρας αφηγητής)

01) γυν

02) γυν Γιωργία Μακρή (αδελφή Κλαρίας) + γυν Ειρήνη Χαλούλου;

03) γυν (;)

04) άντρ Κώστας Δράνιας (αδέρφια: Γιάννης, Ιφιγένεια) δάσκαλος, υπολοχαγός

05) γυν

06) άντρ Σάββας Παπαβασιλείου

07) γυν Ελένη Μαύρου (αδέρφια: Χριστίνα, Μάρκος, Στέλλα, Φαίδρος, Νίκος [αριστερός])

08) γυν (;)

09) άντρ Γιάννης Δράνιας (αδέρφια: Ιφιγένεια, Κώστας) (βλ. 04)

10) άντρ

11) γυν Χριστίνα Μαύρου (βλ. 07)

12) άντρ

13) άντρ

14) άντρ (Νικήτας; Μπραΐλας) (αδελφός: Κώστας)

15) άντρ Λουκάς Ντουένης + γυναίκα του

- 16) άντρ Αντώνης
- 17) γυν Κλαρία Μακρή (αδέρφια: Γιωργία κ.ά.) (βλ. 02)
- 18) γυν Ειρήνη Χαλούλου; + γυν Γιωργία Μακρή;
- 19) άντρ Γιάννης Δράνιας (βλ. 09)
- 20) γυν Κλαρία Μακρή (βλ. 02)
- 21) γυν Μαριγώ .....
- 22)
- 23) άντρ; μη πολιτικό
- 24) γυν Ελένη Μαύρου (βλ. 07)
- 25)
- 26) άντρ Μάρκος Μαύρος (βλ. 07)
- 27) γυν + γυν
- 28) άντρ Κώστας Κέκερης, δάσκαλος, μη πολιτικό (αδέρφια: Αργύρης, Μαριγώ, Δόξα)
- 29) άντρ Κώστας Δράνιας (βλ. 04)
- 30) άντρ ..... Αγγελινάρας
- 31) άντρ Γιώργης; Αργυρίου
- 32) άντρ
- 33) άντρ Κώστας Δράνιας (βλ. 04)
- 34) γυν Χρυσάνθη Αναγνωστάκου (γυν. Μαρίνου Αναγνωστάκου)
- 35) γυν; ..... Αργυρίου; (συγγ. Κλέαρχου Αργυρίου)
- 36) άντρ Λουκάς Ντουένης + γυναίκα του; (βλ. 15)
- 37) γυν;
- 38) άντρ μη πολιτικό
- 39) άντρ Κώστας Κέκερης (βλ. 28)
- 40) γυν; σχετικό με κεφ. 38, μη πολιτικό
- 41) άντρ Νικόλας; Νικολάου + ... Χριστοφίλης
- 42) γυν γυναίκα του Λουκά Ντουένης; (βλ. 15)
- 43) άντρ ίδιος με κεφ. 38, μη πολιτικό
- 44) άντρ Ηρακλής Πολίτης (αδερφός: Παναγιώτης)
- 45) μη πολιτικό
- 46) γυν Ελένη Μαύρου (βλ. 07)
- 47) άντρ μη πολιτικό

Βλέπουμε πως το ίδιο πρόσωπο μπορεί να είναι αφηγητής/τρια και σε περισσότερα κεφάλαια. Ο συγγραφέας έχει σπάσει κάποιες αφηγήσεις και τις έχει μοιράσει σε διάφορα σημεία του βιβλίου. Η οικογένεια Μαύρου και η οικογένεια Μακρή εκπροσωπούνται ιδιαίτερα. Επίσης, οι αδερφοί Δράνια.

Πρόσωπα που μνημονεύονται επανειλημμένα (Α = αριστερός, Δ = δεξιός ή απλώς αντιελασίτης, εκτελ. = εκτελεσμένος/η, δολοφ. = δολοφονημένος):

- Γαλαξύδηδες: Κυριάκος, Μιχάλης, Σπύρος (Δ)
- Αναγνωστάκοι: Θεμιστοκλής εκτελ., Μαρίνος, Χρήστος (Δ)
- Αργυρίου Κλέαρχος – καπετάν Αίας (Α)
- Πούλιος Ανέστης (Α)
- Βελισσάρης Γιάννης εκτελ. στρατοδικείο και Γιώργος (Α)
- Παυλάκος Νικόλας (Α)
- Τόγιας Βασίλης (Α)
- Χαλούλοι: Χρήστος, Γιώργης, [Ανθή;] (Δ)
- Παπαδόγγονας (Δ)
- Κυρελέοι: Κώστας, Γιώργος, Πάνος – Κυρελέησες (Δ)
- Κονταλώνης (Δ και μετά Α)
- Γιαννακόπουλος (Δ)
- Μπραϊλαίοι (Δ) – Μπραΐλαινα εκτελ.

Μποϊνηδες: Τζίμης εκτελ. και άλλος εκτελ. – Μποϊνίτσες: Αλεξάνδρα (Α) εκτελ., Νίτσα Μαγούλης (Α)
Αλίμονος (Α)
Λεγγέρης Χαρούλης-Χαρής και Πότης (Α)
Πρεκεζές (Α)
Κονταλώνης (Α)
Μαύρος Νίκος – καπετάν Φούριας (Α)
Ιωαννίτζης Μάρκος – “Καράτουλας” (Δ) δολοφ.
Ισαριώτης Πολύβιος (Α)
Ζησιάδης Αχιλλέας, καπετάν (ΟΠΛΑ) (Α και μετά μάρτυρας κατηγορίας σε δίκη των Α)
Τριανταφύλλης Στάμος (Δ)
Μπουζιάνης Παύλος, καπετάν (Α)
Βρεττάκος Λεωνίδα, Τηλέμαχος (Α)
Στούπας (Δ)
Λίγδας Κώστας (Α)
Ρούμελης Σπύρος (Α) εκτελ.
Λύρας (Δ)
Τσίγκρης (Α ή Δ)

Βασικά γεγονότα του βιβλίου:

Δολοφονία Μάρκου Ιωαννίτζη από τον ΕΛΑΣ, Ιούλιος ή Νοέμβριος 1943
Μπλόκο Γερμανών (με προπομπούς ποδηλάτες) 11/1943
Στρατόπεδο ομήρων ΕΛΑΣ στη μονή Ορθοκωστάς (αλλά και στη μονή Λουκούς), πρώτο: τέλη 1943 έως 2/2/1944, δεύτερο: έως 26-27/3/1944.
Ίδρυση Ταγμάτων Ασφαλείας στην Τρίπολη από τον Παπαδόγγονα, 3/1944
Πυρπόληση 7 σπιτιών Καστριτών Κυνουρίας (Μπραϊλαίων, Γαλαξυδαίων) από τον ΕΛΑΣ, 5/1944
Μεγάλο μπλόκο Γερμανών, 6/1944
Πυρπόληση Αγιασοφιάς από τον ΕΛΑΣ, 7/1944
Πυρπόληση Καστριού (118; 170-180; σπίτια) από τον ΕΛΑΣ, 23-24/7/1944
Πυρπόληση σπιτιών οικογ. Μαύρου στο Καστρί από τα ΤΑ, 26/7/1944
Κατάληψη Τρίπολης από τον ΕΛΑΣ με την Απελευθέρωση και αποχώρηση των Ταγματασφαλιτών είτε στα σπίτια τους είτε συντεταγμένα στις Σπέτσες

Τι θα έβαζα στο οπισθόφυλλο

(Μιλιά ο Νικήτας[;] Μπραϊλας [βλ. κεφ. 14], σελ. 109:)

Τα Τάγματα έγιναν το '44, Μαρτίου τέλη. Μάρτη μήνα κατέβηκε ο Παπαδόγγονας στην Τρίπολη. Ποιος δεν το 'ξερε ότι οι Γερμανοί χάνουν; Ποιος δεν το 'βλεπε; Αλλά εκεί. Να εξουδετερωθείς. Να φύγεις από τη μέση. Να σκοτωθείς ή να σου κολλήσει η ρετσινιά του προδότη. Αυτή ήταν η ιστορία.

(Μιλιά η Ελένη Μαύρου [βλ. κεφ. 07], σελ. 333:)

Έφεραν έπειτα τους χωροφύλακες από τον Άγιο Πέτρο νεκρούς, με τις φανελίτσες. Δεν θυμάμαι πότε έγινε αυτό. Κατέβηκαν οι Γαλαξυδαίοι, ήθελαν πάλι να μας πιάσουν. Στην Ορθοκωστά με είχαν πάρει ως όμηρο [οι Ελασίτες] για τον Μάρκο και το θείο γιατρό. Είχαν φύγει στην Αθήνα. Είχα κάνει φυλακή είχα κάνει στο Χαϊδάρι. Τώρα ήθελαν να με ξαναπιάσουν. Δεν τους άφησαν. Τους έχω συχωρέσει όλους. Ένα διάστημα όμως, για τον Μιχάλη τον Γαλαξύδη ήμουν έτοιμη να ρίξω χειροβομβίδα στο αυτοκίνητό του. Τότε που κόψανε τον Φαίδρο από την Αεροπορία. Από τη Σχολή. Έτοιμον να βγει ανθυποσημναγός. Τόσο είχα αγανακτήσει. Ο Φαίδρος έφυγε στον Καναδά. Πρόκοψε, έχει κάνει παιδιά. Εμείς μείναμε στην Τρίπολη. Την κυνήγησαν δηλαδή στην αρχή οι Ελασίτες, επειδή ο αδερφός της τους είχε ξεφύγει στην Αθήνα, και την πήραν όμηρο στην Ορθοκωστά, και τώρα [1946] ήθελαν να την πιάσουν οι δεξιοί, οι Γαλαξύδηδες, σε νέα αντίποινα. Ο Φαίδρος είναι μικρός αδερφός της, 14 χρονώ τον καιρό της κατοχής.

Τοπωνύμια (παλιά -> νέα)

(για κατάλογο μετονομασιών της περιόδου 1913-1962, με τα παλιά και τα νέα ονόματα και με χρονολογία μετονομασίας, βλ. τη σελίδα [Μετονομασίες των Οικισμών της Ελλάδας](#), του Ινστιτούτου Νεοελληνικών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών)

Αγιασοφιά
Αγιώργης
Ανδρίτσα
Αράχωβα
Βούρβουρα (τα)
Γαλτενά (η) -> Αετοχώρι
Γερακίνα
Δραγαλεβό(ς), -ίτης -> Έλατος
Δραγατούρα
Δραγούνι
Ζάβιτσα (τα)
Ζυγός
Καράτουλα (του), -ιάνος
Καστάνιτσα (η)
Καστρί, -ίτης (παλιά και Αγιονικόλας)
Κοσάνα
Κούβλι
Κουμπίλα (η) -> Λουλούδια
Κούτριφα (τα) -αίος
Κούτσι
Κοφίνι
Λενίδι (Λεωνίδιο;)
Λεπίδα
Μάνεσι -> Ψηλή Ράχη (Αρκαδία)
Μάσκλινα (η) -> Ελαιοχώρι
Μέλανα (τα)
Μελιγού
Μελίσσι
Μερκοβούνι
Μεσορράχι
Μπαρμπίτσα
Μπερνορί, -ής -> Ωριά, -ιάτης
Μπερτσοβά
Νερό
Ντουμ(ι)νά (η, τα) -> Βαθιά
Ξεροκάμπι
Ορθοκωστά, μονή -> Εορτακουστής, μονή
Παρθένι
Περδικονέρι
Πλάτανος, -ίτης
Ρίζες
Ρούβαλι(η) (του) -αίος, -ιάνος -> Νέα Χώρα
Σίταινα (η)
Στόλος
Στρίγγου (του)
Ταρμίρι
Τσερβάσι -ινός -> Περδικόβρυση
Τσιπιανά (τα), -ίτης

Χάραδρος
Χούρια (τα)
Χρυσοβίτσι
Ψηλή Βρύση

Τσιτάτα

Δεν υπήρχαν Έλληνες που συμπαθούσαν τους Γερμανούς. Που ήθελαν να συνεργαστούν μαζί τους. Τότε δημιουργήθηκαν τα Τάγματα της Πελοποννήσου. Την άνοιξη του '44. Όταν ήταν σαφές ότι οι Γερμανοί χάνουν τον πόλεμο. Όταν έγινε επίσης σαφές πόσο θα κινδύνευαν όλοι όσοι θα ήσαν στο έλεος του ΕΛΑΣ, μετά την κατάρρευση των Γερμανών. Μετά το φευγικό τους. Εκεί βέβαια οδηγήθηκαν. Μεθοδικά. Αλλά οι προσπάθειες είχαν αρχίσει από πολύ νωρίς. Σε ανύποπτο χρόνο. Μετά το σπάσιμο του μετώπου της Αλβανίας. Τότε ρίχτηκαν τα πρώτα σπέρματα της αμφιβολίας. Έλεγαν μόνο οι έφεδροι πολέμησαν. Οι μόνιμοι κοίταζαν αποκλειστικά τα γαλόνια τους. (σελ. 24)

Τον παρέσυραν και χτύπησε ένα μικρό τμήμα Γερμανών. Είχαν πάει με κάποιο αυτοκίνητο στην Αράχωβα να πάρουν πατάτες. Στην Αράχωβα Λακωνίας. Και τους χτύπησε. Ήταν εύκολος στόχος. Τρεις ή τέσσεροι Γερμανοί με τα όπλα τους αφημένα στο φορτηγό. Αλλά αυτός ήταν ο σκοπός. Κάψαν το χωριό οι Γερμανοί. Έτσι την έβγαλαν στο κλαρί την Αράχωβα. (σελ. 32)

Και όταν ανακοινώθηκε το σύμφωνο [Γιαννακόπουλου-κομμουνιστών] μείναμε όλοι ενεοί. Όπως συνήθως οι κομμουνιστάι όταν δεν μπορούσαν να καπελώσουν τις οργανώσεις τις συγχώνευαν. Τις αποκεφάλιζαν και τις αφομοίωναν έτσι. Αντέδρασαν οι αξιωματικοί εκεί πέρα, κατάλαβαν ότι αυτό ήταν το τέλος. Ότι βρισκόντουσαν στο έλεος του ΕΛΑΣ. Και θεώρησαν προδοτική την ενέργεια του Γιαννακόπουλου. Αλλά ο Γιαννακόπουλος δεν μπορούσε να κάνει διαφορετικά. Επιέζετο από τους Εγγλέζους. Ήταν αυτή η πολιτική τους. Εάν είχε αρνηθεί τη συγχώνευση θα του επιτιθέοντο και θα τον διέλυαν οι Ελασίτες. Πανηγύρισαν τότε αυτοί, ότι δεν υπήρχε πλέον πρόβλημα. Ότι είχε επέλθει η ενότητα. Και βεβαίως γι' αυτούς δεν υπήρχε πια πρόβλημα. (σελ. 34)

Ο Κώστας Κυρελής ήταν τότε στην Αθήνα, στη Φρουρά. Στη Φρουρά του Αγνώστου Στρατιώτου. Στα Τάγματα δηλαδή. Στα Τάγματα Αθηνών. Όταν έφυγε από την Τρίπολη πήγε εκεί και κατετάγη. Τα λέγανε Τάγματα Φρουράς Αγνώστου Στρατιώτου αλλά ήσαν Τάγματα ασφαλείας. Ήσαν τα δημοκρατικά Τάγματα στην Αθήνα. Τα είχανε χωρίσει. Και στην Πελοπόννησο ήσαν τα βασιλικά, ας πούμε. Του Παπαδόγγονα. (σελ. 44)

Είχαν κάνει [το 1936] οι φοιτητές αυτή την κίνηση και ντύθηκαν, η Ασφάλεια, παπάδες και τα λοιπά και τους έπιασαν. (σελ. 58)

Έγινε τότε το μπλόκο, το μεγάλο μπλόκο. Είπανε οι αντάρτες όσοι μείνουν στα σπίτια τους θα τους σκοτώσουν. Να βγούνε έξω οι άντρες. Και οι Γερμανοί ότι πρέπει να είναι όλοι στα σπίτια τους. (σελ. 61)

Τότε ήρθαν τα Τάγματα. Ο Μιχάλης Γαλαξύδης και οι άλλοι. Βρήκανε τον Σπύρο τον Ρούμελη. Νομίζω αυτός ήτανε. Είχαν καρφιά τα παπούτσια του μέσα και είχε βάλει χαρτιά, να μην τον πληγώνουν. Τους έπιασαν όλους, τους έψαξαν. Τα χαρτιά στα παπούτσια του Ρούμελη ήσαν προκηρύξεις του ΕΑΜ. Τους πιάσαν όλους αυτούς στο καφενείο, τους πήγαν στην Τρίπολη. Και τον Ρούμελη τον εκτελέσανε εκεί. Έπιασαν τον Σταύρο τον Φαρμακίδη, ένα παιδάκι, του Γιώργη του Κοντού ανιψιό. Ο Μιχάλης ο Γαλαξύδης. Ας είναι συχωρεμένος. Και τον έδερνε, τόσο πολύ. Εμείς βλέπαμε από τα παράθυρα, ήταν η πλατεία ακόμα έτσι, με τα μάρμαρα. Κλωτσιές, από το σπίτι του Μάγγα. Πώς είναι η μπάλα, έτσι. Πού την είχε εκείνη τη δύναμη; Τον έφερε στην άκρη κυλώντας και κει του δίνει μια, τον έριξε στο φούρνο της Μάρκαινας. Και από πάνω τα τα με το αυτόματο. (...) Ανοίξαμε έναν τάφο, τον θάψαμε. (σελ. 61-62)

Είχαν φύγει όλοι. (...) Όλοι όσοι είχαν κάποια σχέση με αντίσταση. Για να απαλλαγούν από τις πιέσεις. Οι πιέσεις να ενταχθούν στο ΕΑΜ ήσαν αφόρητες. (σελ. 74)

Επρόκειτο να εκτελέσουν κάποιους οι Γερμανοί. Ήταν μια μαθήτρια ανάμεσά τους. Είχαν εκτελεστεί δυο-τρεις μαθήτριες εκείνους τους μήνες. Και ο κόσμος έλεγε τα πήρε στο λαιμό του ο Παπανούτσος τα κορίτσια. Ο Παπανούτσος διευθυντής της Παιδαγωγικής Ακαδημίας. (...) Οι Γερμανοί είχαν υποχρεώσει μια ελληνική διμοιρία να συνοδεύσει τους μελλοθανάτους, ως εκτελεστικό απόσπασμα. (...) Αυτό μας έκανε τρομερή εντύπωση. Οι Γερμανοί να σκοτώνουν, να κάνουν αυτή τη δουλειά. Αλλά όχι εμείς οι ίδιοι οι Έλληνες. (...) Έτσι ένα βράδυ ακούσαμε την αποκήρυξη των Ταγμάτων από την κυβέρνηση της Μέσης Ανατολής. Αυτό ήταν επίσης πλήγμα για μας. (...) Εκείνες τις μέρες (...) ο Παπαδόγγονας συνεχάρη τον Χίτλερ για τη διάσωσή του. (σελ. 76-77)

Τον Κώστα τον πήρανε να κάνει μια εκτέλεση. (...) Τι είπες ρε; του λέει. Εγώ θα σκοτώσω άνθρωπο; Τι είπες; Τι αγώνα κάνουμε; (...) Δεν τα κατάφεραν να τον κάνουν εκτελεστή και έγινε ο φόβος κι ο τρόμος τους. Γιατί αυτοί είχαν αυτό το σύστημα. Να εκθέτουν το πρόσωπο το ισχυρό, το γερό πρόσωπο. Θα μου πεις οι άλλοι τα ίδια δεν έκαναν. Μάλιστα. (σελ. 111)

Μου λέει ο Τζίμης Μποϊνης: Πρέπει να κάνουμε αντίσταση, να εργαστούμε για την πατρίδα. Δέχτηκα αμέσως. (...) Την τρίτη βραδιά, λέει ο Τζίμης Μποϊνης: Θα εργαζόμαστε και για το κόμμα παράλληλα. (...) Το επόμενο βράδυ δεν πήγα. Πήγαν τα άλλα παιδιά. Μου λένε, Αντώνη δεν ήρθες. Τους λέω όχι. Για αντίσταση έρχομαι. Για κόμμα όχι. Όταν επικράτησαν εκείνοι στο Καστρί, όταν επικράτησαν τελείως, με πιάσανε. (σελ. 114-115)

Ο Θανάσης είχε κάνει μπαλωματής στον Πάρνωνα, ήξερε τα τσακόνικα λίγο. (...) Τους άκουσες; μου λέει ο Θανάσης Κοσμάς. Τους άκουσες; Ψιθυριστά, κάτω από την κουβέρτα. Μίλαγαν τσακόνικα. Τι είπαν Θανάση; Είπαν ότι οι Γερμανοί πλησιάζουν και θα μας σκοτώσουν εμάς. Αυτό είπαν. Θα μας σκοτώσουν και θα φύγουν. (σελ. 116-117)

Μου λέει ο Παναγιώτης Γαγάς: Αντώνη τον ρουν της καταστάσεως τον γνωρίζω εγώ. Το ιδεώδες πολίτευμα κατέφθασε. (σελ. 121)

Αυτός που ήταν κρυμμένος στον Αγιάνη από κάτω και είχε σύνδεσμο τον Μπαμπάνη και έστελνε γράμματα ποιοι θα καούνε. (...) Στο ιερό να μη φαίνεται, και έστελνε γραμμένα τα σημειώματα. (127) Έχει ιστορία ο Θανάσης Κοϊτσάνος. Ο οποίος έφτασε στο σημείο να φορέσει στολή γερμανική. Δεν ήταν στα Τάγματα, δεν είχε καμιά σχέση με τα Τάγματα. Είχε εγγραφεί στη δύναμη των Γερμανών. (σελ. 136) Είχε το Μπούρτζι μέχρι το '40. Το Μπούρτζι του Ναυπλίου. Το εκμεταλλευόταν ως τουριστικό ξενοδοχείο. (σελ. 145)

Μου λέει. Θα φύγουμε από τούτους να πάμε στους Γερμανούς; Όχι, του λέω. (...) Έλεγα ότι οι κομμουνιστάι θα μας το καταλογίσουν υπέρ. Ότι δεν ακολουθήσαμε τους Γερμανούς. (...) Και με έστειλαν στον Αχλαδόκαμπο. Να οργανώσω τον Αχλαδόκαμπο. (...) Οι Αχλαδοκαμπίτες ήσαν ακραιφνών εθνικών φρονημάτων. Δεν ήθελαν κομμουνιστές. (...) Ούτε πήγαν ποτέ στα Τάγματα. Ήταν ο Γιώργης Μπαλάσκας. Αξιωματικός του Πυροβολικού. Υπολοχαγός. Τους κράτησε γύρω του, αυτός. Για αυτό τους σκοτώσανε. Ούτε μάχη ούτε τίποτα. Τους έπιασαν και τους σκότωσαν. Με την απελευθέρωση. Χάμω στις πόρτες των σπιτιών τους. Έναν έναν. Καμιά εβδομηνταριά. (...) Τους λέω είμαστε σαν το αυγό στις δυο πέτρες. Κάναμε μια ψευτοοργάνωση. (σελ. 147)

Τον θούριο “Στ’ άρματα στ’ άρματα” ο Νίκος Καρβούνης τον έγραψε σπίτι του [του Μάρκου]. (σελ. 174)

...φωνάξαμε έναν καλόγερο. Ήταν οπαδός του ΚΚ. Ποιος είναι μεγαλύτερος προφήτης ο Χριστός ή ο Στάλιν; Ποιος Χριστός, απαντούσε εκείνος. Ο Στάλιν είναι. (σελ. 177-178)

Η Πόπη ήταν από τις μοιρολογίστρες. Δηλαδή τη φώναζε κάθε φορά η ΚΟΒΑ και πήγαινε στη Μητρόπολη και χτυπιότανε και καταριόταν. (σελ. 182)

Στο στρατόνα. Εκεί που δίνουν φαΐ. Αυτή ήταν η αρχή των εντάξεων. Και από τη μια μεριά και από την άλλη. Ο ένας λόγος. Και ο άλλος ήταν η ασφάλεια. Στο βουνό δεν σε κυνήγαγε κανένας. Πήγαινες, έτρωγες, έπινες, καβάλαγες. Ή ήσουν αντιδραστικός κατατρεγμένος. Κατέληγες στα Τάγματα. Έβρισκες να βάλεις το κεφάλι σου κάπου. Πήγα κατατάχτηκα. (σελ. 183)

Γύρισα στην Τρίπολη και εξέθεσα στον Λύρα, προφορικά, αυτά που είδα κατά τη μοναδική έξοδό μου. Αυτές τις αθλιότητες. (...) Ένας κόσμος περίεργος, μαζέματα. Άλλοι πονεμένοι, άλλοι κυνηγημένοι, άλλοι, όπως οι Μανιάτες που το έχουν στο αίμα τους π.χ. (σελ. 204)

Αυτό ήταν το '46. (...) Χαράματα τους σκοτώσανε. (...) Και κατεβήκαμε τότε στην Τρίπολη. (...) Κατεβήκαμε θυμωμένοι. Και φτάναμε όπου ξέραμε ότι ήσαν Κουκουέδες. Έναν Μπαμπακιά (...) Εκεί πια τον περίλαβαν με μια μανιβέλα αυτοκινήτου. (...) Τον κάνανε του αλατιού. Δεν μπόρηγε να κουνηθεί για εβδομάδες. (...) Είχα να κοιμηθώ μέσα στο σπίτι χρόνια. Όχι μέρες, χρόνια. (σελ. 217-220)

Και αυτούς τους είχαν για να κατασκοπεύουν εμένα. Τάχα ότι τους κυνηγούσαν και κείνους. (...) Όταν μας πιάσαν οι Γερμανοί, κάτω στην Αγιασοφιά, αυτοί έσουραν με τους αντάρτες. Λοιπόν μη ρωτάς, μούτζω' τα. (σελ. 228)

Με διόρισαν πρόεδρο και ήρθε ένα χαρτί και μου έλεγε όσοι ήσαν κομμουνιστές κλπ., να γράψω τα χτήματά τους στην Κοινότητα. (σελ. 228-229)

Ο Παρασκευάς [Ντενέζος] ήταν στον ΕΛΑΣ, τον είχαν βάλει υπεύθυνο της ΕΤΑ. (...) Και έπρεπε να τον απαγκιστρώσουμε από την οργάνωση. Μου λέει ο Λύρας θα πας κάτω, θα παραλάβεις τον Ντενέζο. (...) Ήταν ένας τρόπος αυτός, στήθηκε για να μην έχει αντίποινα. Να μη φανεί ότι ακολούθησε οικειοθελώς. Πήγαμε στο Καστρί, περάσαμε από το Καστρί. Οι ορδές των Ταγμάτων άρπαζαν ό,τι έβρισκαν. Το Καστρί καμένο βεβαίως [από τον ΕΛΑΣ]. (...) Και όλοι αυτοί να μπαίνουν στα σπίτια, να πλατισκολογούν. Σα να βρίσκονταν σε ξένο έδαφος. Σε ξένη χώρα. Μια κατάσταση που δεν την είχα φανταστεί. (...) Με δική της απόφαση μας ακολούθησε και η Βούλα Παπαγιάννη. Γυναίκα του Κώστα Βασιλόπουλου. Ο Κώστας ήταν συνάδελφός μου, δάσκαλος κι αυτός. Αλλά ήταν μπλεγμένος στο ΕΑΜ. Μας ακολούθησε η Βούλα για να αντισταθμίσει κατά κάποιο τρόπο την αναγκαστική συμμετοχή του άντρα της στο ΕΑΜ. Οικεία βουλήσει. (σελ. 230)

Ο συχωρεμένος ο Θεμιστοκλής σουρνότανε. Πήγα τού έφερα χορτάρι. (...) Χλωρό χορτάρι να του βάλω από κάτω. (...) Αυτό το χορτάρι ζεστάθη τού τράβηξε τους πόνους. (...) η πλάτη του, έκαιγε φωτιά. Έβραζε από το πολύ ξύλο. (σελ. 236)

Το '44 έκαναν την επιδρομή οι Γερμανοί. Τον Ιούνιο. Ήρθαν οι αντάρτες εδώ, λένε θα φύγετε όλοι από τα σπίτια σας. Όποιος μείνει στο χωριό θα εκτελεστεί. Και οι Γερμανοί έριχναν προκηρύξεις. Μείνετε μέσα δεν θα σας πειράξει κανείς. Αναγκαστικώς φύγαμε. (σελ. 244)

Τη νύφη δεν έπρεπε να τη δει ο γαμπρός την ημέρα του γάμου παρά στην εκκλησία μονάχα. Βαμμένη και στολισμένη και σκεπασμένη μέσα στα πέπλα. Και συνήθως βάζανε τις μεγαλύτερες αδερφές, αυτές που θέλανε να ξεφορτωθούν. Άλλη μου έδειξαν κι άλλη μου έδωσαν. Από κεί βγήκε αυτό. (σελ. 290)

Μου πέρασαν το όπλο στα πόδια, μου τα γύρισαν έτσι απάνω, με τα πέλματα. Και άρχισαν. Τριάντα βαρισιές με συρματοσκοίνο. (σελ. 309)

Γιατί τους σκότωσες τους αντάρτες, λέει ο Βελισσάρης. Μωρή αρκούδα, απαντάει ο Γιούλης. Ρε παλιοβρομιάρη (...) Και πάει στον τοίχο του σχολείου. Εμπρός, Γερμανία εκεί; (...) Φώναξέ μου τον Χίτλερ. (...) Άκουσε Χίτλερ. Εις το σχολείο Χάραδρος Κυνουρίας κρατούμεθα τριακόσιοι άνθρωποι περίπου. Από τα καθάρματα της γης, από τις αρκούδες. Παρακαλώ στείλατε εσπευσμένως δυνάμεις να μας ελευθερώσουν. (...) Και δεν πέρασε μισή ώρα, ήρθανε οι Γερμανοί. (σελ. 314)

Έπαιξα μια πρέφα κύριε στρατοδίκη τού λέει και έχασα. Οφείλω να πληρώσω. (σελ. 321)

Στη σελ. 68, από δυο αδερφές κρατούμενες στο Χαϊδάρι, στην αφήγηση της μίας η μία δηλώνει ψευδώς ότι έχει αφροδίσιο νόσημα, για να αποφύγει την αποστολή της στη Γερμανία. Η δηλώσασα, πάλι, στη δική της αφήγηση (σελ. 97), λέει ότι δήλωσε σεληνιασμό. Από ντροπή;

Οι άντρες (και οι γυναίκες) για τις γυναίκες

Εκεί [στο στρατόπεδο ομήρων] ήρθα για πρώτη φορά σε επαφή με τις λεγόμενες εύθυμες βραδιές. Ήταν μια ομάδα Δολιανίτες και Δολιανίτισσες. Μια παπαδοπούλα εκεί, μια δασκαλοπούλα. Συμμαθήτριά μου κάποτε στην Τρίπολη. Εύθυμες βραδιές κατά κυριολεξίαν. (σελ. 131)

Ένα φαράγγι με κόκκινους λείους βράχους γεμάτους σπηλιές. Σπηλιές σαν αιδοία. Πάντως παρά τους κόκκινους βράχους το μέρος το λένε Μαύρη Τρύπα. (...) Προχώραγε μπροστά μου η Αλίκη Μαλούχου. Η κακομοίρα ήταν αμάθητη. Είχε κάτι άχαρα πόδια. Επάνω οι κνήμες της ήσαν αφύσικα χοντρές. (σελ. 144-145)

Συναντάω εκεί μια παλιά φιλενάδα μου. (...) Ωραία, αγαλματένια. (σελ. 182)

Η Σοφία με το όνομα. Την τραγούδησαν. (σελ. 195)

Είχε αφήσει τη μητέρα δεκάξι-δεκαεφτά χρονών και τη βρήκε εικοσιέξι-εικοσιεφτά. Στην πλήρη δηλαδή ωριμότητα και ερωτική της απόδοση. (σελ. 202)

Ο Πάρνωνας (...) είναι μαλακό βουνό δασωμένο. Γυναικείο βουνό. (σελ. 260) [Πώς να μη σου 'ρθει εδώ στο μυαλό, μέρες που 'ναι, το "ο Θεός από Θαιμάν ήξει, και ο Άγιος εξ Όρους κατασκίου δασέος";]

...ήμouνα λεπτή, ήμouν στην ωραία ακμή μου. (σελ. 331)

Λεξιλόγιο

Αδερφομοίρι 279

Ακράνιδες 221

αναπεπταμένο μέρος 78

Ανήμερα του Αηλιός 207

Ανταρτόπληκτος 282

Απολάω 246

Αποφυλακιστήριο 284

Βάζω = βάλλω 84

Βαρισιά 309

Βασανίζω (βασανιστήρια): τυραγνάω, παιδεύω, ταλαιπωρώ

Βραδυπορών -ούντες (στις πορείες) 140 και αλλού

Γιουρντί = οσφύς 188

Γυναικοχώρι = για έναν άντρα, το χωριό της γυναίκας του 276

Γύρισμα = ρέστα 190

Διακομιστικό εμπόριο 199

Διπλοκάτοικος = κάτοικος δύο χωριών ταυτοχρόνως 131, 239 και αλλού

Δόγες (βαγετιού) 332

Εμαθεύτη 106, σηκώθη 111, επανασυστήθη 143, αρνήθη 143, διελύθη 187, οριστικοποιήθη 192,

απεθαμβώθη 198, διορίστη 202, αποδείχτη 206, ζεστάθη 236

Ενεργώ = επιχειρώ (για στρατό) 24

Επαγωγή όρκου 289

Επακτός όρκος 289

Επιχειρώ (για στρατό) 134

Εποχή (ήταν εποχή και ρέντιζαν τ' αμπέλια) 192

ΕΤΑ = Επιμελητεία του Αντάρτη 215, 230
Θουρίδα 86
Και ήσαν ψήφοι αυτοί 200
Καλικούσια (παίρνω το παιδί --) 239
Καστριτόγαμπρος 177
Κατάγνωσις = επιβολή της ποινής 201
Καταπότες 277
Καταρράχτης = ο χώρος κάτω από την γκλαβανή 94, 100
Καταφύγιο = κρυψώνας των προικιών και των άλλων κινητών περιουσιακών στοιχείων του σπιτιού (των “πραμάτων”) 59 και αλλού
Κοντογούνι 60
Κουμπαρολογιέμαι 315
Κυρούλα = γιαγιά 60
Λαδούσα 152
Ληνός 59
Λογγόνας 198
Λούμπα (με νερό) 262
Μαρτέλι = μπουζουκάκι 309
Μουργώνει 318
Μπαμπουλώνουμαι με το μαντίλι 238
Μπορήγαμε 301
Μπούφλα 115, 283
Μπρούκλιν = μετανάστης από Αμερική (Brooklyn) 200
Ντρούπλα κρασί 100
Ξάγι = αλεστικά 194
Ξαγναντάω = επιστρέφω 99 και αλλού
Ξάκω = Ξακουστή (γυν. όνομα) 334
Ξεπλένω = εκκαθαρίζω 249
Ξεραπώνω (κάτι παλιά κελιά) 135
Ξερόμυλος 192
Ξέσκουρα = ξώφαλτσα 268
Ξινιάρι = ξινάρι, αξίνα 313
Ξυπολιάς = ξυπόλυτος, άφραγκος 175
Ο Μαρτύρας = η φάλαγγα 225
Οικιακές βοηθές 66
Πανιότο 136
Παραδωμάτιο 333
Πλαγιενά 301
Ποιας γης δηλαδή. Πέτσες 256
Πολήνι 59
Πράματα = τα κινητά αγαθά του σπιτιού, πλην τροφίμων, κυρίως δε τα προικιά και η ραφτομηχανή
passim
Ρεντίζω = ραντίζω 192
Σημειωμένος = σημαδεμένος 17
Σιόγαμπρος = σώγαμπρος 283
Σκαγομπάρουτα 152
Σούρτης = ρουφιάνος 159
Σούστα = άμαξα, κάρο 122
Σπαθίζω (να βρω λύση) 265
Στανοτόπι 282
Σταχολόγος 250
Στερφοπάτης 256

Συναγωνιστή (υποχρεωτική προσφώνηση σε ΕΛΑΣοκρατούμενες περιοχές) 281
Συναγωνιστικό = το ψευδώνυμο ενός ΕΑΜ-ΕΛΑΣίτη 319
Τα έμπεδα Ναυπλίου 202
Ταγματαλήτες 271
Ταμπλιάζομαι 319
Τιμολέου (γενική) 193
Του που σας έστειλε 90
Τριατατικός = που δουλεύει στα Τηλεγραφέια–Ταχυδρομεία–Τηλεφωνία 177 και αλλού
Τριμματάκι = τόση δα γυναίκα 56
Τσιρίλι = καλόγερος (σπυρί) 58
Φλούτσος 196
Φτούνα = αυτά 215
Χαμοκέλα 90
Χάνσας (σφαίρες) 245
Ψιχαστήρα = ψεκαστήρα 149

Εκφράσεις

Βρεγμένοι, μέχρι μασκάλη 91
Είχαν βαφτίσει... και ο θεός Μενέλαος τον Ερατοσθένη. Τέτοια ονόματα έβαζε ο θεός Μενέλαος. Ήσαν τα κουκιά του. 167
Μου την έχουν φουσκώσει την κοιλιά οι Μασκλιναίοι = μ' έχουν τσαντίσει. 336
Ρε συ εμένανε ήρθες να πιάσεις, που άμα ξύσεις τα δόντια σου θα βγει το ψωμί μου από μέσα; 186
Τα είπα – από το νερό στο αλάτι = με το νι και με το σίγμα; 282
Τα μαλλιά με το τομάρι τους τα 'κοβα 284-5
Το σπίτι μας ήταν μοναστήρι, όποιος πέρναγε εκεί έτρωγε, ξένος.
Τον θυμήτης τον Τάδε; = τον θυμάσαι;
Φεύγανε από το χωριό, φεύγανε τους Γερμανούς (flee the Germans) 143

Αντιδράσεις:

11 σχόλια:

[Nikos Kouremenos](#) είπε...

πολύ ενδιαφέρον!

[4:17 π.μ.](#)

[kukuzelis](#) είπε...

Είσαι τρομερός! Χάρη σε σένα θα βγάλω την Ορθοκωστά απ' το ράφι, να τη διαβάσω επιτέλους.

[9:27 π.μ.](#)

[kukuzelis](#) είπε...

Στο ευρετήριο ονομάτων το 22 και το 25 είναι κενά. Γιατί άραγε;

[9:47 π.μ.](#)

[Costas N. Kouremenos](#) είπε...

Γιατί δεν μπόρεσα να ανακαλύψω για τα συγκεκριμένα κεφάλαια ούτε το όνομα του αφηγητή, μα ούτε και το φύλο του.

[4:52 μ.μ.](#)

[guests](#) είπε...

"Πρόκοψε, έχει κάνει παιδιά." επειδή έκανε παιδιά δεν σημαίνει ότι πρόκοψε κιόλας

[12:51 π.μ.](#)

Ανώνυμος είπε...

Πολύ ενδιαφέρον, πολύ δύσκολο μυθιστόρημα. Θέλει δύο αναγνώσεις, και προσεκτικές, κυρίως λόγω της γλώσσας (του ύφους) του. Σε πονοκεφαλιάζει, αλλά είναι γοητευτικό: τόσο άνθρωποι

πιασμένοι στη δίνη της ιστορίας ως επί το πλείστον όχι λόγω της ιδεολογίας τους αλλά λόγω μικρότητας, δια της βίας, για προσωπικές διαφορές και εκδίκηση. Και τι έξυπνος (αλλά και δύσκολος) τρόπος να κυκλώσει (κυριολεκτικά) τα γεγονότα ο συγγραφέας: όλο ασυνέχειες, ελλειπτικά, με επαναλήψεις, μικροαλλοιώσεις, αντιφάσεις, άλλοτε εμπαθώς και άλλοτε με αδιαφορία ή διάθεση για συγχώρεση - ακριβώς σαν τη μνήμη όλων των ανθρώπων που έκαναν τη ζωή τους μαλλιά κουβάρια. Ένα επικών διαστάσεων ρέκβιεμ του μίσους, της βλακειάς, της αυτοκαταστροφής. Και βέβαια, όπως υπαινίσσεται ο συγγραφέας με τα παραθέματα που ανοίγουν και κλείνουν το μυθιστόρημα, ένα έπος που ο χρόνος και η ανάγκη μας οδήγησε να το βλέπουμε μόνο από τη μία του όψη. Η "Ορθοκωστά" δίνει και την άλλη όψη, όχι με σκοπό να αναθεωρήσει για χάρη της άλλης πλευράς, αλλά για να πει το αυτονόητο: αγριότητες διεπράχθησαν εκατέρωθεν και ηθικά, τουλάχιστον, νικητής δεν είναι κανείς.

Πάντως, σίγουρα δεν είναι μυθιστόρημα για το ευρύ κοινό. Θέλει υπομονή, θέλει προσοχή, είναι εγκεφαλικό, θέλει κόπο να το βγάλεις πέρα. Είναι άσκηση και ζόρι. Και κυρίως θέλει να αγαπάς τη γλώσσα - όπου, άλλωστε, πέρα από την πολιτική ή το ζήτημα της δομής της αφήγησης - παίζεται κυρίως το παιχνίδι της "Ορθοκωστάς". Αυτό, το πονοκεφάλιασμα δηλαδή, δεν πιστώνεται απαραίτητα στα θετικά του μυθιστορήματος, πάντως.

Έκανες εξαιρετική δουλειά με το ευρετήριο και τις πληροφορίες, προσωπικά με βοήθησαν πολύ!

Cheers,
Γιάννης

ΥΓ: Συγγνώμη για το "σεντόνι", απλώς τώρα μόλις τέλειωσα το βιβλίο και ήθελα κάπου να τα πω, και βλέπω ότι εδώ υπάρχουν άνθρωποι που τους άρεσε εξίσου.

[11:42 μ.μ.](#)

[Costas N. Kouremenos](#) είπε...

Γιάννη, χαίρομαι που το ευρετήριο ονομάτων σε βοήθησε! Υπόψιν, ο Βαλτινός μιλάει στη Βιβλιοθήκη Λειβαδιάς, στη λέσχη ανάγνωσης εκεί, στις 31 του Γενάρη, στις 7.00 μμ.:

<http://www.lexilogia.gr/forum/showthread.php?t=5423>

[12:13 μ.μ.](#)

Ανώνυμος είπε...

Ευχαριστώ πολύ για την πληροφορία. Μένω στην Αθήνα άνευ αυτοκινήτου (αλλά με άρτι αγορασθέν ποδήλατο), οπότε κομμάτι δύσκολο να ανέβω μέχρι τη Λειβαδιά. Μιλάει συχνά ο Βαλτινός, πάντως. Και είναι κέρδος να τον ακούει κανείς. Συγχαρητήρια για το blog, a propos, είναι έξυπνο και καίριο. Cheers.

[2:10 μ.μ.](#)

[Costas N. Kouremenos](#) είπε...

Ευχαριστώ πολύ!

[2:15 μ.μ.](#)

rolfos είπε...

Να'σαι καλά ρε φίλε, ανακάλυψα τον Βαλτινό πριν κανα μήνα και κοντεύω να τον ..τελειώσω! Τώρα διαβάζω την "Ορθοκωστά", και θα χρησιμοποιήσω το βοήθημά σου!! Ο κόπος σου δεν πήγς χαμένος! :)

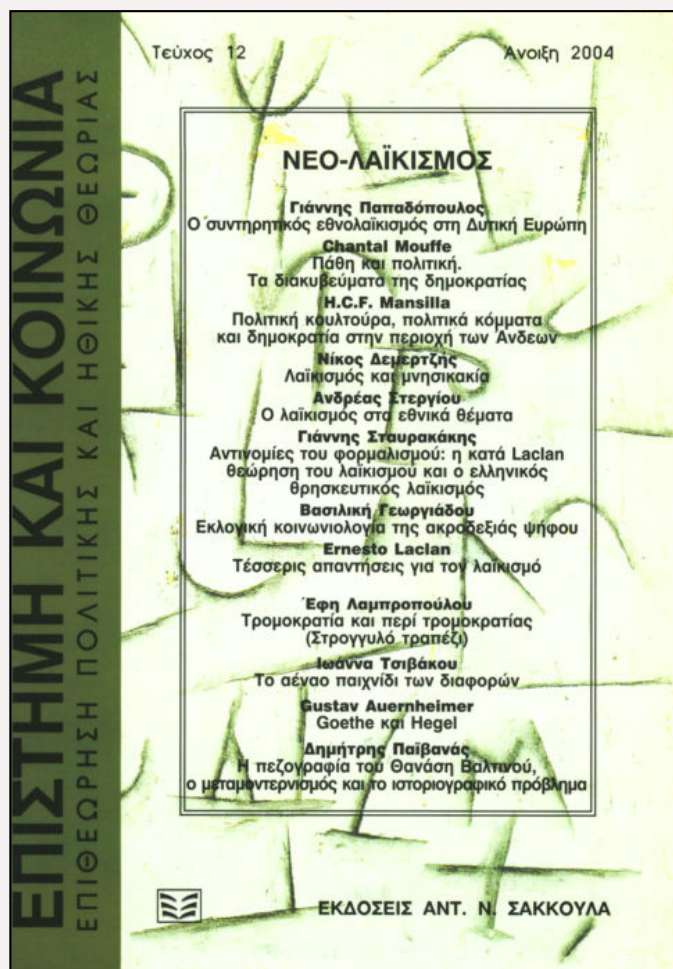
[12:48 π.μ.](#)

[Costas N. Kouremenos](#) είπε...

Χαίρομαι που τ' ακούω!

[1:00 π.μ.](#)

Τομ. 12, 2004

Η πεζογραφία του Θανάση Βαλτινού, ο μεταμοντερνισμός και το ιστοριογραφικό πρόβλημα

Παϊβανάς Δημήτρης

Copyright © 2004 Δημήτρης Παϊβανάς

Παϊβανάς (2004). Η πεζογραφία του Θανάση Βαλτινού, ο μεταμοντερνισμός και το ιστοριογραφικό πρόβλημα. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 12, 297-334.

Η πεζογραφία του Θανάση Βαλτινού, ο μεταμοντερνισμός και το ιστοριογραφικό πρόβλημα

Δημήτρης Παϊβανάς*

*‘Υπάρχουν Αλήθεια και Ψεύδος άρα γε;
ή υπάρχουν μόνον Νέον και Παλαιόν, –και
το ψεύδος είναι απλώς το γήρας της αληθείας;’*

Κ.Π. Καβάφης 16.9.1902

*‘History is distinguished from all other sciences in that it is
also an art... Other sciences are satisfied simply with
recording what has been found; history requires the ability
to recreate.’*

Leopold von Ranke

Παρά το κύρος του στον χώρο των ελληνικών γραμμάτων, ο Βαλτινός παραμένει ένας από τους πλέον αμφιλεγόμενους μεταπολεμικούς συγγραφείς. Η αμφίθυμη στάση της κριτικής απέναντι στην πεζογραφία του μεταφράζεται, συχνά, σε μεταχείριση των κειμένων του ως ιδιαίζουσα περίπτωση που δεν συνάδει με τις γενικότερες λογοτεχνικές ροπές. Οι αιτίες αυτής της κριτικής στάσης δεν έχουν διερευνηθεί επαρκώς σχετίζονται, όμως, με ζητήματα λογοτεχνικής αισθητικής και ιστοριογραφικής ερμηνείας. Από την πρώτη της επίσημη εμφάνιση το 1963, η πεζογραφία του Βαλτινού παρενέβη

---

* Νεοελληνιστής φιλόλογος, υποψ. διδάκτορας παν/μίου Birmingham.

δυναμικά και στους δύο τομείς. Η παρεμβατική τακτική του συγγραφέα συνεχίστηκε και μετά το 1974 αλλά ο ιδεολογικός προβληματισμός που προκύπτει από μία εκ του σύνεγγυς ανάγνωση των κειμένων παραμένει, σε μεγάλο βαθμό, αδιερεύνητος. Στο παρόν άρθρο επιχειρώ να δείξω ότι τα ιδεολογήματα του λαϊκισμού, η σταδιακή επικράτηση της αριστερής ιστοριογραφίας και η εγκράτεια της εγχώριας κριτικής να αφομοιώσει δυναμικά τις μεθόδους της μεταμοντερνιστικής θεωρίας της λογοτεχνικής και ιστοριογραφικής κριτικής ανέστειλαν μια πληρέστερη και λιγότερο προκατειλημμένη κατανόηση της πεζογραφίας του Βαλτινού και τη συσχέτισή της με προβληματισμούς του μεταμοντερνισμού.

Το κάθε θέμα που αναφέρεται στον τίτλο είναι ευρύ και πολυσχιδές. Συνοδεύεται, επίσης, από εκτενή βιβλιογραφία. Ως εκ τούτου, η συνθετική κάλυψη των τριών θεμάτων στον χώρο του παρόντος άρθρου δεν φιλοδοξεί να είναι διεξοδική. Ο συσχετισμός τους είναι σημαντικός ως προς το ότι ανταποκρίνεται σε πτυχές του ιδεολογικού κλίματος που επικρατεί στην Ελλάδα από το 1974 μέχρι σήμερα και αφορά σε ζητήματα παραγωγής και πρόσληψης πολιτισμικών αγαθών. Αφορά, επίσης, στην παραγωγή επιστημονικής γνώσης η οποία διοχετεύεται μέσω της κριτικής και της ιστοριογραφίας. Τα θέματα του τίτλου, επομένως, συνδέονται εδώ υπό την εννοιολογική σκέπη της ιδεολογίας. Ο όρος 'ιδεολογία' ορίζεται ως το σύνολο της σκέψης που μοιράζονται ομάδες ανθρώπων ή θεσμοί επιχειρώντας να την επιβάλλουν σε άλλους ανθρώπους με ποικίλους τρόπους, κυρίως μέσω της ερμηνείας και άλλων χρήσεων του λόγου (Hawkes 1996: 161-3). Ο όρος συμπεριλαμβάνει και την έννοια του 'μύθου' ως παγιωμένης αφήγησης με θέμα την ανθρώπινη σκέψη και συμπεριφορά που δημιουργεί μια φανακισμένη συνείδηση ανεξάρτητα από τον βαθμό θεωρητικής και ιστορικής ενημέρωσης αυτής της συνείδησης.

Η πεζογραφία του Βαλτινού, από την πρώτη της επίσημη εμφάνιση με το αφήγημα *Η κάθοδος των εννιά* (1963), εμπλέκεται και παρεμβαίνει στα πεδία λογοτεχνικού και ιστορικού λόγου με μία, κατά τα φαινόμενα, πραγματολογική αφήγηση για τον Εμφύλιο. Ο Εμφύλιος δεν είναι η μοναδική ιστορική περίοδος που συναντάται στην πεζογραφία του Βαλτινού, είναι, όμως, ένα από τα επανερχόμενα θέματα. Με τη φράση 'ιστοριογραφικό πρόβλημα', λοιπόν, εννοώ κυρίως το πρόβλημα της ιστοριογραφίας του Εμφυλίου όπως αυτό προέκυψε ως ιδεολογικό διακύβευμα κατά τα μετεμφυλιακά χρόνια και τα χρόνια της Μεταπολίτευσης. Η χρονολογία συγγραφής της *Καθόδου των*

εννιά (1959) δηλώνει ότι οι ιδεολογικοί και αισθητικοί προβληματισμοί που προκύπτουν από μία εκ του σύνεγγυς ανάγνωση του αφηγήματος ανάγονται στο τέλος της πρώτης μετεμφυλιακής δεκαετίας. Αν κρίνει κανείς από την επανέκδοση της *Καθόδου* το 1978 και την έκδοση του *Τρία ελληνικά μονόπρακτα* τον ίδιο χρόνο καθώς και τη μετέπειτα ενασχόληση του Βαλτινού με το θέμα τουλάχιστον στα μυθιστορήματα *Στοιχεία για τη δεκαετία του '60* (1989) και *Ορθοκωστά* (1994), η συμφιλίωση που ήλπιζε να επέλθει μετά το 1974 ο Αλέξανδρος Κοτζιάς δεν φαίνεται να επήλθε (Αποστολίδου 2003: 236).¹

Τα περισσότερα από τα προαναφερθέντα έργα του Βαλτινού είχαν μεγάλη απήχηση και σχολιάστηκαν εκτενώς. Τα *Στοιχεία για τη δεκαετία του '60* βραβεύθηκαν το 1990 με το κρατικό βραβείο μυθιστορήματος, αλλά ο ιδεολογικός προβληματισμός του κειμένου πέρασε σχεδόν απαρατήρητος. Το μυθιστόρημα *Ορθοκωστά* χαρακτηρίστηκε ως ιδεολογικός αντίποδας της *Καθόδου των εννιά* (Μενδράκος 1994: 24) και πρόσφατα πιστώθηκε με τον χαρακτηρισμό του εφαλτηρίου προς μια 'νεοσυντηρητική' εξήγηση του Εμφυλίου η οποία παλινδρομούσε προς τον συντηρητισμό της προ του 1974 εποχής ή προς 'τον σκληρό πυρήνα της κατοχικής εθνοφοροσύνης' (Κωστόπουλος *et al.* 2003). Παρόμοιες ανησυχίες εκδηλώθηκαν και στον τομέα της αμιγούς ιστοριογραφίας, ανησυχίες που εξελίχθηκαν σε επιστημονικές έριδες και εκδηλώθηκαν τουλάχιστον στις σελίδες του περιοδικού *Ο Πολίτης* και των εφημερίδων *Η Αυγή* και *Το Βήμα*.² Είναι σημαντικό ότι στους διαξιφισμούς εμπλέκεται, άλλοτε έμμεσα και άλλοτε άμεσα, και το ζήτημα του μεταμοντερνισμού ο οποίος, συχνά, συνδέεται με μια σύγχρονη ροπή προς τον νεοσυντηρητισμό, προς την κατάλυση του ορθολογισμού, προς τον σχετικισμό, την απολιτικοποίηση και άλλες, υποτίθεται υπερατλαντικής καταβολής, θεωρίες των οποίων στόχος είναι να διαβρώσουν τα θεμέλια της γνώσης και τα κεκτημένα της ελληνικής κοινωνίας.³

Στόχος μου στο παρόν άρθρο είναι να διερευνήσω πώς οι ιδεολογικοί προβληματισμοί που προκύπτουν από την πεζογραφία του Βαλτινού συνδέονται με τις ανησυχίες του μεταμοντερνισμού και με ζητήματα ιστοριογραφικής και λογοτεχνικής ερμηνείας. Κατά την προσωπική μου εκτίμηση, οι ιδεολογικοί αυτοί προβληματισμοί αντί να σχετίζονται με μια νεοσυντηρητική ροπή, αφορούν σε μια νέα μορφή αναθεωρητισμού που επιχειρεί να υπερβεί τα σχήματα ενός μανιχαϊκού δυισμού στην ιδεολογία της σύγχρονης Ελλάδας. Αφορούν, επίσης, στους τρόπους με τους οποίους ερμηνεύεται το λογοτεχνικό και ιστορικό παρελθόν αλλά και πτυχές της αισθητικής του μοντερ-

νισμού. Συναφή είναι και τα ζητήματα της απεξάρτησης της επιστήμης από πολιτικές σκοπιμότητες (Καλύβας 2003γ: 54-5, σημ. 68) και της χρονολογικής τοποθέτησης των απαρχών του ελληνικού πεζογραφικού μεταμοντερνισμού. Επίσης σχετικό είναι ότι η στροφή προς τον μεταμοντερνισμό, όπως αυτή σημασιοδοτείται στην πεζογραφία του Βαλτινού, είναι γηγενής και όχι απόρροια τεχνηέντως εισαγόμενων 'prets à porter', όπως ισχυρίζονται ορισμένοι από τους εγχώριους αμφισβητίες της μεταμοντερνιστικής σκέψης στον τομέα της ποίησης (Βαγενάς 1997: 17).

Στο πρώτο μέρος του παρόντος άρθρου περιέχονται σύντομα εισαγωγικά σχόλια στον μεταμοντερνισμό και στην ιστοριογραφία της Αριστεράς. Στόχος τους είναι να λειτουργήσουν περισσότερο ως θεωρητικό πλαίσιο παρά ως εγκυκλοπαιδική ενημέρωση.⁴ Στο δεύτερο μέρος παρουσιάζω την ερμηνευτική μου πρόταση για τα *Η κάθοδος των εννιά* (1963), *Στοιχεία για τη δεκαετία του '60* (1989) και *Ορθοκωστά* (1994). Η συζήτησή μου για τα κείμενα του Βαλτινού συσχετίζει την πεζογραφία του συγγραφέα με μια παρέμβαση σε κρίσιμα ζητήματα ιδεολογίας και αισθητικής που είναι άμεσα συνδεδεμένα με την ελληνική εκδοχή του μεταμοντερνισμού και τις ιδεολογικές χρήσεις της ιστοριογραφίας.

A. Μεταμοντερνισμός και ιστοριογραφία του Εμφυλίου

1. Ο τρόπος του μεταμοντερνισμού

Ο μεταμοντερνισμός είναι ποικιλόμορφο και συχνά αντιφατικό ρεύμα. Μια έστω συνοπτική παρουσίασή του στα πλαίσια αυτής της εργασίας είναι εκ των πραγμάτων ανέφικτη κυρίως γιατί το ρεύμα αφορά και σε διεθνή και σε τοπικά κοινωνιοπολιτικά και πολιτισμικά συμφραζόμενα. Ο ιδιάζων χαρακτήρας των τοπικών εκφάνσεων και συμφραζομένων συχνά πολλαπλασιάζει την ποικιλία του μεταμοντερνισμού και τη δυσκολία ενός συνεκτικού ορισμού του. Εδώ διατυπώνω έναν ορισμό εργασίας που είναι αρκετά ευρύς ώστε να στεγάσει ιδιαιτερότητες της, κατά την κρίση μου, ελληνικής του έκφανσης.

Πρωτίστως, ο μεταμοντερνισμός είναι τρόπος ανάγνωσης κειμένων με ιδιαίτερη ευαισθησία στις σημασιακές δυνατότητες της γλώσσας τους. Αντί να διακρίνεται από την ανεξέλεγκτη και αυθαίρετη σημασιοδότηση των κειμενικών στοιχείων κατά το δοκούν του ερμηνευτή (Βαγενάς 2002: 30 και Τσινόρεμα 1996:50), διερευνά τις θεμιτές εκείνες σημασίες οι οποίες, άλλο-

τε, ανατρέπουν και, άλλοτε, υπονομεύουν τις γενικώς παραδεκτές, διευρύνοντας τη σημασιακή εμβέλεια του εκάστοτε κειμένου. Η θεμιτότητα των σημασιών είναι η ίδια επίμαχο σημείο και η συνεχής αναθεώρησή της δημιουργεί, πολλές φορές, την εντύπωση ότι η μετανεωτερική σκέψη αντιφάσκει. Εντούτοις, μέσα από αυτού του είδους τη διαλεκτική πρακτική, ο μεταμοντερνισμός διερευνά τις ιδεολογικές και επιστημολογικές προϋποθέσεις στις οποίες βασίζεται η προηγούμενη γνώση του λογοτεχνικού ή ιστοριογραφικού κειμένου αμφισβητώντας την ως δεδομένη.

Η πεζογραφία του Βαλτινού δεν έχει μέχρι σήμερα συσχετιστεί με το ρεύμα του μεταμοντερνισμού, κυρίως γιατί δεν έχει ακόμη δοθεί στο ποικιλόμορφο αυτό ρεύμα ένας ορισμός που να ικανοποιεί ακόμη και τους ίδιους τους θιασώτες του. Στην Ελλάδα, η επίτευξη κάποιας, κατά προσέγγιση, σαφήνειας αναστέλλεται από την ευρέως διαδεδομένη και κάπως εφησυχαστική άποψη ότι ο μεταμοντερνισμός είναι αναγνωρίσιμος σε επιφανειακά μορφικά στοιχεία και συνιστά οξυμμένη έκφραση του μοντερνισμού (Χατζηβασιλείου 2002: 163), από τους κάποτε υπεραπλουστευτικούς ορισμούς που διατυπώνουν έγκυροι επιστήμονες (Βαγενάς 2002: 34-5), αλλά και από περιοριστικές παραμέτρους όσον αφορά τα υφολογικά γνωρίσματα ενός κειμένου.⁵ Κάποτε η κριτική απόρριψη του μεταμοντερνισμού γίνεται με χλευαστικούς όρους (Θεοτοκάς 2002: 24, σημ. 3), προδίδοντας μια προκατειλημμένη κατανόηση του φαινομένου και μια πεισματική άρνηση για πληρέστερη ενημέρωση προς την οποία παροτρύνουν άλλοι μεμονωμένοι σχολιαστές.⁶ Κατά παράδοξο τρόπο, η βεβαιότητα με την οποία απορρίπτεται ο μεταμοντερνισμός βασίζεται στην αβεβαιότητα για το τι είναι ή τι επιχειρεί να κάνει.

Η εγχώρια αναστολή στην οικειοποίηση των μεθόδων του μεταμοντερνισμού, τουλάχιστον στον τομέα της λογοτεχνικής κριτικής, έχει σχέση με τις αναγνωστικές και ερμηνευτικές πρακτικές, δηλαδή με τον θεσμό της λογοτεχνικής κριτικής, αλλά και με τα ίδια τα κείμενα. Οι λόγοι για την εγκράτεια της ελληνικής κριτικής να προσαρμόσει δυναμικά τα διεθνώς τεκταινόμενα είναι ποικίλοι αλλά η συζήτησή τους εδώ δεν είναι σκόπιμη. Το αποτέλεσμα είναι να υπονομεύεται η προοπτική της αναγωγής του μεταμοντερνισμού στο επίπεδο ενός συγκροτημένου και εμπειριστατωμένου τρόπου ανάγνωσης ο οποίος, καίτοι ποικιλόμορφος, έχει στόχο να επισύρει την προσοχή στις παγίδες και στις επιστημολογικές και ιδεολογικές προϋποθέσεις της εσχολογίας στην ερμηνεία. Ωστόσο, το πρόβλημα με μια προσδοκία αναγωγής του μεταμοντερνισμού σε συγκροτημένη 'ιδεολογία' είναι ότι, ο μεταμοντερ-

νισμός ως τρόπος ανάγνωσης και σκέψης, εστιάζεται στα στοιχεία εκείνα που υποδαυλίζουν τις αναγωγές σε γενικές και, εν τέλει, δογματικές αποτιμήσεις ή ερμηνείες κειμένων.

Στην Ελλάδα, αυτό που ονομάζουμε μοντερνισμό ή νεωτερισμό αναφέρεται κυρίως στη λεγόμενη 'γενιά του '30' η αισθητική της οποίας, παρά την ποικιλομορφία της, κατάφερε να επικρατήσει μέσω των θεωριών της ομάδας των *Νέων Γραμμάτων*. Αν υποθεθεί ότι ο εγχώριος μεταμοντερνισμός είναι μια αντίδραση στην αισθητική αυτού του ρεύματος που, μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1960, είχε κυριαρχήσει, πρέπει να διερευνηθούν οι συντεταγμένες και οι μορφές αυτής της αντίδρασης και οι κανόνες της νέας αισθητικής που διαμορφώνεται στα ιδεολογικά συμφραζόμενα των νέων κοινωνικών εξελίξεων. Αυτό σημαίνει, τουλάχιστον, ότι τα κείμενα του μοντερνισμού θα πρέπει να ξαναδιαβαστούν. Αν ο ελληνικός μοντερνισμός του 'κύκλου Σεφέρη' ήταν μια αισθητική που, τελικά, κατάφερε να επιβληθεί παραγκωνίζοντας ή ενσωματώνοντας τους ανταγωνιστές της (Δρακόπουλος 2002: 245), τότε ο μεταμοντερνισμός είναι εκείνος ο τρόπος σκέψης που αμφισβητεί την αισθητική απολυτοκρατία της και υπονομεύει στο διηνεκές την απροβλημάτιστη αναγωγή μέσα από τις (προσφιλείς στους μοντερνιστές) στρατηγικές των μεταφορικών συζεύξεων και συνεκδοχικών γενικεύσεων. Και στους δύο αυτούς ρητορικούς και συλλογιστικούς τρόπους ελλοχεύει ένας δυνάμει δογματισμός ο οποίος είναι αισθητικός, πολιτικός και ιστοριογραφικός. Ο μεταμοντερνισμός διακρίνεται από μια βαθιά αμφισβήτηση της μεταφοράς και της συνεκδοχής ως ηγεμονικών ρητορικών τρόπων ή στοιχείων ποιητικής. Κατ' επέκταση, αμφισβητεί το αισθητικό ιδεώδες της οργανικής μορφής, της συνεκτικής αφήγησης και, καταχρηστικά, την οποιαδήποτε ομοιογένεια, τελεολογία, σωτηριολογία και δογματική χρήση του λόγου. Δεν αρνείται τη μεταφορά και τη συνεκδοχή και δεν καθαιρεί την οργανική μορφή, αλλά λειτουργώντας μέσα στις παραμέτρους τους επιχειρεί (με ποικίλες διαβαθμίσεις έντασης στη ρήξη του με αυτές) να κλονίσει την ηγεμονία τους προξενώντας υποψίες για την αδιαμφισβήτητη ισχύ τους ως απαραβάτων αισθητικών κανόνων.

Οι ρίζες αυτής της υποψίας βρίσκονται, πιστεύω, στην απογοήτευση στην οποία οδήγησαν οι ιδεολογικές ακρότητες του 20ού αιώνα οι οποίες αντιπροσωπεύονται με συμβολικό σχεδόν τρόπο από τον ολοκληρωτισμό του ψυχροπολεμικού διπολισμού. Το πρόγραμμα του μεταμοντερνισμού δεν είναι, κατά την κρίση μου, απαλλαγμένο από ιδεολογικούς και πολιτικούς στόχους ούτε είναι ανεξάρτητο από τις επιταγές των θεσμών παραγωγής και

κατανάλωσης πολιτισμικών προϊόντων. Θα μπορούσε κανείς να το εντάξει στην ανανέωση της αριστερής σκέψης που επιθυμούσε αλλά, τελικά, δεν πέτυχε μια μερίδα της Αριστεράς στις αρχές της δεκαετίας του 1960 (Αποστολίδου 2003: 123-85), αλλά χωρίς τις κομματικές ιδεοληψίες και υποχρεώσεις που συχνά τη δέσμευαν. Αυτές επανήλθαν δριμύτερες, καλλιεργήθηκαν και ευδοκίμησαν στο ιδεολογικό κλίμα της Μεταπολίτευσης για να γίνουν αντικείμενο εκμετάλλευσης από τον πασοκικό λαϊκισμό κατά τη δεκαετία του 1980.

Ο μεταμοντερνισμός έχει περισσότερη σχέση με την ανάλυση και αποκάλυψη των αποσιωπήσεων και των αντιφάσεων που ελλοχεύουν στις στρατηγικές που εφαρμόζονται για να αναχθούν σε κυρίαρχες κάποιες απόψεις δίνοντας στον εαυτό τους κύρος και ευρεία αποδοχή εις βάρος άλλων εξίσου ή, ίσως, περισσότερο θεμιτών. Η πεποίθηση αυτή βασίζεται στην ιστορικά τεκμηριωμένη αρχή ότι η γνώση είναι, κυρίως, κατασκευάσμα των λόγων που την συγκροτούν. Οι λόγοι αυτοί παράγονται από ανθρώπους που, ενσυνείδητα ή ασυνείδητα, ερμηνεύουν, αποσιωπούν, περιθωριοποιούν, εκθειάζουν, μειώνουν ή ευτελίζουν τις σημασίες στοιχείων που προκύπτουν από τις πρώτες ύλες της έρευνας, σύμφωνα με τα ιδεολογήματα που επιθυμούν να εξυπηρετήσουν. Τα υποκείμενα που συντάσσουν τον λόγο αυτής της γνώσης την προωθούν ως αλήθεια μεριμνώντας, ταυτόχρονα, να συγκαλύψουν τους μηχανισμούς και τους πολιτικούς και πολιτισμικούς θεσμούς που τη στηρίζουν δίνοντάς της το κύρος της. Ήταν, ίσως, αναμενόμενο μετά τη δικτατορία των συνταγματαρχών να επιδοθεί σε αυτού του είδους τη διαδικασία μια μερίδα επιστημόνων και σχολιαστών από τον χώρο της ελληνικής Αριστεράς με στόχο την ανασύνταξη της ιστοριογραφικής πλοκής του Εμφυλίου.

2. Η ιστοριογραφική πλοκή της Αριστεράς

Πρόθεσή μου εδώ δεν είναι η εμπειριστατωμένη ανάλυση της ιστορικής εικόνας που παρουσιάζουν οι αναλυτές της ελληνικής Αριστεράς και οι συνεργάτες τους. Ένα τέτοιο εγχείρημα απαιτεί όχι μόνον την αναδίφηση των πεπραγμένων που αποσιωπώνται ή διαστρευλώνονται, μερικώς ή πλήρως, χάριν της πειθούς, αλλά και τη λεπτομερειακή ανάλυση των ερμηνευτικών και ρητορικών τακτικών και των νοηματικών συνδηλώσεων στην ιστοριογραφική γλώσσα. Αυτά αφορούν περισσότερο την ιστορική επιστήμη και την υπέρβαση των ιδεοληψιών και σκοπιμοτήτων που διέπουν μεγάλο μέρος της ελληνικής ιστοριογραφίας. Ως γνωστόν, έχει αρχίσει να παράγεται τουλάχιστον επιστημονικός λόγος για τον Εμφύλιο προς αυτή την κατεύθυνση

(βλ. Καλύβας 2003γ). Αν και σπάνια δηλώνεται ρητά, η αφορμή για τη δημόσια ενασχόληση με το ζήτημα ήταν η *Ορθοκωστά* του Βαλτινού (Κωστόπουλος *et al* 2003: 44).

Η αριστερή ιστοριογραφική εκδοχή για τον Εμφύλιο ευδοκίμησε στο ιδεολογικό κλίμα του πασοκικού λαϊκισμού, ύστερα από δεκαετίες φήμωσής της από την επικράτηση της Δεξιάς, την ένταξη της Ελλάδας στον λεγόμενο 'ελεύθερο κόσμο', αλλά και τις αλλεπάλληλες κρίσεις μέσα στους κόλπους της ίδιας της Αριστεράς που οδήγησαν στη διάσπαση του ΚΚΕ το 1968. Ο λαϊκισμός του τέλους της δεκαετίας του 1970 και της δεκαετίας του 1980 σφετερίστηκε τον μεταπολιτευτικό μύθο της Αριστεράς⁷ εκμεταλλευόμενος τη ρητορεία του για να επιτύχει τη συρρίκνωση της συντηρητικής παράταξης. Έτσι, ο λαϊκισμός καλλιέργησε το ιδεολογικό κλίμα του διπολισμού στο οποίο η αριστερή ιστοριογραφική εκδοχή άρχισε να επιβάλλεται με σταθερούς ρυθμούς από τα τέλη, περίπου, της δεκαετίας του 1970 (Αποστολίδου 2003: 248-63).

Αν και αρχικά φαίνεται αντιφατικό ή ειρωνικό, ο λαϊκισμός αποτέλεσε στόχο δριμύτατης κριτικής, τουλάχιστον από τον **Αγγελο Ελεφάντη στο περιοδικό *Ο Πολίτης***.⁸ Ο Ελεφάντης συνέβαλε ενεργά και στη συγκρότηση της αριστερής ιστοριογραφίας εκθειάζοντας τα ιδεολογικά κίνητρα του εαμικού κινήματος κατά την Κατοχή και τον Εμφύλιο (Ελεφάντης 1989: 36) και παρουσιάζοντας ως μηχανορραφίες τις ενέργειες της αντίπαλης παράταξης η οποία, με υπερεθνικές αρωγές, πάταξε ένα παλλαϊκό ελληνικό κίνημα του οποίου τα ιδεολογικά κίνητρα αγίαζαν κάθε μέσο (Ελεφάντης 1994: 64-5). Η φαινομενική αυτή αντίφαση αποτελεί ένδειξη της περιπλοκότητας του εγχειρήματος που ανέλαβε να διεκπεραιώσει το περιοδικό *Ο Πολίτης* με τη δραστήρια συμβολή του Ελεφάντη και πρέπει να διερευνηθεί σε συνάρτηση με την εξέλιξη της, κατά τη Μεταπολίτευση, αναπτυσσόμενης προοδευτικής σκέψης της οποίας το περιοδικό αποτελεί σημαντικό μέρος (Αποστολίδου 2003: 261-3). Αξιοσημείωτο είναι ότι, συμπνέοντας περίπου με τον Ελεφάντη, δριμύτατη κριτική στον λαϊκισμό άσκησε και ο Βαλτινός (π.χ. Λιόντης 1984 και Σχινά 1989). Η φαινομενική αυτή σύμπνοια μεταμορφώθηκε σχεδόν ακαριαία σε αντιπαράθεση, το 1994, με τη δημοσίευση του μυθιστορήματος *Ορθοκωστά*. Κατά κάποιο τρόπο, το εν λόγω μυθιστόρημα έγινε αφορμή για να αναδυθεί η παραδοξολογική εξάρτηση της αριστερής ιστοριογραφίας από τον πασοκικό λαϊκισμό που φαίνεται να θρέφει και να θρέφεται από την εκλαϊκευμένη μεταπολιτευτική ιστοριογραφική πλοκή του Εμφυλίου και της δικτατορίας.

Η ιστοριογραφική αυτή πλοκή διακρίνεται από μια τραγική ειρωνεία στην έκβασή της εις βάρος της Αριστεράς. Η μεταπολιτευτική εκδοχή της εμφυλιοπολεμικής ιστορικής πλοκής μοιάζει να πασχίζει να αναιρέσει τον τραγικό χαρακτήρα αυτής της έκβασης, αλλά παραδόξως, χωρίς να τον ακυρώσει. Η ήττα του 'παλλαϊκού εαμικού κινήματος' μετατρέπεται έτσι σε ιστοριογραφικό του θρίαμβο (Μαυρογορδάτος 1999: 40) ο οποίος συνεχίζει να ανιστορεί την τραγική ειρωνεία μιας άδικης έκβασης στην ιστοριογραφική πλοκή. Η σχετική επιβολή της αριστερής ιστοριογραφίας κορυφώθηκε με την πρόσφατη δημοσίευση του δίτομου έργου του Γιώργου Μαργαρίτη *Εμφύλιος Πόλεμος 1946-1949* (2000-1) αλλά στηρίχθηκε και στηρίζεται από πληθώρα άλλων δημοσιευμάτων ιστορικών, σχολιαστών, κοινωνικών αναλυτών και ιδιωτών που απέβλεπαν σε ή, απλώς, αναπαρήγαγαν μία εν πολλοίς ασιογραφική εικόνα της αριστερής παράταξης κατά την Κατοχή και τον Εμφύλιο δαιμονοποιώντας την αντίπαλη. Η δαιμονοποίηση γίνεται, κυρίως, βάσει μιας αναχρονιστικής γενίκευσης της μεταπολεμικής καταδυνάστευσης των αριστερών από τη Δεξιά. Η μετεμφυλιακή και δικτατορική αυτή καταδυνάστευση μεταμορφώνεται αναχρονιστικά σε αίτιο της πολεμικής συμπεριφοράς και σε ιδεολογικό αντίπαλο του ΕΑΜ κατά την περίοδο 1943-49.⁹ Μια άλλη γενική στρατηγική που εφαρμόζεται είναι η συνεκδοχική σύμπτυξη επιμέρους ομάδων και ατόμων υπό την αιγίδα της μιας ή της άλλης παράταξης με την επιστημονική προϋπόθεση ότι ο ιδεολογικός διπολισμός αριστερού προοδευτισμού και δεξιού φασισμού ήταν χαρακτηριστικό της εποχής. Βάσει αυτής της άλλοτε υπόρρητης και άλλοτε ρητής προϋπόθεσης, η ιστορική έρευνα των αποκλίσεων από τον διπολισμό καθίσταται αδιανόητη ή δυσμενής, ενώ οι αποκλίσεις θεωρούνται αμελητέας σημασίας για την ανασύνταξη της μεγάλης ιστορικής εικόνας (Μαργαρίτης 2002β: 33-4). Στόχος φαίνεται να είναι η συγκρότηση μιας συνεκτικής, ομοιογενούς και μεγάλης ιστοριογραφικής αφήγησης χωρίς ριζικές αντιφάσεις και ασυνέπειες.¹⁰ Η έμφαση της έρευνας και η απροβλημάτιστη ένταξη ποικίλων ταυτοτήτων στη μία ή στην άλλη παράταξη απλοποιεί τον πολυσχιδή χαρακτήρα του εμφυλιοπολεμικού φαινομένου και ενισχύει τη θεωρία της ασπρόμαυρης ιδεολογικής αντιπαράθεσης (Καλύβας 2003γ: 44-5). Το αποτέλεσμα είναι η αναπαγωγή του διπολικού σχήματος που επικρατεί στη μεταπολιτευτική πολιτική σκηνή και, παρά τις απόπειρες αποστασιοποίησης από προγενέστερα υπεραπλουστευτικά σχήματα ερμηνείας (Ελεφάντης 1979β: 68), να παραμορφώνεται η εμπειρία των ανθρώπων που συμμετείχαν (Αποστολίδου 1997: 116).

Συναφής φαίνεται να είναι και η απώθηση του προβληματισμού που

διέκρινε την Αριστερά στις αρχές της δεκαετίας του 1960 αναφορικά με αυτό καθαυτό το ζήτημα της συμπεριφοράς της κομματικής ηγεσίας και του στρατιωτικού σκέλους της κατά την περίοδο του Εμφυλίου. Το τελευταίο αυτό ζήτημα διατυπώθηκε σε λογοτεχνικά κείμενα όπως οι *Ακυβέρνητες πολιτείες* του Στρατή Τσίρκα και *Το κιβώτιο* του Άρη Αλεξάνδρου. Το μυθιστόρημα του Αλεξάνδρου πραγματεύεται τον δογματισμό της αριστερής ηγεσίας κατά τον Εμφύλιο ενώ η ιδεολογία των αριστερών παρουσιάζεται ως μεταφορά ενός άδειου κιβωτίου (π.χ., Χατζηβασιλείου 1999: 160). Έτσι, μέσω ενός υπόρρητου λογοπαιγνίου, δηλώνει την υποψία του και για τον ρητορικό τρόπο της μεταφοράς. Είναι ενδεικτικό του αριστερού ιστοριογραφικού προγράμματος ότι ο Μαργαρίτης προτάσσει την Ιστορία του για τον Εμφύλιο ως αρωγή 'στην άρση... της ακυρωτικής για την ιστορία παρεξήγησης' που, κατά τον ίδιο, διατυπώνει η θέση του Αλεξάνδρου στο *Κιβώτιο* (Μαργαρίτης 2001Α: 31, σημ. 4).

Η εμπλοκή της λογοτεχνίας στο ιστοριογραφικό ζήτημα είναι, ίσως, ένδειξη της ροπής προς μια μορφή λόγου η οποία παρείχε σχετική ελευθερία για να διατυπωθούν απόψεις που ο εκάστοτε επίσημος ιστοριογραφικός λόγος και οι κρατούσες απόψεις στη μία ή στην άλλη παράταξη δεν επέτρεπαν να ενσωματωθούν. Είναι, πιθανώς, ενδεικτικό της λογοκριτικής ατμόσφαιρας ότι, στα προαναφερθέντα πεζογραφήματα, οι λογοτέχνες καταφεύγουν στον τρόπο της αλληγορίας ή σε ένα είδος μυθικού και αποσπασματικού ρεαλισμού για να σχολιάσουν το ιστοριογραφικό ζήτημα του Εμφυλίου. Όπως θα δείξω στο επόμενο μέρος, η πεζογραφία του Βαλτινού παρεμβαίνει δυναμικά, και προδικτατορικά και μεταδικτατορικά, στην ιστοριογραφική ανιστόρηση των γεγονότων του Εμφυλίου αλλά και του λαϊκισμού της Μεταπολίτευσης.

Β. Η κρίση της ιδεολογίας και ο αντιολοκληρωτισμός στην πεζογραφία του Βαλτινού

1. Η κάθοδος των εννιά και η εθνική συμφιλίωση

Η κάθοδος των εννιά (εφεξής *Κάθοδος*) πρωτοδημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Εποχές* τον Σεπτέμβριο του 1963, με πρωτοβουλία του Γιώργου Π. Σαββίδη και εν αγνοία του συγγραφέα της. Εκτός από τα μέλη της συντακτικής επιτροπής του περιοδικού, στο κείμενο ανταποκρίθηκε θετικά ακόμη και ο ιδιόρρυθμος μοντερνιστής Κοσμάς Πολίτης που λέγεται ότι ήταν γενικά

εγκρατής στους επαίνους του. Η δημοσίευση της *Καθόδου* σε περιοδικό που θεωρούνταν συνεχιστής της μοντερνιστικής παράδοσης των *Νέων Γραμμάτων* αφορά στην εξέλιξη του ελληνικού μοντερνισμού και στον τότε προβληματισμό για τις επιπτώσεις του Εμφυλίου στην ελληνική κοινωνία.

Το 1963, ο μοντερνισμός του κύκλου Σεφέρη είχε ευρεία αποδοχή στους λογοτεχνικούς κύκλους. Μάλιστα οι *Δοκιμές* του Σεφέρη είχαν μόλις επανηδημοσιευτεί τον Δεκέμβριο του 1962 και, μεταξύ αυτών, ήταν οι διαλέξεις του για τον Μακρυγιάννη (1943) και τον Θεόφιλο (1947) (Δρακόπουλος 2002: 251-5). Γνωστό ήταν, επίσης, το ποίημα 'Ένας γέροντας στην ακροποταμιά' όπου η ποιητική περσόνα δηλώνει ότι δεν επιθυμεί 'τίποτε άλλο παρά να μιλήσει απλά' (Σεφέρης 1974: 201). Σύμφωνα με έναν μάλλον πρόχειρο χαρακτηρισμό του ύφους της *Καθόδου*, ο λόγος του αφηγητή φέρει τη λαϊκή αδρότητα που θυμίζει τουλάχιστον Μακρυγιάννη. Θα μπορούσε να υποθέσει κανείς ότι η *Κάθοδος* αξιολογείται και δημοσιεύεται στις *Εποχές* με βάση την ηγεμονία αυτών των αισθητικών κριτηρίων του ελληνικού μοντερνισμού και, πιθανώς, ότι προτείνεται ως συνέχεια και επικύρωσή τους.

Την ίδια εποχή, η δημοσίευση των πρώτων τόμων της τριλογίας *Ακυβέρνητες Πολιτείες* του Τσίρκα αναστάτωσε τους κύκλους της Αριστεράς. Το πρώτο από τα μυθιστορήματα, με τίτλο *Η λέσχη* (1961), γράφτηκε την ίδια χρονιά με την *Κάθοδο* (1959) και έγινε αιτία της διαγραφής του Τσίρκα από το ΚΚ της Αλεξάνδρειας. Το 1962 δημοσιεύτηκε ο δεύτερος τόμος με τίτλο *Αριάνη*. Τον Ιούνιο του 1963, ο Γ. Π. Σαββίδης σχολίασε τα δύο μυθιστορήματα στον *Ταχυδρόμο* αποκαλώντας τα 'μνημείο... του Ελληνισμού που καταποντίστηκε μέσα στην δίνη της Ιστορίας' (Προκοπάκη 1980: 49), και τον Ιούλιο του 1963 ο Στάθης Δρομάζος ανέφερε πως τα δύο μυθιστορήματα δηλώνουν 'μια στροφή που πήρε η συνείδηση του λαϊκού κινήματος' (Προκοπάκη 1980: 50). Τον Αύγουστο του 1963, ο Δημήτρης Ραυτόπουλος στην εκτενή κριτική του στο περιοδικό *Επιθεώρηση Τέχνης* αναφέρεται σε μία, κατά τον ίδιο, ιστορικά υπαρκτή παραβίαση της 'επαναστατικής νομιμότητας και της λειτουργίας της κριτικής' από συμμετέχοντες στον Εμφύλιο. Καταλήγει ότι '[σ]ε μεγάλο βαθμό, αν όχι αποκλειστικά, οι αλληπάλληλες ήττες του κινήματος στη χώρα μας βαρύνουν σαν ευθύνη τους ανθρώπους αυτού του είδους και προπαντός το πνεύμα που αυτοί έθρεψαν' (Προκοπάκη 1980: 63-65). Στο κλίμα αυτής της 'στροφής στη λαϊκή συνείδηση' που αντιλαμβάνονται κάποιοι κριτικοί της Αριστεράς με αφορμή τα μυθιστορήματα του Τσίρκα ενεπλάκη και η *Κάθοδος*.

Μόλις έναν μήνα προτού δημοσιευτεί η *Κάθοδος* στο περιοδικό *Εποχές*,

ο Μανόλης Αναγνωστάκης στην κριτική του για τα *Λέσχη και Αριάγνη* στο ίδιο περιοδικό αναφέρεται στην εμπειρία του Εμφυλίου ως 'θρύλο τυλιγμένο σε μian αχλύ... που συντηρείται άφθαρτος και μοναδικός στις προφορικές μαρτυρίες' και ότι 'Η αληθινή ιστορία... είναι αμφίβολο αν θα γραφτεί ποτέ όσο... οι προφορικές μαρτυρίες λιγοστεύουν' (Προκοπάκη 1980: 69). Η *Κάθοδος* του Βαλτινού φαίνεται να προτάσσεται με πρωτοβουλία του Σαββίδη σαν απάντηση στο αίτημα του Αναγνωστάκη για 'προφορικές μαρτυρίες' και αποτελεί μέρος του διαλόγου που διεξάγεται εκείνη την εποχή γύρω από τον σταλινισμό, τον Εμφύλιο και την αισθητική του σοσιαλιστικού ρεαλισμού.¹¹

Το αφήγημα του Βαλτινού δεν είναι, βέβαια, μια αμιγής προφορική μαρτυρία όσο κι αν προωθήθηκε ως τέτοια στις βιβλιοκρισίες κατά τη Μεταπολίτευση. Από την πρώτη του δημοσίευση το 1963 μέχρι και την πρώτη του ελληνική έκδοση σε μορφή βιβλίου, το 1978, η *Κάθοδος* ήταν ευρέως γνωστή στους κύκλους των διανοούμενων και κυκλοφορούσε, κατά πάσα πιθανότητα, σε φωτοτυπίες ή ανάτυπα του περιοδικού *Εποχές*. Μάλιστα, λέγεται ότι προσλήφθηκε θετικά από αριστερούς και συντηρητικούς¹² και, ως εκ τούτου, μπορεί να ισχυριστεί κανείς ότι το διέκρινε όχι τόσο μια ιστορική ακρίβεια στα ιστορικά πρόσωπα και πεπραγμένα όσο μια ισορροπημένη μεταχείριση ενός εξαιρετικά ευαίσθητου θέματος από τη σκοπιά των ηττημένων του Εμφυλίου.

Όταν κυκλοφόρησε σε μορφή βιβλίου το 1978, ο Σπύρος Τσακνιάς το χαρακτήρισε 'τέλειο έργο' που αποκαλύπτει μόνο το 'εν δέκατο του πραγματικού του όγκου' και περιέχει ένα 'άδηλο τμήμα'. Παρά τη νύξη του προς τις συνδηλώσεις του κειμένου, ο Τσακνιάς περιορίστηκε σε μια ιδεολογική ερμηνεία της *Καθόδου* ως τραγωδίας 'ενός ολόκληρου [λαϊκού] κινήματος' (Τσακνιάς 1978). Η ερμηνεία αυτή διατυπώθηκε στα συμφραζόμενα της Μεταπολίτευσης αλλά αναδιατυπώθηκε κατά κόρον σε όλα σχεδόν τα σχόλια για το κείμενο, ενώ επιβιώνει ακόμη και στις πιο πρόσφατες επιστημονικές και, κατά τα φαινόμενα, θεωρητικά ενήμερες προσεγγίσεις.¹³

Παρά τους υπαινιγμούς του Τσακνιά και τις, ίσως, καθυστερημένες παρεμβάσεις του ίδιου του Βαλτινού (Λιόντης 1984), το 'άδηλο τμήμα' της *Καθόδου* παραμένει μέχρι σήμερα εν πολλοίς αδιερεύνητο,¹⁴ ενώ ο προβληματίστος χαρακτηρισμός του ύφους ως προφορικού έχει αρχίσει να υποχωρεί.¹⁵ Η *Κάθοδος* είναι μια ιστορία για εννιά αντάρτες του Δημοκρατικού Στρατού που πασχίζουν να επιβιώσουν στον Πάρωνα καταδιωκόμενοι από δυνάμεις του Εθνικού Στρατού κατά τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις του 1949. Οι ομάδες που τους καταδιώκουν είναι αόριστα παρούσες, ενώ οι πιο

συγκεκριμένες συμπλοκές είναι με σαφώς αρνητικά προδιατεθειμένα μέλη του άμαχου αλλά, συνήθως, ένοπλου επαρχιακού πληθυσμού. Ο αντίπαλος που είναι εμφανής με συνέπεια στο κείμενο είναι οι συχνά προσωποποιούμενες καιρικές και γεωγραφικές συνθήκες. Η απαρτία των εννιά ανταρτών που αναφέρεται στον τίτλο παρουσιάζεται σταδιακά αλλά, τελικά, η ομάδα διαιρείται και αποδεκατίζεται μέχρι που απομένουν τα δύο κύρια πρόσωπα: ο Νικήτας, που αυτοκτονεί, και ο αφηγητής, που συλλαμβάνεται.

Η σταδιακή μετάβαση του κειμένου από την ομάδα προς το άτομο κάνει μια νύξη που, σε συνδυασμό με άλλα στοιχεία του κειμένου, σημασιοδοτεί εν μέρει την πορεία των εννιά ως αλληγορική πορεία του ενός (του Νάσιου). Η συνεκδοχική λειτουργία του κειμένου που παρατηρούν ορισμένοι σχολιαστές (π.χ. Ραφαηλίδης 1979) κινείται όχι αποκλειστικά από το κείμενο προς την έκβαση ενός 'ολόκληρου κινήματος', αλλά και αντίστροφα από την ομάδα προς το άτομο. Βάσει αυτής της τροπολογικής συμπεριφοράς του κειμένου, τα πρόσωπα μπορούν να θεωρηθούν όχι μόνο ως πρόσωπα που εξομοιώνονται για να συμβολίσουν το 'κίνημα', αλλά και ως πτυχές μιας ανθρώπινης υποκειμενικότητας η οποία, διανύοντας ένα αλληγορικό ταξίδι αυτογνωσίας, αποτινάσσει τις ιδιότητες που τα πρόσωπα αντιπροσωπεύουν μέσω της μεταφορικής τους εξέλιξης. Όσο και αν βρισκόμαστε μέσα στα όρια μιας πραγματολογικής αληθοφάνειας, δεν είναι συμπτωματικό ότι ο ίδιος ο αφηγητής σκοτώνει αναγκαστικά τον συμμαχητή του Κουτσό.

Τα κύρια πρόσωπα του έργου –Κουτσός, Γιωργουλέας, Μπρατίτσας και Νικήτας– διακρίνονται από συγκεκριμένες συμπεριφορές οι οποίες, αντί να αντιπροσωπεύουν μια ενιαία ιδεολογική στάση, οργανώνονται αντιθετικά. Ο Κουτσός και ο Γιωργουλέας συγκροτούν το ένα σκέλος της αντίθεσης, ενώ ο Νικήτας με τον Μπρατίτσα το άλλο. Ο Νάσιος πρόσκειται περισσότερο προς τη δεύτερη ομάδα και οι αναφορές στην ταύτισή του με τον Νικήτα είναι αρκετά συχνές ώστε η τεκμηρίωση να περιττεύει. Ο Γιωργουλέας και ο Κουτσός είναι περισσότερο επιπόλαιοι και ευέξαπτοι ενώ, ιδιαίτερα, ο Νικήτας είναι περισσότερο ο τύπος του ψύχραιμου και συγκαταβατικού ανθρωπιστή (βλ. και Χρυσομάλλη-Henrich 2002: 37). Εκείνοι που μένουν τελευταίοι είναι οι Μπρατίτσας, Νικήτας και Νάσιος. Ο ενδιάμεσος θάνατος του Γιωργουλέα είναι ενδεικτικός της γενικότερης ιδεολογίας και ηθικής ισοροπίας που αποπνέει το κείμενο.

Σε ένα από τα πρώτα επεισόδια του κειμένου (σ. 23-5),¹⁶ ο Γιωργουλέας καθυστερεί την ολοκλήρωση μιας αφηγηματικής ακολουθίας αρπάζοντας βίαια την ψάθα ενός, μάλλον άκακου, αγωγιάτη. Η συμπεριφορά του δικαιο-

λογείται λόγω της επισφαλούς θέσης της ομάδας, αλλά ο θάνατός του, αρκετές σελίδες αργότερα (σ. 44-8), βρίθεται από δραματική ειρωνεία εις βάρος του. Ο Γιωργουλέας σκοτώνεται τη στιγμή που σκύβει να πιάσει την ψάθα ενώ οπισθοχωρεί χειρονομώντας χυδαία προς τους αντιπάλους του. Η αφηγηματική ακολουθία του κειμενικού βίου του Γιωργουλέα κάνει μια νύξη προς την ηθική που προβάλλει ως αρετές την ψυχραιμία και τον ανθρωπισμό του Νικήτα. Εντούτοις, δεν γενικεύεται αναγόμενη στο επίπεδο της αδιαμφισβήτητης αρχής ή ιδεολογίας που απορρίπτει άλλες. Η ειρωνεία εις βάρος του Γιωργουλέα συγκρατείται τη στιγμή του θανάτου του μέσω των χαρακτηρισμών των αντιπάλων του ('Λύσσαξαν να τον χτυπάνε', σ. 48) ώστε να δημιουργείται μια συμπάθεια για τον θνήσκοντα. Σε πρότερα στάδια του έργου, μας έχουν δοθεί εξίσου αντιφατικές πληροφορίες για το πρόσωπό του. Περιγράφεται ως 'κτίνος', αλλά και ως ικανός τραγουδιστής (σ. 27) και, όπως ο τρομοκρατούμενος αγωγιάτης, είναι ο ίδιος παντρεμένος (σ. 10). Σε αυτού του είδους την ισορροπία ή αντιφατικότητα των αισθητικών αποτελεσμάτων που δημιουργεί το κείμενο θα μπορούσε να παραβάλλει κανείς και άλλα παρόμοια που συνδράμουν στη διαλογικότητα και την πολυφωνία που το διακρίνει. Η γλώσσα του αφηγητή, για παράδειγμα, δεν είναι αμιγώς 'προφορική', αλλά διακρίνεται από στιγμιαίες αποκλίσεις προς ένα επίσημο ιδίωμα και εστιάζει σε λεπτομέρειες που επισύρουν την προσοχή στην αλληγορική ιδιότητα της αφήγησης και στον παλιμψηστικό χαρακτήρα του κειμένου.

Οι ποικίλες αναφορές στον ανικανοποίητο ερωτισμό και στη δίψα, η συσχέτιση των ανταρτών με τη βία, το άνυδρο και το άγονο, κατ' αντιπαράθεση με τη γυναικεία μορφή που παρουσιάζεται ως συναφής με το νερό, την τρυφερότητα και την παροχή τροφής, αποτελούν τρανταχτά σημεία που καθοδηγούν την ερμηνεία του κειμένου ως αλληγορίας της (ανικανοποίητης) επιθυμίας. Η ερμηνεία αυτή στηρίζεται από την εν γένει δέσμευσή τους σε ένα εννοιολογικό πεδίο από το οποίο έχουν την παρόρμηση να διαφύγουν αλλά η διαφυγή αυτή δεν τους επιτρέπεται. Πρόκειται για το πεδίο του ρητορικού τρόπου της μετωνυμίας. Μέσω μετωνυμικών γειτνιασέων οι αντάρτες και, ιδιαίτερα, ο Νάσιος συναρτώνται καταναγκαστικά με τις αντιλήψεις του άγονου, του άνυδρου και του ανερωτικού. Η διάβαση του ορίου της μετωνυμίας ως ρητορικού τρόπου οδηγεί στη μεταφορική σύζευξη με αντιθετικές στο κείμενο έννοιες αλλά αυτή η μεταφορική σύζευξη αναστέλλεται ή αναιρείται μένοντας μια εσαεί ανεκπλήρωτη υπόσχεση. Στην *Κάθοδο*, οι επιθυμίες μένουν ανικανοποίητες μέχρι τέλους. Η αίσθηση της ημιτέ-

λειας στην κατακλείδα του κειμένου μεταβιβάζει το ανεκπλήρωτο της επιθυμίας και στον αναγνώστη και αφορά αδιαμφισβήτητα σε έναν σκεπτικισμό γύρω από την αισθητική της μεταφοράς ως λογοτεχνικού τρόπου.

Ο σκεπτικισμός αυτός είναι ιδιαίτερα εμφανής σε δύο ακόμη σημεία. Το ένα αφορά στη λειτουργία της θάλασσας και το άλλο στο θέμα του ερωτισμού που λανθάνει σε όλη τη διάρκεια της αφήγησης. Η πορεία προς τη θάλασσα δεν είναι μια λογική επιλογή για μια ομάδα που επιθυμεί πράγματι τη σωτηρία. Μάλιστα, ο Λυγκίτσος αποφασίζει να ακολουθήσει διαφορετική πορεία. Η θάλασσα προσωποποιείται από τον ίδιο τον αφηγητή με τρόπο που να της αποδίδονται ερωτικές συνδηλώσεις (σ. 17). Ο ίδιος ο Νικήτας αντιλαμβάνεται τη θάλασσα μεταφορικά. Αναφέρει ότι θέλει να 'πέσ[ει] μέσα της, να τριφτ[εί] μέχρι ν' αλλάξ[ει] πετσι' (σ. 62). Η επιθυμούμενη αυτή ανάνηψη έχει αγνοηθεί πλήρως από την αριστερή κριτική κυρίως γιατί κάνει μια σαφή αναφορά σε μια επιθυμούμενη αλλαγή ιδεολογίας η οποία υπαγορεύεται από τις υπαρξιακές συνθήκες που επέβαλε η εμφύλια σύρραξη. Οι ατάκες του Νικήτα: 'Πού να πιαστείς τώρα να γυρέψεις κουράγιο από την ψυχή σου' (σ. 19) και 'Τόσο αίμα. Κι ύστερα να μην ξέρεις πού να φτάσεις' (σ. 61) απηχούν όχι τόσο την ήττα όσο την καταρράκωση ενός ονείρου εξ αιτίας της βίας. Το νέο 'όνειρο' του Νικήτα είναι η άφιξη στη θάλασσα.

Σε όλη τη διάρκεια της αφήγησης, οι προσδοκίες που δημιουργούνται όσον αφορά το σημείο 'θάλασσα' είναι προσδοκίες για μια υποσχόμενη μεταφορική σύζευξη η οποία θα επιφέρει την επιθυμούμενη λύτρωση μέσα από μια εξίσου επιθυμούμενη προσωπική αλλαγή. Με την άφιξη στη θάλασσα οι προσδοκίες αυτές εξανεμίζονται. Η παραλία περιγράφεται χωρίς την παραμικρή μεταφορική νύξη και το νερό χαρακτηρίζεται απλώς 'χλιαρό' (σ. 71) ώστε να μην προσφέρει ούτε κυριολεκτική ανακούφιση από τον καύσωνα. Η επαφή του Νάσιου με τη θάλασσα ισοδυναμεί με τη στιγμή που επέρχεται η συνειδητοποίηση της τροποποιητικής λειτουργίας της γλώσσας. Η λειτουργία αυτή φέρει το ενδεχόμενο μιας ψευδογνώσης (λ.χ. η φύση απαλύνει το υπαρξιακό άλγος του ανθρώπου). Το ίδιο ισχύει και για τη γυναίκα μορφή στο κείμενο στη διάρκεια του οποίου η γυναίκα εξιδανικεύεται σχεδόν ηθογραφικά ως αντικείμενο ερωτικού πόθου, ως μητέρα, ως εργάτρια και ως τροφός. Στο τέλος του κειμένου, η βοσκοπούλα δεν προσφέρει λύτρωση στον Νάσιο. Απλώς κοινοποιεί την παρουσία του στους συγχωριανούς της οι οποίοι έρχονται να τον συλλάβουν και λειτουργεί ως αντίλογος στην εξιδανίκευση και της γυναικείας μορφής στο κείμενο. Σε αντίθεση με αυτό που συναντάει κανείς σε μοντερνιστικά κείμενα, στην *Κάθοδο* η φύση

και το ερωτικό στοιχείο δεν είναι πόρος ανακούφισης του ανθρώπου από τα πάθη του. Το ίδιο ισχύει, με λανθάνοντα τρόπο, για την τέχνη της λογοτεχνίας. Η σύλληψη του Νάσιου από τους χωριάτες, στο τέλος της αφήγησης, αφήνει την αίσθηση μιας αβεβαιότητας για το μη πολλά υποσχόμενο μέλλον του αφηγητή. Οι επιπτώσεις αυτής της ημιτέλειας ή της ανακοπής της μετωνυμικής ροπής προς τη μεταφορά είναι καθολικής σημασίας για την ερμηνεία, την ιδεολογία, την ιστοριογραφία και τη λογοτεχνική αισθητική.

Η *Κάθοδος* δεν είναι αποκλειστικά και μόνον μια αλληγορία της επιθυμίας. Θα μπορούσε κανείς να αντιστρέψει τους όρους στην υπάρχουσα κριτική ισχυριζόμενος ότι η εμφύλια σύρραξη είναι το κατάλληλο φόντο για να διατυπωθεί μια εσωτερική υπαρξιακή σύγκρουση. Το κείμενο, όμως, αντιστέκεται πεισματικά σε αυτή τη συλλογιστική η οποία μάλλον το απολιτικοποιεί. Η αλληγορική διάστασή του υφίσταται παράλληλα με την κυριολεκτική ιστορία της φυγής μιας ομάδας ανταρτών κατά τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις του 1949. Οι δύο ερμηνείες, η αλληγορική και η κυριολεκτική, συνυπάρχουν χωρίς να ενοποιούνται σε μία ομοιογενή ερμηνεία. Η πλήρης αλληγοριοποίηση της ιστορίας συγκρατείται από την πραγματολογική της υφή της και η πραγματολογική αφήγηση ελέγχεται από τη ροπή του κειμένου προς την αλληγορία μιας υπαρξιακού τύπου σύγκρουσης.

Το στοιχείο αυτό είναι εξαιρετικά σημαντικό γιατί η ιστορικότητα του περιεχομένου δεν απωθείται για να κυριαρχήσει ένα ηθικό δίδαγμα που να καταλύει διά παντός τις αντιξοότητες συνδυάζοντάς τες στο αισθητικό ιδεώδες της οργανικής μορφής. Όπως η φύση και η γυναίκα, η λογοτεχνική γραφή επίσης δεν προσφέρει τη φενάκη της λύτρωσης ή μεταφορικής ενοποίησης από τη σύγκρουση ιδεών και προσώπων. Ο Νάσιος είναι ο φορέας της νέας εκείνης ιδεολογίας που επιλέγει να αντιμετωπίσει το μέλλον δεχόμενος τις αντιξοότητές του ως συνθήκη που είναι το αδιαμφισβήτητο αποτέλεσμα ενός ιστορικού συμβάντος στο οποίο ο ίδιος συμμετείχε. Η νέα μορφή ηρωισμού που αντιπροσωπεύει γνωρίζει ότι η μεταφορικοποίηση της φύσης και της γυναίκας, όπως και οποιαδήποτε μεταφορική ταύτιση, φέρει το ενδεχόμενο της εξαπάτησης ή του ψεύδους. Το κίνητρο για αυτή τη συνειδητοποίηση το παρέχει ο Νικήτας ο οποίος έχει, προ πολλού, συνειδητοποιήσει ότι η ιδεολογία με την οποία ταυτίστηκε ήταν ένα όνειρο του οποίου η πραγμάτωση ανεστάλη από τις ιστορικές συνθήκες στη διαμόρφωση των οποίων συνέβαλε ως αρχηγός ομάδας. Η αυτοκτονία του δηλώνει λιγότερο ενοχή και περισσότερο μια αδυναμία να συνεχίσει χωρίς κάποιας μορφής ιδεολογική φενάκη. Το ίδιο ισχύει και για τον Μπρατίτσα ο οποίος, όταν

σκοτώνει μια χελώνα με σπασμένο καβούκι, εκτελεί μια πράξη που είναι ταυτόχρονα ηθική και ανήθικη (σσ. 66-7). Ενώ απαλλάσσει τη χελώνα από το μαρτύριο του αργού θανάτου που απηχεί την κατάσταση των εναπομείναντων ανταρτών, ταυτόχρονα εξαλείφει μια ανεπιθύμητη πτυχή του περιβάλλοντός του η οποία μεθερμηνεύεται ως μεταφορά για τη μοίρα της ομάδας (σ. 66). Η άρνησή του αναφορικά με τον δικό του θάνατο συναρτάται με την εξόντωση ενός ανεπιθύμητου 'έτερου' το οποίο μεθερμηνεύεται καταχρηστικά ως μέρος του εαυτού. Η εξόντωση αυτή ισοδυναμεί με την τροποποιητική λειτουργία της γλώσσας που, μέσα από τη δύναμη βίαιη περιθωριοποίηση στοιχείων, έχει τη δυνατότητα να φενακίσει τη συνείδηση.

Το κείμενο της *Καθόδου* αρνείται κατηγορηματικά την ιδεολογική αυτή φενάκη. Όντας διαλογικό και πολυφωνικό, είναι ταυτόχρονα και συμφιλιοτικό γιατί θέτει ως προϋπόθεση της συνέχειας του βίου όχι μόνον την αφήγηση της τραυματικής εμπειρίας με όλες της τις αντιξοότητες, αλλά και την αντιμετώπιση ενός μέλλοντος απαλλαγμένου από τον δογματισμό ιδεολογιών που υποβάλλουν τον άνθρωπο σε μαρτυρικές δοκιμασίες. Αυτό εξηγεί, ίσως, γιατί προσλήφθηκε θετικά από αναγνώστες αντίθετων πολιτικών παρατάξεων μεταξύ 1963 και 1974 και, κατά την κρίση μου, αποτρέπει από την ερμηνεία της εμφύλιας σύρραξης ως σύγκρουσης αγίων και δαιμόνων. Τουλάχιστον η ειρωνική παρουσίαση των συγκρουόμενων νικητών του Εμφυλίου στο πρώτο μέρος του *Τρία ελληνικά μονόπρακτα* δηλώνει την αποστασιοποίηση του Βαλτινού από μια αγιοποίηση της λεγόμενης 'νικήτριας' παράταξης.

Η αντίσταση της *Καθόδου* στην ερμηνευτική τελεολογία και αυτό που αντιλαμβάνομαι ως ειδολογική της νοθεία, η ροπή προς την αντιφατικότητα, η αφηγηματική ημιτέλεια, η έμφαση στον ανεκπλήρωτο πόθο και στη διαδικασία περισσότερο απ' ό,τι στον προορισμό και στο αποτέλεσμα, η τάση προς μια συγκρατημένη αισιοδοξία, καθώς και η δέσμευση των ανταρτών στο εννοιολογικό πεδίο της μετωνυμίας που δηλώνει αντίσταση στη μεταφορική σαγήνη, εντάσσουν το αφήγημα του Βαλτινού στο λογοτεχνικό ρεύμα του μεταμοντερνισμού. Ο μεταμοντερνισμός αυτός του κειμένου είναι απόρροια συγκεκριμένων ιστορικών συνθηκών και, για την ελληνική πεζογραφία, χρονολογείται τουλάχιστον στα 1959, τη χρονολογία συγγραφής της *Καθόδου*. Αν δεχτούμε ότι το κείμενο ήταν γνωστό στους προοδευτικούς κύκλους στο διάστημα που μεσολαβεί ανάμεσα στην πρώτη και δεύτερή του δημοσίευση, τότε το επίσης αλληγορικό μυθιστόρημα *Το κιβώτιο* (1974) του Άρη Αλεξάνδρου, με την ταλάντευσή του ανάμεσα στον ρεαλισμό και την αλλη-

γορία, μοιάζει σχεδόν ανεπιφύλακτα με παράγωγο της *Καθόδου*. Κατά την προσωπική μου εκτίμηση, ο ελληνικός πεζογραφικός μεταμοντερνισμός είναι γηγενής, προδικτατορικός, γέννημα συγκεκριμένων ιστορικών συνθηκών και των ιδεολογικών επιπτώσεών τους και ρηξικέλευθα πολιτικός.

2. Τα Στοιχεία για τη δεκαετία του '60, η δικτατορία των συνταγματαρχών και ο λαϊκισμός.

Τα θέματα του *Στοιχεία για τη δεκαετία του '60* (εφεξής *Στοιχεία*) αναπτύσσονται στα συμφραζόμενα της μετεμφυλιακής Ελλάδας και στο διεθνές κλίμα του Ψυχρού Πολέμου. Η εικόνα που απεικονίζεται είναι ενός έθνους που ζει σε συνθήκες οικονομικής και συναισθηματικής δυστυχίας και αλληπάλληλων συγκρούσεων μεταξύ μιας δειλά εμφανιζόμενης κλίσης προς την απελευθέρωση του ατόμου και ενός καταπιεστικού πατριαρχικού συντηρητισμού. Οι συγκρούσεις αυτές οδηγούν σε ακραίες συμπεριφορές και πράξεις ανδρών και γυναικών από διαφορετικές κοινωνικές τάξεις και πολιτικές πεποιθήσεις και προβάλλονται στο φόντο των εγχώριων και παγκόσμιων κοινωνικών, πολιτικών και οικονομικών εξελίξεων οι οποίες δρουν ασφυκτικά στους πληθυσμούς. Ο Michel Grodent περιγράφει το μυθιστόρημα –με ακρίβεια, κατά την κρίση μου– ως ‘σπήλαιο στο εσωτερικό του οποίου οι αντίλαλοι δεν παύουν να διασταυρώνονται’ (Grodent 1995: 8, μετάφραση δική μου).

Παρά το ιλιγγιώδες σημασιακό αποτέλεσμα, το μυθιστόρημα ερωτοτροπεί με την ιδέα της ιστορικής μνήμης ως μέσου προσωπικού και εθνικού αυτοπροσδιορισμού. Οι περισσότεροι σχολιαστές συμφωνούν ότι, στα *Στοιχεία*, τα αποσπασματικά δεδομένα της δεκαετίας συγκροτούν ένα μωσαϊκό του οποίου το σημαινόμενο είναι μια ανοιχτή εθνική πληγή (Αγγελάτος 1993: 110). Εκείνο που εκπλήσσει στις ερμηνευτικές στρατηγικές που εφαρμόζουν οι κριτικοί είναι ότι, ενώ εντοπίζονται η ειρωνεία, η πολυφωνία, τα κενά ή η ‘ανοιχτότητα’ του κειμένου, μια ερμηνευτική βούληση προς τη σημασιακή σταθερότητα παράγει σχόλια που βρίθουν από αντιλήψεις ολοκληρωτισμού και παγίωσης των ερμηνευτικών διεργασιών που υποκινεί το κείμενο. Οι ερμηνείες αυτού του τύπου προδίδουν μια ολοφάνερη ιδεολογική στάση αναφορικά με το περιεχόμενο του μυθιστορήματος η οποία περιορίζει τη μορφική του ιδιοτυπία σε μια κατ’ επίφασιν (μετα)μοντερνικότητα χωρίς σημασιακές επιπτώσεις. Ιδιαίτερα όσον αφορά τη δικτατορία του 1967, η στάση αυτή των σχολιαστών φαίνεται να είναι συνδεδεμένη με το ιδεολογικό

κλίμα που επικρατεί κατά την περίοδο που ο πασοκικός λαϊκισμός βρίσκεται στο ζενίθ του.

Οι ιστορικές αναφορές συνθέτουν τον σκελετό της πλοκής του μυθιστορηματος και παραπέμπουν στον ιστοριογραφικό λόγο μέσα από κείμενα που μιμούνται αυθεντικά ντοκουμέντα. Ο συσχετισμός αυτής της τεχνικής με τον μοντερνισμό του Dos Passos είναι ατυχής γιατί ο αμερικανός συγγραφέας ακολουθεί μια κλασική μυθιστοριογραφική μορφή που δεν προξενεί ρήγματα και δεν έχει συνθέσει μυθιστορήματα εξ ολοκλήρου από αποσπάσματα. Στα *Στοιχεία* ο παραλληλισμός των αυθεντικών κειμένων με τις επιστολές γυναικών στη ραδιοφωνική Μίνα και των υποψήφιων μεταναστών στη ΔΕΜΕ δημιουργούν τις συνθήκες για την εγκαθίδρυση μιας σχέσης αιτίας και αιτιατού μεταξύ ιστορικών συνθηκών και δυστυχίας των πολιτών. Αντί όμως να γενικεύεται αυτή η αιτιολογική σχέση, στο μυθιστόρημα σημειώνεται ένα αγεφύρωτο χάσμα μεταξύ ιδιωτικού και δημόσιου βίου. Οι προσωπικές ζωές των ανθρώπων περισσότερο παραλληλίζονται με τα ιστορικά γεγονότα και αφήνεται στον αναγνώστη να αντλήσει συμπεράσματα. Οι αιτιολογικές σχέσεις ισχύουν αλλά ταυτόχρονα υφίστανται υπό αίρεση και, συχνά, υπονομεύονται (Ραϊβανας 2004: 140-1). Είναι επίσης σημαντικό ότι, από ιστοριογραφική άποψη, το πλαίσιο χρονικής αναφοράς του μυθιστορηματος υπερβαίνει τα όρια της δεκαετίας του τίτλου. Το δεύτερο από τα επί μέρους κείμενα αναφέρεται σε γεγονότα του 1958 και υπάρχουν αρκετές αναφορές στη Κατοχή, στον Εμφύλιο, στα γεγονότα του Πολυτεχνείου και μια χιουμοριστική αναφορά στην εισβολή της Κύπρου το 1974 (σ. 166).¹⁷ Η ασυνέπεια αυτή ανάμεσα στον χρόνο αναφοράς του περιεχομένου και του τίτλου έχει σχέση με ένα γενικότερο πρόγραμμα που σχετίζεται με την ειρωνεία.

Για παράδειγμα, η μεταχείριση της δικτατορίας των συνταγματαρχών από τον Βαλτινό είναι, απρόσμενα ίσως, παιγνιώδης και παρωδιακή, ενώ μερικές φορές αγγίζει τα όρια του σαρκαστικού χιούμορ. Η ημέρα του πραξικοπήματος υποδηλώνεται με την αναφορά σε μια εθνικιστικής πνοής θεατρική παράσταση για την επανάσταση του 1821 (σ. 308). Δύο σελίδες αργότερα, ένα δελτίο καιρού καταλήγει δυνάμει αλληγορικά με την αναφορά σε ένα λουτρό αίματος που προκάλεσε μια αγέλη λύκων σε κοπάδια προβάτων και αγελάδων (σ. 310).¹⁸ Θα μπορούσε να αναρωτηθεί κανείς γιατί ένας συγγραφέας πολύ περισσότερο καυστικών κειμένων, όπως 'Ο γύψος' και 'Πιπεριές στη γλάστρα', υιοθετεί τόσο σκοτεινές και κεκαλυμμένες τεχνικές για να σχολιάσει τις αρχές και την πρακτική του καθεστώτος των συνταγματαρχών

χών. Επίσης, μία από τις ελάχιστες αναφορές στη λογοκρισία συναντάται σε μια επιστολή που χρονολογείται 29.3.1961 και αφορά σε μια νεαρή διηγηματογράφο της οποίας τα χειρόγραφα σχίζουν οι ίδιοι οι γονείς της. Θα μπορούσε, επίσης, να απορήσει κανείς με τη σχεδόν ισοβαρή έμφαση του μυθιστορήματος στις πρακτικές του δικτατορικού καθεστώτος και στη δημόσια υποστήριξη του από θεσμούς, ομάδες και μεμονωμένα άτομα.¹⁹

Βάσει αυτών και άλλων τεκμηρίων,²⁰ καθώς και ορισμένων δευτερευόντων στοιχείων,²¹ μπορεί να ισχυριστεί κανείς ότι στα *Στοιχεία* γίνεται μια έμμεση κριτική του πασοκικού λαϊκισμού κατά τη δεκαετία του 1980. Στο μυθιστόρημα του Βαλτινού η δικτατορία παρουσιάζεται περισσότερο ως φαρσοκωμωδία με θέμα τη βλακώδη δημόσια στήριξη της παρά ως εθνική τραγωδία. Θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς ότι το ίδιο ισχύει και για τον λαϊκισμό. Παρόλα αυτά, το ίδιο το μυθιστόρημα –και ανεξάρτητα από τις κοινοποιημένες απόψεις του συγγραφέα για τον λαϊκισμό– κινητοποιεί μια κριτική στην ιστοριογραφική ‘θεωρία της καθυστέρησης’ για την ελληνική ιστορία.²² Η θεωρία αυτή αναφέρει ότι, ενώ η δημοκρατία είχε μπει στον σωστό της δρόμο πριν από το 1965, τα Ιουλιανά οδήγησαν στη δικτατορία των συνταγματαρχών καθυστερώντας τη φυσιολογική εξέλιξη της μέχρι το 1974 ή, σύμφωνα με τον πασοκικό λαϊκισμό, μέχρι το 1977 ή το 1981. Με άλλα λόγια, η θεωρία της καθυστέρησης διαμορφώνει μια ιστοριογραφική πλοκή η οποία μεταχειρίζεται την περίοδο 1967-74 ως ενθεματική πλοκή ή ως παρένθεση στην εξέλιξη της νεοελληνικής ιστορίας και στην τελική επιστροφή στη συνταγματική δημοκρατία.²³

Το ότι αυτό δεν ισχύει στα *Στοιχεία* τεκμηριώνεται με σαφήνεια από τα χρονικά πλαίσια αναφοράς του κειμένου που υπερβαίνουν τα χρονικά όρια που θέτει ο τίτλος. Αυτή η περισσότερο εκτεταμένη χρονική περίοδος παρουσιάζεται ως ανώμαλη ιστορική ασυνέχεια, ως ακέφαλο και κολοβό αφήγημα που βρίθεται από πληθώρα εμπλεκόμενων προσωπικών και εθνικών πλοκών, από αντιφάσεις, σκοτεινές αιτίες και αφηγηματικές ανωμαλίες. Ο υπαινιγμός που προκύπτει είναι ότι οι προσωπικές και εθνικές ιστορίες είναι πολύ πιο περίπλοκες από οποιαδήποτε παραδοσιακή ρεαλιστική αφήγηση.²⁴ Αυτό είναι, με βεβαιότητα, ένα από τα μηνύματα της αποσπασματικής μορφής του μυθιστορήματος και της σχεδόν ιλιγγιώδους σημείωσης που προκύπτει από τις γειτνιάσεις των επί μέρους κειμένων. Πού οδηγεί, όμως, τον αναγνώστη αυτή η ουσιαστικά ιστορικής προέλευσης δυσαρέσκεια;

Το μυθιστόρημα υποδεικνύει δύο διαφορετικές πηγές που αντιστοιχούν στα δύο του επίπεδα, στο προσωπικό δηλαδή και στο δημόσιο. Πρόκειται για

τον παραδοσιακό συντηρητισμό του ελληνικού πολιτισμού και την εποχή της Κατοχής και του Εμφυλίου. Τα παραδείγματα προσώπων που υφίστανται ή ενδίδουν στις πιέσεις των πολιτισμικών μύθων και προκαταλήψεων είναι πολυάριθμα στο μυθιστόρημα,²⁵ όπως υπάρχουν και πολλά επί μέρους κείμενα στα οποία η σωματική και ψυχολογική βία σχετίζεται κατά κάποιο τρόπο με την Κατοχή και τον Εμφύλιο.²⁶ Οι προοπτικές ενός υποθετικού χωριατόπαιδου, για παράδειγμα, που καλείται να μεταναστεύσει στην πρωτεύουσα (σ. 66) είναι πολύ πιο ελκυστικές εκεί από το επαρχιακό περιβάλλον όπου κάποιος αρκός βοσκός δαγκώνει το αυτί του συγχωριανού του (σ. 67). Η αιτία της βίαιης επίθεσης είναι η αμφιλεγόμενη εκλογική νίκη της ΕΡΕ το 1961. Το κείμενο παραπέμπει προληπτικά στην νίκη της Ένωσης Κέντρου του Γεωργίου Παπανδρέου το 1964 δημιουργώντας μια ιστορική ειρωνεία εις βάρος των διαπληκτιζόμενων χωρικών αλλά, ταυτόχρονα, επικαλείται τα γεγονότα που ακολούθησαν οδηγώντας στο πραξικόπημα του 1967. Το επί μέρους κείμενο, όμως, παραπέμπει και στον Εμφύλιο ως πηγή της συμπλοκής των χωρικών.

Η αφηγηματοποίηση αυτή ανιστορεί ότι τα προβλήματα της εσωτερικής ή εξωτερικής μετανάστευσης, οι εξάρσεις βίας και του πολιτικού συντηρητισμού έχουν τη ρίζα τους σε παλαιότερες εποχές και όχι αποκλειστικά στη δεκαετία του 1960. Παρόλα αυτά, στο μυθιστόρημα δεν υπάρχει μια σαφής αιτιολογική σχέση ανάμεσα στο ιστορικό παρελθόν και τις εκδηλώσεις βίας κατά την περίοδο του τίτλου. Τα δύο κείμενα που παρουσιάζουν μια τέτοια αιτιολογική σχέση αφορούν σε τυχαίες εκρήξεις (σσ. 20 και 366). Σε πολλά από τα επί μέρους κείμενα η βία παρουσιάζεται σαν συμπεριφορά μέσα στην οικογενειακή εστία αλλά δεν μπορεί να εξακριβωθεί αν πρόκειται για αναπαραγωγή μιας υπόρρητης βίας στο δημόσιο βίο ή αν ο δημόσιος βίος την αναπαράγει. Κατ' αυτόν τον τρόπο, στο μυθιστόρημα σημειώνεται μια αντίσταση στην ιδεολογικοποίηση με απλοϊκές αιτιολογήσεις αγιοποιητικού ή δαιμονοποιητικού χαρακτήρα. Η υπόρρητη πλοκή του κειμένου ανιστορεί την επιθυμία του ατόμου να ακολουθήσει τον δρόμο της αυτογνωσίας, της ελευθερίας και της ευτυχίας και την ατέρμονα αναστολή αυτού του ταξιδιού από τις διαμεσολαβήσεις άλλων αφηγήσεων, δηλαδή μύθων και ιδεολογιών που είναι και πολιτισμικές και πολιτικές. Οι αφηγήσεις αυτές είναι οι ιδεολογικοί δυνάστες που οδηγούν τα πρόσωπα του μυθιστορήματος στη δυστυχία και στην τελμάτωση της πλοκής της προσωπικής τους ζωής.

Η καταδυνάστευση αυτή δεν παρουσιάζεται μόνον ως ελληνικό ζήτημα στα *Στοιχεία*. Υπάρχουν πάμπολλες αναφορές στο διεθνές κλίμα του Ψυχρού

Πολέμου, ενώ σε αρκετά από τα επί μέρους κείμενα αναφέρονται ιδεολογικές αντιπαραθέσεις σε διαφορετικές κοινωνικές τάξεις και άλλα μέρη του κόσμου. Έτσι το μυθιστόρημα παρουσιάζει ένα επιχείρημα όχι μόνον εναντίον της 'θεωρίας της καθυστέρησης' όσον αφορά τη δικτατορία, αλλά και της θεωρίας της ελληνικής απομόνωσης από τον υπόλοιπο κόσμο στη μεταπολεμική εποχή και αυτοπαρουσιάζεται ως περισσότερο διεθνικό κείμενο από ό,τι θα επέτρεπε μια κατ' εξοχήν ελληνοκεντρική ανάγνωση. Τα *Στοιχεία* αναγνωρίζουν και απηχούν τον κυρίαρχο ιστοριογραφικό λόγο κατά την περίοδο της Μεταπολίτευσης, αλλά ταυτόχρονα αποστασιοποιούνται από αυτόν. Το μυθιστόρημα είναι πρόκληση στον αναγνώστη να κατασκευάσει από ένα σαφώς ελλιπές αρχείο κειμένων μια ιστοριογραφικής φύσης αφήγηση η οποία, φαινομενικά, δεν καθοδηγείται από μια συγγραφική αυθεντία. Θα ήταν, όμως, σφάλμα να συμπεράνουμε την πλήρη απουσία μιας αυθεντίας που έχει κάποιον ιδεολογικό στόχο ο οποίος προσδιορίζεται επίσης ιστορικά.

Η έννοια των απαρχών, μιας υπερβατικής πηγής που έχει τη δυνατότητα να επεξηγήσει τα πάντα, αμφισβητείται στα *Στοιχεία*. Κάθε τους κείμενο μιμείται τον τύπο κάποιου κειμένου ή τον τύπο κάποιου λόγου που όχι μόνον αντιπροσωπεύει αλλά και αντιπροσωπεύεται. Η έννοια του αντικειμένου και του ειδώλου του είναι ένα από τα δευτερεύοντα θέματα του μυθιστορήματος και η δυστυχία κάποιων προσώπων αποδίδεται στη σύγκυση μεταξύ αντικειμένου και ειδώλου.²⁷ Η σύγκρουση του πολιτισμικού λόγου της σεμνοτυφίας με τον λόγο των ελευθεριάζοντων ηθών της δεκαετίας είναι συχνά η αιτία της δυστυχίας των γυναικών στο κείμενο.²⁸ Η αισθητική, επίσης, παρουσιάζεται ως μέρος της ιδεολογίας.²⁹ Επομένως, σε όλα σχεδόν τα επί μέρους κείμενα υποδηλώνεται ότι το περιεχόμενο, η μορφή και η δομή του ανθρώπινου βίου βασίζονται και εξαρτώνται από τον λόγο. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά μια απελπισμένη επιστολογράφος στη Μίνα, 'Το λόγο σας θα τον δεχτώ όποιος κι αν είναι' (σ. 12). 'Όλα αυτά δείχνουν τη δυνατότητα ορισμένων λόγων (λ.χ. του πολιτικού, του πολιτισμικού και του καλλιτεχνικού) να μεταμορφώνουν τις λέξεις σε σκέψη και πράξεις βάσει της ιδεολογίας. Το ζήτημα δεν είναι μόνον ότι η ζωή μιμείται μια μυθοποιημένη πραγματικότητα αλλά και η αντικειμενοποίηση του ατόμου μέσα από την ιδεολογία και η επακόλουθη προσωποποίηση του αντικειμένου. Οι διαδικασίες αυτές είναι κατ' εξοχήν τροπολογικές και αφορούν στον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι ταυτίζονται με τις ιδεολογίες. Με αυτή την έννοια τα πρόσωπα του μυθιστορήματος είναι ανθρωπόμορφες πολιτισμικές και πολιτικές ταυτότητες.

Ο Βαλτινός περιέγραψε το μυθιστόρημα ως ‘φανταστικό όσο και η ίδια η πραγματικότητα’ (Πολίτη 1991: 95) υπαινισσόμενος ότι η πραγματικότητα γίνεται αντιληπτή μέσα από μια γλώσσα που μυθοποιεί και αυτή η μυθοποίηση κατασκευάζει την πραγματικότητα σε τέτοιο βαθμό που δεν είμαστε σε θέση να αντιληφθούμε τη διαφορά ανάμεσα στο πραγματικό και την αφηγηματοποιημένη του μορφή.³⁰ Κάτι τέτοιο καθιστά τη διαφοροποίηση της πραγματικότητας από την αφήγησή της εξαιρετικά δύσκολη υπόθεση. Αν η προσωπική και η ιστορική μνήμη δεν μπορούν να απεξαρτηθούν από τον λόγο, φαίνεται ότι δεν είμαστε επαρκώς εξοπλισμένοι για να αποφασίσουμε αν η αφήγηση απεικονίζει την πραγματικότητα ή αντίστροφα. Το ίδιο ισχύει και για τον λόγο της ιστοριογραφίας που δεν είναι εφικτό να απεξαρτηθεί πλήρως από τις ιδεολογικές επιταγές της εποχής του. Νομίζω ότι τίθεται εύλογα το ερώτημα, ποιες μπορεί να είναι σήμερα αυτές οι ιδεολογικές επιταγές για μια αγιοποιητική ιστοριογραφία της Αριστεράς με όρους που φαίνεται, εν πολλοίς, να μιμούνται τις τακτικές και να ευδοκιμούν στο ιδεολογικό κλίμα του λαϊκισμού;

Τα *Στοιχεία* επιβάλλουν στον αναγνώστη τους τη μετωνυμική αναζήτηση των απαρχών της προσωπικής και εθνικής δυστυχίας, αλλά αυτή η έρευνα δεν καταλήγει με πεποίθηση στην κατάδειξη μιας καταφανούς πηγής από την οποία απορρέουν τα ιδιωτικά και δημόσια δεινά. Εκτός αν θεωρήσουμε ως πηγή, ακαθόριστα, την αφήγηση και την ιδεολογία. Το μυθιστόρημα είναι η αλληγορία του μη συμπερασματικού χαρακτήρα τουλάχιστον της λογοτεχνικής ερμηνείας και της ερμηνείας της ιστορίας ως πεδίου ανοιχτού που δύναται να υποστεί ποικίλες αφηγηματοποιήσεις μερικές από τις οποίες είναι πιο βλαβερές ή πιο φενακισμένες από άλλες. Η αντιπαραδοσιακή μορφή του κειμένου, επομένως, συναρτάται με τη θεματολογία του, χωρίς όμως να προκύπτει το ιδεώδες της οργανικής μορφής. Η ειρωνεία στα *Στοιχεία* είναι το αισθητικό αποτέλεσμα της αποσπασματικής παρουσίασης ιστορικών και αληθοφανών στοιχείων, η φύση και οι λεπτομέρειες των οποίων δεν μας επιτρέπουν να λάβουμε ερμηνευτικές αποφάσεις που να μπορούν να θεωρηθούν αδιαμφισβήτητα σωστές ή δίκαιες. Η ειρωνεία μετατοπίζει την απόλυτη και σταθερή σημασία, αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι θα πρέπει να πάψει κανείς να την αναζητά εν εγρηγόρει όσον αφορά στα στοιχεία που δεν παύουν να την υποδαυλίζουν ή να την υπονομεύουν.

3. *Ορθοκωστά: οι διαφεύγοντες ένοχοι στο δεσμοκτήριο της γλώσσας*

Από το 1994, το μυθιστόρημα *Ορθοκωστά* (γρ. 1984) διχάζει τους σχολια-

στές σε δύο γενικούς τομείς: της ιδεολογίας και της λογοτεχνικότητας. Οι κριτικοί χωρίζονται σε αντιμαχόμενες παρατάξεις εκείνων που ερμήνευσαν το έργο ως 'εξαγνισμό' των ταγματασφαλιτών, εκείνων που διαφώνησαν επαινώντας το ως λογοτέχνημα και εκείνων που, σε συνάρτηση με ιδεολογικές ενστάσεις, προέβαλαν αμφιβολίες και για τη λογοτεχνικότητά του. Όπως φαίνεται από την ιστοριογραφική εισαγωγή στην κριτική του Βουκελάτου (1994), οι κριτικές τουλάχιστον της πρώτης ομάδας βασίζονται στη προϋπόθεση μιας μεταπολιτευτικής ιστοριογραφικής πλοκής η επιστημονική εγκυρότητα της οποίας αποδεικνύεται ολοένα και περισσότερο επισφαλής (βλ. Καλύβας 2003γ και 2004).

Στην *Ορθοκωστά*, η εμφύλια σύρραξη παρουσιάζεται ως δαιδαλώδης υπόθεση η οποία δεν απομυστικοποιείται απλώς μέσα από αναχρονιστικά επιβαλλόμενους χαρακτηρισμούς ποικίλων ταυτοτήτων και κινήτρων υπό την αιγίδα των όρων αντιμαχόμενων ιδεολογιών. Η πολυμετωπική αφήγηση επιφέρει ένα ιλιγγιώδες νοητικό αποτέλεσμα που δεν οδηγεί στη συγκρότηση μιας διαυγούς εικόνας. Η υπαγωγή στη μια ή στην άλλη ιδεολογική ταυτότητα παρουσιάζεται ως προμελετημένη, παρορμητική, ιδιοτελής ή ανεξήγητη επιλογή αλλά και ως καταναγκασμός (Κλόουζ 2003: 164-5). Σύμφωνα με το μυθιστόρημα, μία από τις εαμικές (αλλά όχι μόνον –βλ. σ. 29) μεθόδους ήταν ο θεμιτός και αθέμιτος προσεταιρισμός αγωνιστών και, σε περίπτωση αποτυχίας της απόπειρας, η δημιουργία ενός διχαστικού πνεύματος που ωθούσε τους αντιρρησίες στην αντίπαλη παράταξη ώστε να αναπαράγονται τεχνηέντως οι αντιπαραθέσεις (βλ., π.χ., σσ. 46-7, 74, 115, 296-8). Η κατά συρροήν επάνδρωση των Ταγμάτων Ασφαλείας παρουσιάζεται ως αντίδραση στην αθέμιτη δράση των κομμουνιστών (π.χ., σσ. 23 και 105). Θα μπορούσε, ίσως, να ισχυριστεί κανείς ότι στην *Ορθοκωστά* υποβόσκει η κριτική μιας χοντροκομμένα μαρξιστικής αφήγησης την οποία οι κομμουνιστές του ΕΑΜ επιχείρησαν να επιβάλλουν στα κοινωνικά συμφραζόμενα της εποχής αγνοώντας άλλα στοιχεία της κοινωνικής δυναμικής. Η ερμηνεία αυτή της ιστορικής και κοινωνικής εξέλιξης απέβλεπε στη δημιουργία των συνθηκών μιας κατά προσέγγισιν 'ταξικής' αντιπαραθέσης, συνθηκών οι οποίες δεν είναι σίγουρο αν προϋπήρχαν (Σβορώνος 1982: 27-9). Στην *Ορθοκωστά* σημειώνεται μια συστηματική αντίσταση στις απροβλημάτιστες κατηγοριοποιήσεις ατόμων στη μία ή στην άλλη παράταξη της σύρραξης.

Σχεδόν σε κάθε σελίδα του μυθιστορήματος συναντάει κανείς κάποια μορφή κριτικής για την εξομίωση μιας ποικιλίας θέσεων και απόψεων, για τη σύμπτυξη ενός ποικίλου συνόλου στη μονοφωνία του μέρους της εκάστοτε

παράταξης. Όσο ύποπτο ή αναξιόπιστο και να θεωρήσουμε τον λόγο της προσωπικής μαρτυρίας, τα αντίποινα ή ο εκφοβισμός για τη συμπεριφορά κάποιου μέσα από την τιμωρία μελών της οικογένειάς του (σ. 17 *et passim*), η παρερμηνεία του δρεπανηφόρου χαιρετισμού θεριστών ως ιδεολογικά συμβολικής χειρονομίας (σ. 264), το λάθος μιας έφηβης που φέρει το ενδεχόμενο να ερμηνευθεί ανενδοίαστα ως πρόθεση (σσ. 46-7) και η συμμετοχή σε θεατρική παράσταση της 'Γκόλφως' με ακροατήριο αντάρτες να εκλαμβάνεται ως επιλήψιμη πράξη (σ. 93) είναι ενδεικτικά στοιχεία αυτής της κριτικής. Επομένως, το ζήτημα μιας εσχατολογικής ή δογματικής ερμηνείας θίγεται ρητά και κριτικά στο κείμενο.

Εκτός αυτού, στο μυθιστόρημα υπάρχουν διαφοροποιήσεις μεταξύ 'έξαλλων' και ιδεολόγων (αριστερών και δεξιών), τυχοδιωκτών και ανθρωπιστών, ανεξέλεγκτων και εγκρατών. Πολλές φορές τα πρόσωπα γλιτώνουν τον θάνατο χάρη προσωπικών συμπαθειών (σσ. 15, 46, 21, 93, 122) και, εκτός από τις αναφορές σε ιδεολόγους αριστερούς που αρνήθηκαν να συμβιβαστούν με το πρόγραμμα βίας του ΕΑΜ (π.χ. 177- 9, 230, 260 κ.ε.), οι αντάρτες δεν παρουσιάζονται συλλήβδην ως Αγαρηνοί. Ίσως με τις μυθολογικές διαδικασίες που επιβάλλουν οι χρονικές αποστάσεις ή με βάση κάποιες σημαντικές επιφυλάξεις, κάποτε οι αφηγητές αναφέρονται σε αυτούς με συμπάθεια ως 'παιδιά' (π.χ., σ. 277) και άλλοτε σημειώνεται και μια τάση άφεσης αμαρτιών του τύπου 'Δεν φταίγαν αυτοί. Φταίγαν άλλοι πιο πάνω' (σ. 228). Υπάρχουν επίσης αναφορές στη, χωρίς τη συναίνεσή τους, εγγραφή ατόμων στην οργάνωση του ΕΑΜ (π.χ. σσ. 53 και 65) και υποψίες για τον εξαναγκασμό ατόμων που υπηρέτησαν πιστά το εαμικό κίνημα (π.χ. Τσίγκρης, σ. 45., και Κονταλώνης, σ. 124). Άφθονα επίσης είναι τα παραδείγματα προσώπων που υφίστανται τη σωματική, ψυχολογική και γλωσσική βία αμφοτέρων των παρατάξεων (βλ. π.χ. σσ. 51- 2, 90-3, 115-9, 303), ενώ συχνές είναι και οι αναφορές στην αθέμιτη βία των ταγματασφαλιστών και, λιγότερο, των Γερμανών (π.χ. σσ. 53, 67, 68, 69, 126, 217, 219). Ορισμένες από τις μεγαλύτερες αγριότητες τις πράττουν, τις εκστομίζουν ή αποδίδονται σε 'ταγματασφαλίτες' (π.χ. σσ. 53-4 και 62, 63, 93, 184, 277, 284- 6), ενώ αναφέρονται συγκρούσεις μεταξύ ομάδων ταγματασφαλιστών από διαφορετικούς νομούς (σ. 204) και λεηλασίες εξίσου από εαμίτες και ταγματασφαλίτες. Βάσει αυτών των στοιχείων, εκπλήσσει το γεγονός ότι το βιβλίο ερμηνεύτηκε ως απόπειρα εξαγνισμού των Ταγμάτων Ασφαλείας. Η 'ταγματασφαλίτικη' βία φαίνεται να αιτιολογείται ως αποτέλεσμα της 'κομμουνιστικής', αλλά αυτό δεν δικαιολογεί την πρώτη δαιμονοποιώντας αποκλειστικά τη δεύτερη.

Όσον αφορά στη λογοτεχνικότητα του μυθιστορήματος, η κριτική που διατυπώνεται είναι ότι η εμπειρία ή ο λόγος της μαρτυρίας δεν μετουσιώνεται υπερβατικά σε τέχνη μέσα από μια 'αισθητική μορφή' (Καγκελάρη 1994:53 και Καραλή 1994), δηλαδή δεν μεταφορικοποιείται. Έχουν ήδη διατυπωθεί πειστικοί αντίλογοι για τη θέση αυτή από τους Calotychos (2000), Πολίτη (1997: 233-4), Χαραλαμπίδου (1997) και Ραυτόπουλος (1994) τους οποίους θα επιχειρήσω να επεκτείνω εν συντομία.

Η *Καθόδος* επιχειρούσε μια συμπίλωση των αντιμαχόμενων παρατάξεων μέσω μιας υπαρξιακής αλληγορίας που σχοινοβατεί ανάμεσα στην πρωτεύουσα και στη δευτερεύουσα σημασία της. Ο συγκρατημένος λυρισμός που διακρίνει το ύφος της *Καθόδου*, ιδιαίτερα στις παρεκκλίσεις του αφηγητή προς τις περιγραφές της φύσης, αν και καλλιτεχνικά αναγκαίος, τελικά αποδεικνύεται φενακισμένος. Στο προλογικό σημείωμα της *Ορθοκωστιάς*, οι λυρικές περιγραφές του Ψευδούς Ισαακίου βρίσκονται σε ριζική αντίθεση με τη, σε γενικές γραμμές, πραγματολογική τραχύτητα του κυρίως κειμένου. Το επιλογικό σημείωμα τις χαρακτηρίζει ως 'ποιητικές διαφυγές', δηλώνοντας κατηγορηματικά μια ρήξη με τον σχετικό λυρισμό. Ο λυρισμός συνδέεται με τη μεταφορά και το επίθετο, αλλά στην *Ορθοκωστιά* η αντίσταση σε αυτά τα στοιχεία του λυρισμού είναι ρητή και κατηγορηματική. Η ρήξη με τον λυρισμό αφορά σε μια γενικής φύσης διαφοροποίηση και από την προγενέστερη μεταχείριση του θέματος του Εμφυλίου στη λογοτεχνία (συμπεριλαμβανομένης και της *Καθόδου*) και από τη μανιχαϊστική ιδεολογικοποίησή του, αλλά και από τη μελαγχολικότητα του λυρισμού στην αισθητική του μοντερνισμού (Kolocotroni/Taxidou 1997: 19).

Από το πρώτο κιόλας κεφάλαιο της *Ορθοκωστιάς* (βλ. π.χ. σσ. 12, 128, 137, 139, 160, 172, 224), συναντώνται κάποιες αφηγήσεις που συμπεριλαμβάνουν λυρικές περιγραφές, αφαιρέσεις, αλληγοριοποιήσεις ή χιούμορ. Μάλιστα, σε ορισμένα σημεία, οι αφηγήσεις απηχούν τη θεματολογία της *Καθόδου* (σσ. 27 και 49) υποψιάζοντας τον αναγνώστη για την κατεργασία ή τη μυθοποιητική ιδιότητα του λόγου των αφηγητών. Ταυτόχρονα, η 'μυθοποίηση' αυτή διατυπώνεται με τρόπο και σε συμφραζόμενα που την 'απολυρικοποιούν' (π.χ. σσ. 22, 95, 137, 139, 161, 163) και συγκρατείται, σε τέτοιο βαθμό, ώστε να δημιουργείται η εντύπωση ότι η γλώσσα του κειμένου λειτουργεί μόνον αναφορικά, χωρίς την ποιητική της ιδιότητα. Η εντύπωση ενισχύεται από την πληθώρα κυρίων ονομάτων που συναντώνται στην *Ορθοκωστιά* συμπεριλαμβανομένου και του τίτλου. Το κύριο όνομα είναι το κατ' εξοχήν αναφορικό σημείο που ονομάζει για να καταδείξει αναφορικά υποκείμενα και τόπους.

Συχνά, όμως, η πληθώρα των ονομάτων και οι συνωνυμίες δημιουργούν σύγχυση ενώ, όπως παρατήρησα και για τα πρόσωπα στα *Στοιχεία*, μέσα από την καταναγκαστική ιδεολογικοποίηση των προσώπων προκύπτει μια αντικειμενοποίηση ή αποπροσωποποίησή τους. Αυτή διατυπώνεται με σαφήνεια και στην προμετωπίδα του βιβλίου (Πολίτη 1997: 236-7) και, μεταξύ άλλων, στη λεηλασία προικών και στον εμπρησμό σπιτιών ως μεταφορών του ανθρώπινου σώματος.

Παρόλα αυτά, στο μυθιστόρημα του Βαλτινού σημειώνεται μια εντατική προσπάθεια να αντιστραφεί αυτή η αντικειμενοποίηση και να αποκατασταθεί η ιδιοτυπία και η ανθρωπόμορφη ιδιότητα των τύπων που το κατοικούν, κυρίως μέσα από τον λόγο ως κατ' εξοχήν ανθρωποποιητικής πράξης. Επιχειρείται, δηλαδή, μια μετατροπή του ονοματεπωνύμου σε επιθετικό προσδιορισμό, αλλά αυτή η επιχείρηση αναστέλλεται συνεχώς από την πραγματολογική τραχύτητα μιας γλώσσας που, όντας, ως έναν βαθμό, κοινή και μνημονεύοντας μια συλλογικά υφιστάμενη σωματική και ψυχολογική βία, αντικειμενοποιεί. Κάτι ανάλογο ισχύει και για το τοπωνύμιο. Η περί τη μονή της Ορθοκωστιάς περιοχή, για παράδειγμα, δεν είναι 'πάντερπνος και αιεθαλής' και δεν προξενεί 'μεγάλην ευφροσύνην και αναψυχήν' (σ. 10) εφόσον συναρτάται με τη βία. Παρά την άρνηση του αφηγητή, στο επιλογικό σημείωμα, να φενακιστεί όπως ο Ισαάκιος, στο μυθιστόρημα λανθάνει η ροπή προς μια αρνητική μυθοποίηση του τόπου (π.χ. σ. 160) που ανιστορεί πυκνά αλλά νηφάλια την αντιξοότητα του παραλογισμού χωρίς να την καταλύει, γιατί εισάγει ένα χωροχρονικό διάστημα ανάμεσα στη γλώσσα και το συμβάν που ανιστορεί. Κάτι ανάλογο συμβαίνει και στην *Κάθοδο*, όπου το πελοποννησιακό τοπίο θυμίζει κόλαση. Όμως, στη επιλογική πρόταση 'η σημασία της προσωνομίας Ορθοκωστιά λανθάνει' (σ. 337), υποδηλώνεται ότι το τοπωνύμιο δεν έχει διά παντός σημασιοδοτηθεί με βάση τις αγριότητες της πρόσφατης ιστορίας. Αντίθετα, μπορεί να ανασημασιοδοτηθεί στο μέλλον, όπως και στο απώτερο παρελθόν από τον Ισαάκιο, με τη διαφορά ότι, τη συγκεκριμένη ιστορική στιγμή της αφήγησης, κάτι τέτοιο δεν είναι εφικτό. Το σημαίνον, επομένως, δεν είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με το σημαινόμενό του. Στην *Ορθοκωστιά* το υλικό της προσωπικής, ιστορικής και αναγνωστικής μνήμης δεν είναι το ίδιο το γεγονός αλλά ο λόγος γύρω από το γεγονός. Αυτός ο λόγος μοιάζει να είναι το γεγονός, όπως αυτό υφίσταται ως μνήμη των ιστορικών πεπραγμένων στο παρόν της αφήγησης/ανάγνωσης, αλλά δεν παύει να έχει κανείς την αίσθηση ότι ο λόγος αυτός ανιστορεί τα ιστορικά πεπραγμένα

όσο και τα ανασυγκροτεί, ότι παραπέμπει σε πεπραγμένα όσο και τα μυθοποιεί με βάση κάποιες ηθικές ή παραδοσιακές αρχές.

Η αξιοπιστία αυτού του λόγου είναι ένα από τα λανθάνοντα θέματα του μυθιστορήματος (Χαραλαμπίδου 1997: 265). Προκύπτει, τουλάχιστον θεωρητικά, από την ιδιοτέλεια που χαρακτηρίζει τον λόγο της προσωπικής μαρτυρίας, την αυτοπροσωπογραφική, αυτοαθωωτική και απολογητική της ιδιότητα και από μια καλή τη πίστει συμφωνία μεταξύ αφηγητή και 'ωτακουστή', όσον αφορά την αλήθεια του περιεχομένου της (Νικολοπούλου 2002: 95, σημ. 6). Υποδεικνύεται, επίσης, τουλάχιστον στα σημεία όπου οι αφηγητές διακρίνονται ή παροτρύνονται προς μια αυτολογοκρισία (σσ. 113 και 307), στα σημεία όπου γίνεται νύξη στο αναξιόπιστο μνημονικό του αφηγητή (π.χ. σσ. 105-7) και στην πολυμέτρωτη κάλυψη συγκεκριμένων επεισοδίων. Για παράδειγμα, σε κάθε επί μέρους κεφάλαιο που αναφέρεται η ανεκδίκαστη εκτέλεση του ελασίτη Τσίγκρη από τον Μιχάλη Γαλαξύδη, επαναλαμβάνονται στοιχεία και προστίθενται λεπτομέρειες που συμπληρώνουν την εικόνα, χωρίς όμως να υπάρχει η βεβαιότητα ότι την ολοκληρώνουν. Το ίδιο ισχύει και για την ιστορία του Χρήστου Χαλούλου, που λέγεται ότι σκοτώθηκε στα Δεκεμβριανά εξ αιτίας του υποτονισμού της εγρήγορσής του στον οποίο οδήγησε ο έρωτάς του για μια γυναίκα. Το αποτέλεσμα είναι οι ιστορίες αυτές να μοιάζουν με μύθους στην προφορική παράδοση μιας επαρχιακής κοινότητας (βλ. και Καλύβας 2004). Σε άλλες αφηγήσεις, οι εικόνες τουλάχιστον του αριστερού Νικόλα Παυλάκου παρουσιάζονται αντιφατικές (σσ. 243 και 246). Εν ολίγοις, μέσω της μετααφηγηματικής ιδιότητας των αφηγήσεων στο μυθιστόρημα τίγεται το ζήτημα της αναφορικότητας της γλώσσας ή της διαφοράς μεταξύ του ονομάζειν και του είναι. Όπως χαρακτηριστικά το θέτει ένας από τους αφηγητές, 'σε λένε προδότη είσαι προδότης' (σ. 109). Στην *Ορθοκωστά*, αυτού του τύπου οι εξισώσεις υποδαυλίζονται με αποτέλεσμα να ολισθαίνει μια κατηγορηματική ταύτιση του είναι των προσώπων με την ετικέτα της οποιασδήποτε ιδεολογικής ταυτότητας. Εκείνο που γνωρίζουμε είναι ότι ομάδες ανθρώπων επέλεξαν τη βία αντί να καταφύγουν σε άλλους θεσμούς (Τσουκαλάς 2002: 278-82), όπως η διαπραγμάτευση ή η διάλογος χειραγώγηση.

Στην *Ορθοκωστά* η μυθιστορηματική αλήθεια των πεπραγμένων προκύπτει από την τομή διαφορετικών αφηγήσεων που, με διαφορετικό τρόπο η κάθε μία, συμβάλλει στη δημιουργία μιας πληρέστερης επιμέρους εικόνας προσώπων και πεπραγμένων, ενώ ταυτόχρονα διευρύνει μια γενικότερη διαθλασμένη εικόνα. Η τροπολογική αυτή κίνηση του κειμένου είναι οπωσδή-

ποτε συνεκδοχική, αλλά δεν είναι διόλου βέβαιο ότι η συνεκδοχή ολοκληρώνει την τροχιά της για να αποσαφηνιστεί διά παντός η εικόνα. Εκείνο που αναστέλει την ολοκλήρωση της συνεκδοχής είναι ο υπόρρητος προβληματισμός για την αξιοπιστία του λόγου και της μνήμης και η υποψία ότι αυτά δεν είναι ανεπηρέαστα, τουλάχιστον από τοπικούς μύθους συμπεριλαμβανομένων και των σχετικών με τον Εμφύλιο. Οι τοπικές αυτές αφηγήσεις διευρύνονται με αναφορές σε προγενέστερες περιόδους και πολιτισμικές συμπεριφορές. Υπάρχουν τουλάχιστον δύο αλληγορικά κείμενα στα οποία υποδηλώνεται ότι, εκτός από τη βία, υπήρχαν εναλλακτικές δυνατότητες για να λυθούν οι διαφορές μέσα από κοινωνικούς θεσμούς (βλ. σσ. 86, 99-101 και Ραυτόπουλος 1994: 33), με την υπόνοια ότι η βία της πειθούς είναι αποτελεσματικότερη της σωματικής βίας και λιγότερο επιβλαβής. Σε άλλο, επίσης αλληγορικό, κεφάλαιο, η λύση των κληρονομικών διαφορών μεταξύ δύο αδερφών αναστέλεται από πεισματικές αρνήσεις για συμβιβασμούς (σσ. 256-9). Ο ραβδοςκόπος αφηγητής, στο τελευταίο κεφάλαιο, υπαινίσσεται ότι αυτού του είδους οι νοοτροπίες δηλητηριάζουν και το παρόν (σ. 336). Οι αφηγήσεις αυτές αποτελούν αλληγορίες βάσει των οποίων δρουν ή θα μπορούσαν να έχουν δράσει οι τύποι του μυθιστορήματος. Στην ανακατασκευή της μεγάλης εικόνας, επομένως, ο αναγνώστης βρίσκεται αντιμέτωπος με την πολυμέτρη αφήγηση συγκεκριμένων μικροπλοκών που ανιστορούν ένα δίλημμα ή μια απορία που αναστέλλει την εκδίκαση του εμφυλιοπολεμικού ζητήματος και μία εκ των υστέρων απονομή δικαιοσύνης (Λιάκος 1999: 24-5). Το φάσμα ενός προϋπάρχοντος λόγου φαίνεται να υπαγορεύει τις συμπεριφορές αλλά η απορία παραμένει: αν τα κίνητρα των παρατάξεων και μεμονωμένων ατόμων ήταν ευσεβή, γιατί δεν επελέγησαν εναλλακτικές διαδικασίες που υπήρχαν ήδη ως προϋπάρχων λόγος στην τοπική παράδοση;

Οι λεπτομέρειες αυτές δημιουργούν υποψίες οι οποίες συγκρατούν τη συνεκδοχική αναγωγή στη βεβαιότητα της άποψης για πρόσωπα και πράγματα ή τα κίνητρα πίσω από τις πράξεις των προσώπων. Η βία δεν είναι διόλου εύγλωττη και δεν μπορεί να οικειοποιηθεί τη μεταφορά ή τον λυρισμό ως ηγεμονικούς τρόπους ώστε να μεταπλαστεί η έννοια της βίας διά της 'αισθητικής μορφής'. Η *Ορθοκωστά* δεν φενακίζει τη συνείδηση του αναγνώστη με μια τέτοιου είδους μετάπλαση, αλλά του επισύρει την προσοχή σε αυτή τη δύναμη ιδιότητα του λόγου της, δίνοντας ίσως 'μια ελληνική πτυχή της καταρράκωσης του μεταφυσικού ορθολογισμού' (Ραυτόπουλος 1994: 34). Ταυτόχρονα, όμως, υπάρχει η υποψία ότι η εμφύλια σύρραξη έχει αρχίσει να μυθοποιείται, αποφορτισμένη από συναισθηματισμούς στον λόγο των πε-

ρισσότερων αφηγητών του μυθιστορήματος. Αυτό σημαίνει ότι ο χρόνος που μεσολαβεί ανάμεσα στα γεγονότα και στην αφήγησή τους είναι σημαντικός παράγοντας. Αν ο αφηγητής του επιλογικού σημειώματος δεν είναι σε θέση να αντιληφθεί τη θέση του λυρισμού του Ψευδούς Ισαακίου σε μια έστω πλασματική περιγραφή της Ορθοκωστιάς, είναι ο ίδιος δέσμιος τραυμάτων που επέφεραν οι ιστορικές συγκυρίες. Επομένως, η ιστορικότητα της ερμηνείας και της αισθητικής αξιολόγησης είναι η ίδια θεματοποιημένη, τουλάχιστον στα σημειώματα του προλόγου και επιλόγου.

Η ‘παλαιότητα’ της αριστερής πρότασης για την ιστοριογραφία του Εμφυλίου προκύπτει έμμεσα στο κείμενο, συναρτώμενη με μια εξίσου έμμεση αλλά ιστορικά προσδιοριζόμενη επιταγή της ανανέωσής της. Σε αντίθεση με το μυθιστόρημα, η σύγχρονη αριστερή ιστοριογραφία μοιάζει με μορφή ρεαλιστικής λογοτεχνίας η οποία παραμένει αναχρονιστικά δέσμια μιας μελαγχολικής αισθητικής του ελληνικού μοντερνισμού που αντιμετώπισε την ιστορία ως εθνική τραγωδία. Η ίδια κριτική ασκείται έμμεσα και στο ιδεολόγημα του εθνισμού στο δεύτερο *Συναξάρι Αντρέα Κορδοπάτη* (2000). Στην *Ορθοκωστιά*, όπως και στην *Κάθοδο*, η τραγική αίσθηση αμφισβητείται ή συγκρατείται. Μέσα από τη διαλογική ή πολυφωνική αφήγηση των γεγονότων μιας μικροϊστορίας, και τα δύο κείμενα φαίνεται να επικαλούνται μια εισέτι άγραφη ιστοριογραφία η οποία, αντί να ‘ορθοφρονεί’ προεξοφλώντας την εμφύλια σύρραξη ως διαμάχη μεταξύ αγίων και δαιμόνων, θα συγκρατεί την αναφορικότητα της γλώσσας και τη μεταφορική ή συνεκδοχική αναγωγή στη μανιχαϊκή ιδεολογικοποίηση. Ο λόγος της νέας ιστοριογραφίας θα βρίσκεται σε μια κατάσταση ενσυνείδητης εκκρεμότητας, έτοιμος να ενσωματώσει –αντί να αποσιωπήσει (Πολίτη 1997: 244)– νέες αφηγήσεις, χωρίς υποχρεωτικά να τις αφομοιώσει στη μεγάλη αφήγηση μιας εθνικής τραγωδίας. Κατά την κρίση μου, η κατάσταση αυτή αναστολής της ανεπιφύλακτης επιστημονικής ή ερμηνευτικής εσχατολογίας είναι ζήτημα μιας κατ’ εξοχήν λογοτεχνικής αισθητικής και ένα από τα κρίσιμα γνωρίσματα του μεταμοντερνισμού.

Σημειώσεις

1. Βλ. και Ραφαηλίδης 1979: 69, Σβορώνος (1982: 24), και Τσουκαλάς (1984: 561).
2. Π.χ. Μαργαρίτης (2002β:333-4), Καλύβας (2003β), Ελεφάντης (2002α), Κρεμμυδάς (2002α και 2002β), Εξερχζόγλου (2002), Γαζή (2003α), Θεοτοκάς (2003), Λιάκος (1998 και 2003), και Μποχώτης (2003).
3. Π.χ. Τερζάκης (1988: 84), Ελεφάντης (1989: 37), Τσουκαλάς (1996: 63-5), Τσινόρεμα

(1996: 42κ.ε.), Θεοτοκάς (2002: 24, σημ. 3), Θεοτοκάς (2003: 25), Ντάτση (2003: 46), Μποχώτης (2003: 33) και Παπαμιχαήλ (2003).

4. Για τον 'μεταμοντερνισμό', βλ. ενδεικτικά Hutcheon (1988 και 1989), Γαζή (2003α, σημ. 7, 8, 10 και 14) και Τζιόνας 1997: 217-66. Για την ιστοριογραφία της Αριστεράς, βλ. Μαυρογορδάτος 1999 και Καλύβας 2003γ.

5. Σύμφωνα με τη Χαραλαμπίδου, για παράδειγμα, η 'σοβαρότητα' με την οποία αντιμετωπίζει ο Βαλτινός τον λόγο στην *Ορθοκωστά* δεν συμβιβάζεται με την παρωδία και τα 'αθώα μεταμοντερνιστικά παιχνίδια' (Χαραλαμπίδου 1997: 272).

6. Γαζή (2002, 2003α και 2003β) και Κιντή (2003).

7. 'Έτσι συγχωνεύονται [στον λαϊκισμό] στοιχεία της μαρξιστικής ιδεολογίας, της αστικής, στοιχεία φολκλορικά, μια απλουστευμένη αντίληψη της ιστορίας, επίμονες ιδέες ή ιδεοληψίες' (Ελεφάντης /Καβουριάρης 1977: 25).

8. Ελεφάντης 1981, 1987, 1988α, 1988β και 1989.

9. Βλ. και Τσουκαλάς (2002: 282)

10. Π.χ., στην ιστορία του Μαργαρίτη, οι βιαιοπραγίες στο στρατόπεδο του Μπούλκες (Κουτσούκαλης 1998) δεν συζητούνται επαρκώς. Η υπόθεση περιγράφεται γενικά ως 'σκοτεινή σελίδα στην ιστορία της ελληνικής Αριστεράς' και δραματοποιείται αφαιρετικά περιγραφόμενη ως 'μια ακόμη θλιβερή ιστορία προσφυγιάς και ξεριζώματος' (Μαργαρίτης 2001B: 592-3).

11. Δεκαπέντε χρόνια αργότερα, οι προβληματισμοί της Αριστεράς φαίνεται να περιστρέφονται γύρω από το ίδιο ζήτημα. (βλ. Ελεφάντης 1978: 25 και 1979α: 31 και πβλ. Ελεφάντης 2002α: 14-7. Βλ. και Κοτζιά 2002.)

12. Ο καθηγητής Peter Mackridge αναφέρει, σε ηλεκτρονική του επιστολή στον υποφαινόμενο, ότι διάβασε ο ίδιος το κείμενο περί τα τέλη της δεκαετίας του 1960. Αναφέρει, επίσης, ότι τότε είχε ακούσει πολλούς, και αριστερούς και συντηρητικούς (μεταξύ τους και ο Παντελής Πρεβελάκης), να επαινούν το έργο. (Βλ. και Δασκαλόπουλος 1984).

13. Χρυσομάλλη-Henrich (2002: 38), Χαραλαμπίδου (1999: 229), Charalambidou (1992: 236), και Νικολοπούλου (2002: 101).

14. Βλ. το επικείμενο Ραϊβανας (2005)

15. Beaton (1996: 305), Χαραλαμπίδου (1999: 228), Χρυσομάλλη-Henrich (2002: 40) και Νικολοπούλου (2002: 98-9 και σημ. 19). Πβλ. Ελεφάντης 2002β: 25.

16. Οι παραπομπές αναφέρονται στην έκδοση της Άγρα (1985).

17. Οι παραπομπές αναφέρονται στην έκδοση της Άγρα (1989).

18. Βλ. και σσ. 370-1 και 379.

19. Βλ. σσ. 359 και 360, 314 και 375, 335 και 366 και τη σαρκαστικά διατεταγμένη ακολουθία δημόσιων αιτήσεων για τιμωρία των Αλέκου Παναγούλη και Σάκη Καράγιωργα από επαγγελματικούς ομίλους (σσ. 349, 374 και 379).

20. Βλ. σ. 218 και την κεκαλυμμένη αναφορά στη σχέση του Α. Παπανδρέου με τον ΑΣΠΙΔΑ.

21. Λιόντης (1984), Ραπτόπουλος (1985) Σχινά (1989) και Βαλτινός (2003: 79).

22. Βλ. Ελεφάντης (1981: 14), Τσουκαλάς (1981: 178-9), Ελεφάντης (1988: 15), και Μαργαρίτης (2001: 25-9).

23. Ο Ελεφάντης περιγράφει την περίοδο 1981-9 ως συνέχεια της ελληνικής τραγωδίας που άρχισε με τη δικτατορία και ως συνέχεια της παρέκκλισης της χώρας από τον δρόμο της

δημοκρατίας από την εποχή του εξίσου τραγικού τέλους του Εμφυλίου (1989: 35-6). Βλ. και Ραϊβανας 2004: 142-5.

24. Ο ίδιος ο συγγραφέας έχει διατυπώσει την άποψη ότι τα 'ιστορικά πεπραγμένα της δεκαετίας είναι αναθεωρητέα' (Χατζηβασιλείου 1989: 6).

25. Βλ. σσ. 13, 40-1, 64, 77, 92, 163, 169-70, 176-7, 195-7, 209, 222, 232, 239, 249, 253, 274-5, 319-21, 355-7, και τις αγγελίες στις σσ. 30, 81, 87, 260, και 376.

26. Βλ. πχ. σσ. 20, 25-27, 76, 103, 175, 198, 204β, 221b, 231, 257, 333a, 343-5 και 359-60.

27. Βλ. σσ. 42-3, 82-4, 219, 283 και Παϊβανάς (2002: 84-6).

28. Βλ. σσ. 31-4, 49-50, 53-9, 62, 143-5, 182-4, 194a, 201-3, 214-6, 237, 254, 263, 270-3, 289-91, 292a, 301, 311-3, 354, 377-8 και 387.

29. Π.χ. σσ. 69, 85, 180β και 187.

30. Βλ. τον ορισμό: 'Ο λαϊκισμός... [ε]ίναι η εικόνα που κάποιοι έξω απ' αυτόν [το λαό] του δίνουν για να δει τον εαυτό του.. Μέσα στον λαϊκισμό ο λαός πρέπει να λησμονήσει τον εαυτό του και να μοιάσει με το παραφθαρμένο είδωλό του. Να το μιμηθεί.' (Ελεφάντης 1989: 36). Αν αντικαταστήσουμε τον όρο 'λαϊκισμός' με τον όρο 'ιστοριογραφία της Αριστεράς' ίσως προκύπτει ένα παρόμοιο ιδεολόγημα στη θεωρία της αριστερής ιστοριογραφίας.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Αγγελάτος, Δημήτρης (1993). *Λογόδειπνον. Παραθεματικές πρακτικές στο μυθιστόρημα*, Αθήνα: Σμίλη, σσ. 90-115.

Αποστολίδου, Βενετία (1997). 'Λαϊκή μνήμη και δομή της αίσθησης στην πεζογραφία για τον εμφύλιο: Από την *Καγκελόπορτα* στην *Καταπάτηση*', στο *Ιστορική πραγματικότητα και νεοελληνική πεζογραφία (1945-1995)*, Επιστημονικό συμπόσιο (7-8 Απριλίου 1995), Αθήνα: Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, σσ. 113-27.

Αποστολίδου, Βενετία (2003). *Λογοτεχνία και ιστορία στη μεταπολεμική αριστερά. Η παρέμβαση του Δημήτρη Χατζή 1947-1981*, Αθήνα: Πόλις.

Βαγενάς, Νάσος, Πιερής, Μιχάλης, Τάκης Καγιαλής (1997). *Μοντερνισμός και Ελληνικότητα*, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

Βαγενάς, Νάσος (2002). *Μεταμοντερνισμός και λογοτεχνία*, Αθήνα: Πόλις.

Βαλτινός, Θανάσης (1985). *Η κάθοδος των εννιά*, Αθήνα: Άγρα.

Βαλτινός, Θανάσης (1989). *Στοιχεία για τη δεκαετία του '60*, Αθήνα: Άγρα.

Βαλτινός, Θανάσης (1992). *Θα βρείτε τα οστά μου υπό βροχήν*, Αθήνα: Άγρα

Βαλτινός, Θανάσης (1994). *Ορθοκωστά*, Αθήνα: Άγρα.

Βαλτινός, Θανάσης (2003). 'Ένα κείμενο'. *Μανδραγόρας* 30 (Σεπτέμβριος), σ. 79.

Beaton, Roderick (1996). *Εισαγωγή στη νεότερη ελληνική λογοτεχνία. Ποίηση*

- και Πεζογραφία, 1821-1992 (μτφρ. Ευαγγελία Ζούργου - Μαριάννα Σπανάκη). Αθήνα: Νεφέλη.
- Βουκελάτος, Κώστας (1994). 'Η Ορθοκωστά του Θανάση Βαλτινού και το ιδεολόγημα: τι ελασίτης τι ταγματασφαλίτης', *Ιχνηυτής* 10 (περίοδος β', Αύγουστος-Οκτώβριος), σσ. 23-27.
- Γαζή, Έφη (2002). 'Ο μεταμοντερνισμός λέει...', *Το Βήμα* (22 Δεκεμβρίου).
- Γαζή, Έφη (2003α). 'Περί μεταμοντερνισμού και ιστοριογραφίας', *Ο Πολίτης* 107 (Ιανουάριος), σσ. 18-21.
- Γαζή, Έφη (2003β). 'Οι μεταμοντέρνοι πόλεμοι των διανοουμένων', *Το Βήμα* (9 Μαρτίου).
- Calotychos, Vangelis (2000). 'Writing Wrongs, (Re)Righting (Hi)story?: [Orthotita] and [Ortho-graphia] in Thanassis Valtinos's *Orthokosta*', *Gramma* 8, Journal of Theory and Criticism, Department of English, Aristotle University of Thessaloniki, σσ. 151-65.
- Charalambidou, Nadia (1992). 'Time and Place in a Novel of the Greek Civil War: Thanasis Valtinos' *The descent of the Nine*'. *Journal of Mediterranean Studies*, τόμος 2, αρ. 2, σσ. 226-239.
- Δασκαλόπουλος, Δημήτρης (1984). 'Μετά είκοσιν έτη'. *Το Βήμα* (10 Οκτωβρίου).
- Δρακόπουλος, Αντώνης (2002). *Ο Σεφέρης και η κριτική. Η υποδοχή του σεφερικού έργου (1931-1971)*, Αθήνα: Πλέθρον.
- Ελεφάντης, Άγγελος και Καβουριάρης, Μάκης (1977). 'ΠΑΣΟΚ: Λαϊκισμός ή Σοσιαλισμός', *Ο Πολίτης* 13 (Οκτώβριος), σσ. 14-25.
- Ελεφάντης, Άγγελος (1978). '... ανανέωση σημαίνει να πολιτικοποιηθεί η πολιτική της αριστεράς... -μερικές μάλλον δυσάρεστες σκέψεις για την αποσταλινοποίηση που δεν έγινε-', *Ο Πολίτης* 18 (Απρίλιος), σσ. 24-30.
- Ελεφάντης, Άγγελος (1979α). 'Από τον παππού στον εγγονό', *Ο Πολίτης* 29 (Οκτώβριος), σσ. 25-32.
- Ελεφάντης, Άγγελος (1979β). 'Ο εμφύλιος πόλεμος στην Ελλάδα', *Ο Πολίτης* 31 (Δεκέμβριος), σσ. 68-9.
- Ελεφάντης, Άγγελος (1981). 'Ανδρέα Παπανδρέου αποσαφηνίσεις "Επίσης σε ό,τι αφορά την οικονομική δομή είμαστε σοσιαλιστές..."', *Ο Πολίτης* 42 (Απρίλης-Μάης), σσ. 6-15.
- Ελεφάντης, Άγγελος (1987). 'Η αδύνατη "Αλλαγή" και η αβάσταχτη ελαφρότητα του "αριστερού δημοκρατικού εκσυγχρονισμού"', *Ο Πολίτης* 81-2 (9-10) (Ιούλιος-Αύγουστος), σσ. 11-14.

- Ελεφάντης, Άγγελος (1988α). 'Η Αλλαγή τελείωσε. Ζήτω η Αλλαγή', *Ο Πολίτης* 96 (Δεκέμβριος), σσ. 13-17.
- Ελεφάντης, Άγγελος (1988β). 'Όταν δεν μπορεί ο Αρχηγός. Αρχίζει η μετα-ΠΑΣΟΚ εποχή', *Ο Πολίτης* 94 (Σεπτέμβριος), σσ. 11-15.
- Ελεφάντης, Άγγελος (1989). 'Η ύβρις, η κάθαρσις, το αδιέξοδο στον ασερισμό του λαϊκισμού', *Ο Πολίτης* 100 (Αύγουστος), σσ. 28-37.
- Ελεφάντης, Άγγελος (1994). 'Ορθοκωστά του Θανάση Βαλτινού', *Ο Πολίτης* 126 (Ιούνιος-Ιούλιος), σσ. 61-6.
- Ελεφάντης, Άγγελος (1995). 'Μας πήραν την Αθήνα... από την ιδεολογία του κονσερβοκουτιού στην ιδεολογία του προδομένου ελληνισμού', *Ο Πολίτης* 128 (Φεβρουάριος), σσ. 32-45.
- Ελεφάντης, Άγγελος (2002α). 'Μετανοείτε!', *Ο Πολίτης* 103 (Σεπτέμβριος), σσ. 14-7.
- Ελεφάντης, Άγγελος (2002β). 'Η γλώσσα του Αγώνα (1940-1949)', *Ο Πολίτης* 105 (Νοέμβριος), σσ. 24-28.
- Ελεφάντης, Άγγελος (2003). "Η Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα" 1922-1940', *Ο Πολίτης* 111 (Μάιος), σσ. 43-47.
- Εξερχόζογλου, Χάρης (2002). 'Ιστορία και Ιστοριογραφία: ένα σχόλιο', *Η Κυριακάτικη Αυγή* (1 Δεκεμβρίου).
- Grodent, Michel (1995). 'La décennie de tous les dangers', εισαγωγή στο *Elements pour les années soixantes*, roman traduit du grec par Michel Saunier, Institut Francais d'Athenes / Actes Sud: Arles.
- Θεοτοκάς, Νίκος (2002). 'Μεταμοντερνισμός και ιστοριογραφία', *Ο Πολίτης* 106 (Δεκέμβριος), σσ. 24-35.
- Θεοτοκάς, Νίκος (2003). 'Ο εκλεκτικισμός ως "θεωρία"', *Ο Πολίτης* 108 (Φεβρουάριος), σσ. 21-25.
- Hawkes, David (1996). *Ideology*. London and New York: Routledge.
- Hutcheon, Linda (1988). *A Poetics of Postmodernism: History, Theory, Fiction*, London and New York: Routledge.
- Hutcheon, Linda (1989). *The Politics of Postmodernism*. London and New York: Methuen.
- Καγκελάρη, Δηώ (1994). 'Για την Ορθοκωστά του Θανάση Βαλτινού - Τάγματα ασφαλείας και ασφαλής γραφή'. *Αντί* 559 (περίοδος β') (16 Σεπτεμβρίου), σσ. 52-3.
- Καραλή, Αιμιλία (1994). 'Ξαναγράφοντας ή παραγράφοντας την Ιστορία', *Πριν* (18 Σεπτεμβρίου), σ. 20.

- Καλύβας, Στάθης Ν. (2003α). 'Με το τουπέ του εθνικόφρονος'. *Το Βήμα* (9 Φεβρουαρίου).
- Καλύβας, Στάθης Ν. (2003β). 'Αθώος ή ένοχος. Ο εμφύλιος πόλεμος και η ιδεολογική χρήση της ιστορίας'. *Το Βήμα* (9 Μαρτίου).
- Καλύβας, Στάθης Ν. (2003γ). 'Εμφύλιος πόλεμος (1943-1949). Το τέλος των μύθων και η στροφή προς το μαζικό επίπεδο'. *Επιστήμη και Κοινωνία* 11, (Φθινόπωρο), Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, σσ. 37-70.
- Καλύβας, Στάθης Ν. (2004). 'Οι κυνηγοί και οι αντάρτες'. *Το Βήμα* (15 Φεβρουαρίου).
- Κιντή, Βάσω (2003). 'Η σημασία της λεγόμενης μεταμοντέρνας κριτικής'. *Ο Πολίτης* 116 (Νοέμβριος), σσ. 34-40.
- Κλόουζ, Ντέιβιντ (2003). *Οι ρίζες του εμφυλίου στην Ελλάδα* (μτφρ. Ρένα Χρυσοχόου). Αθήνα: Φιλίστωρ.
- Κοτζιά, Ελισάβετ (2002). 'Η σταδιακή κατάλυση των αρχών του σοσιαλιστικού ρεαλισμού στο πεδίο των ιδεών στη δεκαετία 1955-1965'. *Νέα Εστία* 1743 (Μάρτιος), σσ. 404-14.
- Κουτσούκαλης, Αλέκος (1998). *Το χρονικό μιας τραγωδίας 1945-1949*, Αθήνα: Ιωλκός.
- Κρεμμυδάς, Βασίλης (2000α) 'Από τον εμφύλιο στη χούντα'. *Το Βήμα* (19 Νοεμβρίου).
- Κρεμμυδάς, Βασίλης (2002β) "Διαμεσολαβημένα κείμενα". *Η Αυγή* (8 Δεκεμβρίου).
- Κωστόπουλος, Τάσος, Τρίμης, Δημήτρης, Ψαρρά, Αγγέλικα, Ψαρράς, Δημήτρης (2003). 'Οι ταγματασφαλίτες δικαιώνονται' *Ο 'ίος' της Κυριακής, Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία* (26 Οκτωβρίου), σσ. 43-5.
- Kolokotroni, Vassiliki και Taxidou, Olga (1997) 'Modernism and Hellenism: Aspects of a Melancholy Sensibility' στο Tzionas, Dimitris (επιμ.), *Greek Modernism and Beyond*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, Inc. London.
- Λιάκος, Αντώνης (1998). 'Μεταμοντερνισμός και Ιστορία'. *Το Βήμα* (1 Μαρτίου).
- Λιάκος, Αντώνης (1999). 'Ο φόρος του αίματος', *Πενήντα χρόνια μετά τον εμφύλιο*, Αθήνα: Ερμής, σσ. 21-25.
- Λιάκος, Αντώνης (2003). 'Μεταμοντερνισμός, Ιστοριογραφία και αριστερά', *Ο Πολίτης* 107 (Ιανουάριος), σσ. 12-17.
- Λιόντης, Κωστής (1984) 'Εφ' όλης της ύλης. Μια συζήτηση με τον Θανάση Βαλτινό (4.5.1984)'. *Η αριστερά σήμερα* 7 (Ιούλιος), σσ. 50-4.

- Mackridge, Peter και Yiannakaki, Eleni (επιμ.) (2004). *Contemporary Greek Fiction in a United Europe. From Local History to the Global Individual*, Oxford: Legenda.
- Μενδράκος, Τάκης (1994) 'Ένας αντίποδας στην Κάθοδο των εννιά', *Κυριακάτικη Αυγή* (17 Ιουλίου), σ. 24.
- Μαργαρίτης, Γιώργος (1990). 'Μαρξισμός και ιστοριογραφία της Αντίστασης (1941- 1944)', *Ο Πολίτης* 103 (Μάρτιος), σσ. 55-8.
- Μαργαρίτης, Γιώργος (1993). 'Η "τελική λύση" δεν είναι μόνο μία', *Ο Πολίτης* 124 (Νοέμβριος-Δεκέμβριος), σσ. 14-5.
- Μαργαρίτης, Γιώργος (2001A/B). *Ιστορία του ελληνικού εμφυλίου πολέμου 1946-1949*, τόμος α' και β', Αθήνα: Βιβλιόραμα (2η έκδοση).
- Μαργαρίτης, Γιώργος (2002α). 'Η αριστερά απέναντι στην ιστορία της', *Η Αυγή* (17 Μαρτίου).
- Μαργαρίτης, Γιώργος (2002β). 'Η δεκαετία του 1940-1950: Μια ιστοριογραφική πρόκληση', *Ο Πολίτης* 104 (Οκτώβριος), σσ. 28-34.
- Μαυρογορδάτος, Γ.Θ. (1999). 'Η "ρεβανς" των ηττημένων', *Πενήντα χρόνια μετά τον εμφύλιο*, Αθήνα: Ερμής, σσ. 38-40.
- Μποχώτης, Θανάσης Ν. (2003). 'Η πρόσφατη διαμάχη για την ελληνική ιστοριογραφία', *Ο Πολίτης* 109 (Μάρτιος), σσ. 32-35.
- Μωραΐτης, Γιώργης (1994). 'Δικαίωση των Ταγμάτων Ασφαλείας', *Ριζοσπάστης* (4 Σεπτεμβρίου), σ. 16.
- Νικολοπούλου, Μαρία (2002). 'Η μαρτυρία στο έργο του Θανάση Βαλτινού', *Πόρφυρας* 103 (Απρίλης-Ιούνιος), σσ. 67-86.
- Παϊβανάς, Δημήτρης (2002). 'Στοιχεία και στοιχειά για τη δεκαετία του '60', *Πόρφυρας* 103 (Απρίλης-Ιούνιος), σσ. 67-86.
- Raivanas, Dimitris (2004). 'Ideology's Discontents in Thanassis Valtinos' *Data from the Decade of the Sixties*' στο Peter Mackridge and Eleni Yiannakaki (επιμ.) *Contemporary Greek Fiction in a United Europe. From Local History to the Global Individual prose in a Global Context*, Oxford: Legenda, σσ. 134-149.
- Raivanas, Dimitris (2005) 'A (Postmodern) Lesson in History. The incomplete rhetoric of Thanasis Valtinos' *The Descent of the Nine*', *Byzantine and Modern Greek Studies*, (υπό δημοσίευση).
- Παπαμιχαήλ, Γιάννης (2003) 'Μπαμπά, είναι μακριά η Αμερική;', *Ο Πολίτης* 108, (Φεβρουάριος), σσ. 36-40.
- Πολίτη, Τζίνα (1997). 'Το βουβό πρόσωπο της ιστορίας' στο *Ιστορική πραγματικότητα και νεοελληνική πεζογραφία (1945-1995)*. Επιστημονικό συ-

- μπόσιο (7-8 Απριλίου 1995), Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, σσ. 229-45.
- Πολίτη, Τίνα (1991). 'Δύο Έλληνες για τα Νόμπελ Ευρώπης' *Ε*, (Νοέμβριος), σσ. 94-6.
- Προκοπάκη, Χρύσα (επιμ.) (1980). *Οι "Ακυβέρνητες πολιτείες" του Στρατή Τσίρκα και η κριτική 1960-1966*, Αθήνα: Κέδρος.
- Ραυτόπουλος, Δημήτρης (1994). 'Θανάσης Βαλτινός Ορθοκωστά, εκδ. "Αγρά", 1994', *Γράμματα και Τέχνες* 71, σσ. 32-4.
- Ραφαηλίδης, Βασίλης (1979). 'Ελληνική αισιόδοξη τραγωδία σε τέσσερα μέρη' *Διαβάζω* 22 (Ιούλιος), σσ. 67-70.
- Σβορώνος, Νίκος (1982). 'Τα κύρια προβλήματα της περιόδου 1940-50 στην ελληνική ιστορία', *Ο Πολίτης* 55 (Νοέμβριος), σσ. 24-32.
- Σεφέρης, Γιώργος (1962). *Δοκιμές*, Αθήνα: Ίκαρος.
- Σεφέρης, Γιώργος (1974). *Ποιήματα*, Αθήνα: Ίκαρος.
- Σχινά, Κατερίνα (1989). 'Ζούμε σε μια εποχή έκπτωσης των πάντων (συνέντευξη με τον Θ. Βαλτινό)', *Καθημερινή* (4 Ιουνίου).
- Τζιονας, Dimitris (επιμ.) (1997). *Greek Modernism and Beyond*, Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, Inc. London.
- Τερζάκης, Φώτης (1988). 'Υπάρχει η μεταμοντέρνα συνθήκη;', *Ο Πολίτης* 91 (Μάιος), σσ. 61-7.
- Τσινόρεμα, Σταυρούλα (1996). 'Ορθολογισμός και σχετικισμός: μοντερνισμός ή μεταμοντερνισμός;', στο *Μοντερνισμός: η ώρα της αποτίμησης*, Εταιρία Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα, σσ. 29-57.
- Τσουκαλάς, Κων/νος (1981). *Η ελληνική τραγωδία - Από την απελευθέρωση ως τους συνταγματάρχες*, Αθήνα: Νέα Σύνορα.
- Τσουκαλάς, Κων/νος (1984). 'Η ιδεολογική επίδραση του εμφυλίου πολέμου', *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950: Ένα έθνος σε κρίση*, Αθήνα: Θεμέλιο, σσ. 561-90.
- Τσουκαλάς, Κων/νος (1996). 'Η ακηδία της αβεβαιότητας: Νεότερικό και μετανεοτερικό', στο *Μοντερνισμός: η ώρα της αποτίμησης*, Αθήνα: Εταιρία Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, σσ. 59-77.
- Τσουκαλάς, Κων/νος (2002). 'Ο ΕΛΑΣ και η εξουσία', *Αναγνώσεις ενός κόσμου που θα μπορούσε να είναι άλλος*, Αθήνα: Καστανιώτης.
- Χαραλαμπίδου, Νάντια (1997) 'Ο λόγος της ιστορίας και ο λόγος της λογοτεχνίας' στο *Ιστορική πραγματικότητα και νεοελληνική πεζογραφία*

- (1945-1995), Επιστημονικό συμπόσιο (7-8 Απριλίου 1995), Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, σσ. 249-77.
- Χαραλαμπίδου, Νάντια (1999). 'Η αφηγηματική πορεία του Θανάση Βαλτινού: Ο λόγος και η ιστορία' στο Κροντήρη, Τίνα και Κίτση-Μυτάκου, Κατερίνα (επιμ.) *Η λογοτεχνία και οι προϋποθέσεις της. Τιμητικό αφιέρωμα στην Τζίνα Πολίτη*, University Studio Press: Θεσσαλονίκη, σσ. 227-249.
- Χατζηβασιλείου, Βαγγέλης (1999). *Οδόσημα*, Αθήνα: Καστανιώτης.
- Χατζηβασιλείου, Βαγγέλης (2002). 'Από τον μοντερνισμό προς το μεταμοντέρνο;' στο *Σύγχρονη ελληνική πεζογραφία - Διεθνείς προσανατολισμοί και διασταυρώσεις* (επιμ. Α. Σπυροπούλου και Θ. Τσιμπούκη), Αθήνα: εκδ. Αλεξάνδρεια, σσ. 151-173.
- Χρυσομάλλη-Heinrich, K. (2002). 'Το ύφος της αμεσότητας, η αρμονία λόγου και περεχομένων (Στοιχεία της ποιητικής του Θανάση Βαλτινού)', *Πόρφυρας* 103 (Απρίλης-Ιούνιος), σσ. 29-41.

Ὁ ρ δ ο κ ω σ τ ᾶ

τοῦ Θανάση Βαλτινοῦ

Μυθιστόρημα· ἐκδόσεις Ἴαγρα, 1994

Ας υποθέσουμε ὅτι, μετὰ διακόσια-τριακόσια χρόνια, θά ἔχουν καταστραφεῖ ὅλα τὰ στοιχεῖα τῆς ἀνθρώπινης μνήμης, ὅτι θά ἔχουν εξαφανισθεῖ ὅλα τὰ ἔχνη πού μαρτυροῦν γιά τό πέρασμα τοῦ ἀνθρώπου πάνω ἀπό τούτη τή γῆ, ὅτι θά ἔχουν καταστραφεῖ τὰ μνημεῖα, τὰ ἀγάλματα, οἱ φωτογραφίες, τὰ φιλμ, οἱ ἀναμνηστικές ἐπιγραφές, τὰ βιβλία, οἱ βιβλιοθήκες, τὰ ἀρχεῖα, ἄς υποθέσουμε ακόμη ὅτι θά ἔχουν ξεχασθεῖ ὅλες οἱ ἱστορίες, τὰ παραμύθια, τὰ τραγούδια κι ὅτι σ' ἐκείνη ἐκεῖ τή μακρινή ἐποχή τοῦ μέλλοντος, πού οὔτε κἀν νά τή φανταστοῦμε ἐμεῖς σήμερα μποροῦμε, οἱ ἀνθρώποι θά διαθέτουν μονάχα τό μυθιστόρημα τοῦ Θανάση Βαλτινοῦ, τήν Ὁρθοκωστά, ὡς μόνη μαρτυρία καί μοναδικό τεκμήριο γιά τό πῶς ἦσαν ἡ ζωή κι ὁ πόλεμος τὰ χρόνια 1943-45 στά μέρη τῆς ὀρεινῆς Ἀρκαδίας καί Γορτυνίας, στά γύρω ἀπό τό μοναστήρι τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, «Ὁρθοκωστά ἐπιλεγόμενον», — ἕνα ἀνέλπιστο εὔρημα θά ἴλεγε κανεῖς μετὰ τόν χαλασμό τῶν στοιχείων τῆς ζωῆς πού ἔφερε ἡ ἀμνησία καί ἡ ἐπιλησιμονή—, ἄς υποθέσουμε ὅτι οἱ ἀπόγονοί μας, θά ἠθέλουν νά φανταστοῦν καί ν' ἀναπλάσουν τήν ἱστορία τῶν μακρινῶν τους προγόνων μόνο μέ ὅσα μολογιαῖνται στό μυθιστόρημα αὐτό —νά, ὅπως οἱ σημερινοί ἀνθρώποι προσπαθοῦν νά ζωντανέψουν τή ζωή τῆς ἐποχῆς τοῦ ἀνθρώπου τοῦ Νεάντερταλ διαθέτοντας μονάχα μιᾶ δυό μασέλες καί λίγες χοντροπαλεκημέ-

νες πέτρες ἐργαλεῖα πού ἄφησε ἐκεῖνος ὁ ἀνθρωποειδής πρόγονος— τότε, λοιπόν, μετὰ διακόσια-τριακόσια χρόνια, οἱ ἀπόγονοί μας ἕνα μόνο συμπέρασμα θά μπορούσαν νά βγάλουν. Πιό σωστά, ἕνα μόνο συμπέρασμα θά ἦταν λογικά θεμιτό νά βγάλουν μέ βάση τὰ τεκμήρια ἀπ' τήν Ὁρθοκωστά τοῦ Βαλτινοῦ: ὅτι οἱ ἀνθρώποι πού ζοῦσαν στή Γορτυνία καί τήν Ἀρκαδία τό 1943-45 ἦταν κάτι ζουλάκια, κάτι ἀνθρωπόμορφα κτήνη στούς ὁποίους ὁ πολιτισμός δέν εἶχε καταπραῖνει καί ἡμέρῃ τὰ ἐνστικτα τῆς ἐπιθετικότητας, γι' αὐτό σάν ζυπνοῦσαν κάθε πρῶτ' ἔπαιρναν ἕνα μαχαίρι κι ἔκοβαν ὁ ἕνας τό λαρύγγι τοῦ ἄλλου. Οἱ Ἐλασίτες τούς Ταγματασφαλίτες, οἱ Ταγματασφαλίτες τούς Ἐλασίτες, οἱ «ἐθνικιστές» τούς κομμουνιστές, οἱ κομμουνιστές ἔκαναν σφαχτούς ἀθώους χωριάτες πού μέ τή σειρά τους κι αὐτοί, γιά ν' ἀμυνθοῦν, πήγαιναν στήν Τρίπολη, ντύνονταν Ταγματασφαλίτες κι ἐπέστρεφαν στά καμένα ἀπ' τούς Ἐλασίτες χωριά τους γιά νά συνεχίσουν τό χορὸ τοῦ θανάτου καί τοῦ αἵματος. Πότε πότε ἐμφανίζονταν καί κάτι οὐρανοκατέβατοι Γερμανοί, Ἰσραῖλαν, ἔκαιγαν κι αὐτοί. Ὁ ρόγχος τοῦ θανάτου καί τό βογγητό τοῦ ξυλοδαρμοῦ ἐσκέπαζαν τίς θεῖες μελωδίες πού οἱ τρισημοῖροι καλόγεροι τῆς Ὁρθοκωστᾶς ἀνέπεμπαν στούς οὐρανοῦς.

• • •

Διαβάζοντας τό βιβλίο τοῦ Θανάση Βαλτινοῦ ἀπεκόμισα τήν αἰ-

σθηση ὅτι ὁ συγγραφέας, πραγματευόμενος μέ τὰ μέσα τῆς τέχνης του μιάν ὀρισμένη ἱστορική πραγματικότητα, καταλήγει στό νά φιλοτεχνεῖ ἕναν μυθευτικό διάκοσμο διότι οἱ ἥρωές του, ἀφηγούμενοι τὰ συμβάντα τῆς ζωῆς τους, ἀναπαριστοῦν τό μῦθο τῆς ζωῆς τους, τόν κατασκευάζουν μέ ἐπιλεκτικά θραύσματα τῶν ἀναμνήσεών τους. Θά πρόσθετα μάλιστα ὅτι αὐτή ἡ μυθευτική ἀνάγνωση τῆς πραγματικότητας εἶναι στρατευμένη, διότι εἶναι ἐπιστρατευμένη σέ μιάν ὑπόρρητη ἰδεολογία τήν ὁποία νοσηματοδοτεῖ ἡ δράση τῶν πρωταγωνιστῶν του, τούς τοποθετεῖ στίς ὄχθες τοῦ καλοῦ καί τοῦ κακοῦ καί ἀφήνει τό ποτάμι νά τούς χωρίσει. Ἡ ἰδεολογία κατ' ἀρχήν τῆς Ὁρθοκωστᾶς δέν εἶναι ἄλλη ἀπὸ ἐκείνη πού διατύπωσε ὁ Γεώργιος Παπανδρέου, ἤδη ἀπὸ τό 1944, ὅταν πρῶτος αὐτός ἔδωσε τό στίγμα μιᾶς ὀρισμένης ἱστορικῆς θέας: «Σφάζουν οἱ Γερμανοί, σφάζουν οἱ Ἐλασίται, σφάζουν καί οἱ Ταγματασφαλίται», εἶχε πεῖ στό «συμβόλαιο τοῦ Λιβάνου» (Ἡ ἀπελευθέρωση τῆς Ἑλλάδας). Ἐδῶ δέν ἔχουμε νά κάνουμε μέ μιᾶ περιγραφή, σωστή ἢ λανθασμένη, ὑποκειμενική ἢ ἀντικειμενική, ἡ ὁποία, ὅπως κάθε περιγραφή, θά ἐπιδεχόταν διορθώσεις μέ βάση νεότερα καί περισσότερα στοιχεῖα πού θά ἐπέτρεπαν καλύτερες καί ἀκριβέστερες προσεγγίσεις τῆς πραγματικότητας. Ἐδῶ μᾶς προτείνεται ἕνα ἐρμηνευτικό ἱστορικό σχῆμα, ἕνα μοντέλο, μέσα στό

ὅποιο θά καλουπωθοῦν τά στοιχεῖα, θά τολμοῦσα νά πῶ μᾶς προτείνεται μιὰ ἐρμηνευτική θεωρία. Καί εἶναι μιὰ θεωρία, διότι μέσω αὐτῆς καλοῦνται ὅσοι τήν ἀσπάζονται νά θεωρήσουν τήν ἱστορική πραγματικότητα, παρ' ὄλο πού οἱ ἐμπνευστές της ποτέ δέν προσπάθησαν νά τῆς ἀποδώσουν τίτλους θεωρητικῆς ἐγκυρότητας. Δέν τό ἐπέδιωξε οὔτε ἡ πολιτική ἐκτίμηση τοῦ Γεωργίου Παπανδρέου ὅταν ἀκόμη τά στρατόπεδα καί συνεργάζονταν καί ἀλληλοσυγκρούονταν, οὔτε, ἀργότερα, ὅταν ἡ θεωρία αὐτή χρησιμοποιήθηκε ἀπό τοὺς νεητές ἐπίσης γιά πολιτικές, δηλαδή πρακτικές, σκοπιμότητας, οὔτε σήμερα πού συμπυκνώνει τίς, ἐπίσης, πολιτικές βλέψεις τοῦ τεράστιου ἀναθεωρητικοῦ ρεύματος ἰδεολόγων καί ἱστορικῶν τῆς μετά κομμουνισμὸν ἐποχῆς. Πρόκειται γιά τῆ «θεωρία» τοῦ κόκκινου καί τοῦ μαύρου φασισμοῦ πού σάν κόκκινη κλωστή διαπερνᾷ τήν Ὀρθοκωστά.

Γιά ὄλ' αὐτά, βέβαια, γιά τά ὅποια ἔχω πλήρη συνείδηση πῶσο βάναισα καί πῶσο βαριά εἶναι, χρειάζονται ἐξηγήσεις, τίς ὅποιες δέν ξέρω πῶσο εἶμαι σέ θέση νά δώσω. Θά τό προσπαθῶ, ὡστόσο.

• • •

Ἐνα πρῶτο σημεῖο: ὁ Θανάσης Βαλτινός δέν εἶναι οὔτε ἱστορικός οὔτε θεωρητικός τῆς ἱστορίας οὔτε ὁ ἴδιος, μέ τήν Ὀρθοκωστά, προτείνει ἕνα ἔργο ἐπιστημονικῆς ἱστορίας. Λογοτέχνης εἶναι καί ὁ ἴδιος ὀνομάζει τήν Ὀρθοκωστά μυθιστόρημα. Ἐπομένως δέν μπορούμε νά ἐκλάβουμε ὡς ἐπιστημονική γνώση τίς ἀφηγήσεις ἀριστερῶν καί κυρίως δεξιῶν, ἄμεσα ἢ ἕμμεσα ἐνεχόμενων στά Τάγματα Ἀσφαλείας, ἀφηγήσεις πού ἀναφέρονται στή δράση τους καί τά παθήματά τους στήν περί τῆ μονῆ Ὀρθοκωστά ὄρεινῆ Γορτυνία τό διάστημα

1943-44 καί λίγο μετά. Δέν μπορούμε νά ἀπαιτήσουμε ἀπό τόν λογοτέχνη νά παράγει ἐπιστημονικές γνώσεις μέ τό λογοτεχνικό του ἔργο καί τοῦτο ὄχι γιατί δέν εἶναι δουλειά του ἡ ἱστορική ἔρευνα ἀλλά γιατί ἡ μυθιστορηματική μυθοπλασία δέν ὑπόκειται στίς μεθόδους καί στήν τεκμηρίωση τῆς ἱστορικῆς ἔρευνας. Ἄν πρόθεση τοῦ λογοτέχνη ἦταν νά κάνει ἐπιστήμη, θά αὐτοκαταργοῦνταν ὡς λογοτέχνης καί αὐτοκαταργούμενος θά ἀναιροῦσε τό ἴδιο τό λογοτεχνικό διάβημα. Κάθε λογοτέχνης ὅμως, ὅπως κάθε ἄνθρωπος, ἔχει μιάν ὀρισμένη γνώση τῆς κοινωνίας ἐντός τῆς ὁποίας τοποθετεῖ τῆ δράση τῶν ἡρώων του, ἔχει καί μιάν ὀρισμένη γνώση καί αἴσθηση τοῦ ἱστορικοῦ χώρου, γι' αὐτό τά πρόσωπά του διαθέτουν ἱστορικότητα, εἶναι δηλαδή δράστες, ἥρωες ἢ κομπάρσοι, πρωταγωνιστές ἢ ἀνώνυμη «μάζα», συμβάντων καί γεγονότων ἱστορικῶν. Ὁ λογοτέχνης, ἰδίως τοῦ λογοτεχνικοῦ μυθιστορήματος ὅπως ὁ Θ. Βαλτινός, ἔχει ὡς πρῶτη ὕλη μιάν ἱστορία τήν ὁποία ἀνιστορεῖ, ὄχι, ὅμως ὡς συλλέκτης περιστατικῶν πού θά τά συρράψει στόν καμβά μᾶς ἀφήγησης προσωπικῶν περιπετειῶν οὔτε ὡς ντοκουμανταρίστας πού καταγράφει «αὐτά πού βλέπει», ὅπως τό θέλει μιὰ ὀρισμένη θεωρία τῆς λογοτεχνίας-ντοκουμέντο. Ἡ δράση τῶν ἱστορικῶν πρωταγωνιστῶν προϋπάρχει τῆς μυθολογικῆς δραστηριότητος τοῦ συγγραφέα, εἶναι ἀνεξάρτητη ἀπό τόν λογοτέχνη-ἀφηγητή, οἱ τύποι τῶν ἱστορικῶν πρωταγωνιστῶν δέν βγαίνουν ἀπό τήν πένα καί τῆ φαντασία τοῦ μυθιστοριογράφου, γιατί κι αὐτός, ὅπως ὁ καθένας, δέν μπορεί νά εἶναι δημιουργός ἱστορίας. Παραδείγματος χάριν δέν ἐφτιαξε τοὺς Ἐλασίτες καί τοὺς Ταγματσαφλίτες ὁ Βαλτινός, οὔτε κανεῖς ἄλλος λογοτέχνης ἢ ἱστορικός, ἀλλά ἡ ἱστορία τῆς ἐποχῆς. Ὁ

λογοτέχνης, στό βαθμό πού καταπιάνεται μ' αὐτή τήν ἱστορία, τοὺς βλέπει νά δροῦν, ὅπως δροῦν, ἀλλά καθιστώντας τους ὄρατους τοὺς ξαναφτιάχνει μέ τά δικά του μάτια. Αὐτό τό ξανακοίταγμα μᾶς ἐνδιαφέρει, αὐτή ἡ ὑπόδειξη μᾶς ἐνδιαφέρει στό λογοτεχνικό ἔργο καί ὄχι ἡ ἀπόδειξη ἢ ἡ ἐπιστημονική τεκμηρίωση. Ἡ ἱστορική γνώση, τεκμηριωμένη ἢ πλανημένη, ἀβαθῆς ἢ ἐμπεριστατωμένη, εἶναι ὀσομένη στόν συγγραφέα ἄλλοθεν, ἐκτός τοῦ πεδίου τῆς λογοτεχνίας: εἴτε ἀπό βίωμα εἴτε ἀπό ἔρευνα, ὑπάρχει πρῖν καί πίσω ἀπό τό λογοτεχνίμα καί τόν συγγραφέα. Καί τό ζήτημα εἶναι ποιά ἱστορική γνώση τοῦ ἔχει δοθεῖ, ποιά ἀποψη ἔχει υἰοθετήσει, γιατί ἡ ἀποψη δέν εἶναι ποτέ μία. Τό βλέμμα δέν εἶναι μιὰ μηχανή AGFA πού βλέπει ἀλλά μιὰ αἰσθητική-πνευματική διαδικασία ἐπιλογῆς πού καθιστᾷ ὄρατά ὀρισμένα ἀντικείμενα κι ἀφήνει στή σκιά ἄλλα. Ἡ διαφορετικά: τό ζήτημα εἶναι ποιά ἱστορική σκοπιά υἰοθετεῖ ὁ λογοτέχνης. Ἀκόμη κι ἐκεῖνοι πού, ὑποτίθεται, «φωτογραφίζουν» μέ ἄκρα παρατηρητικότητα τήν πραγματικότητα, οἱ νατουραλιστές, βλέπουν αὐτό πού ξέρουν νά δοῦν ἀποσπώντας το, ἀναγκαστικά, ἀπό τό ὄλον ἐντός τοῦ ὁποίου εἶναι ἐνταγμένο. Γιά νά παραφράσω μιὰ διατύπωση τοῦ Σάρτρ γιά τόν νατουραλιστή Ζολά θά ὑποστηρίξω ὅτι ὁ καλός παρατηρητής Βαλτινός «βλέπει-τόν-κόσμο-πού-ὁ-Βαλτινός-βλέπει».

Ἄν αὐτά ἰσχύουν ἀπό τῆ μεριά τοῦ δημιουργοῦ τότε αὐτά τά ἴδια μᾶς ὀρίζουν ὡς ἀναγνώστες. Εἴτε πρόκειται γιά τήν Ὀρθοκωστά τοῦ Βαλτινοῦ εἴτε γιά τόν Πόλεμο καί Εἰρήνη τοῦ Τολστόι εἴτε γιά τοὺς Σουάν τοῦ Μπαλζάκ, δέν διαβάζουμε τά μυθιστορήματα αὐτά γιά νά μάθουμε τήν ἱστορία τοῦ Ἐμφυλίου στήν Πελοπόννησο ἢ τοῦ πατριωτι-

κού πολέμου στη Ρωσία της ναπολεόντειας εποχής ή την εξέγερση της Βαυδίας στη Γαλλική Έπανάσταση. Παρεμπιπτόντως συμβαίνει κι αυτό, αλλά κυρίως την αλήθεια του συγγραφέα αναζητούμε, τόν φωτισμό που δίνει στην εποχή, τις αντιφάσεις των ήρώων που υφίστανται την ιστορία καθώς τη δημιουργούν, τις αξίες που είναι έγγεγραμμένες στη δράση τους, τόν φυχισμό και την προσωπικότητα των ήρώων. Είτε πρόκειται για τόν φυχισμό των ήρώων είτε για τις ιδέες τους είτε για τις πράξεις τους ό λογοτέχνης, δίκτην ήδονοβλεψία, μάς εισάγει στον βιωμένο και βιωματικό κόσμο των ήρώων κι απ' αυτή την άποψη μάς διδάσκει όχι όπως ό επιστήμονας που μάς παρέχει γνώσεις από μιάν απόσταση αλλά μάς διδάσκει μέ τη ζεστή άνασα του ίδιου του δρώντος και πάσχοντος ανθρώπου που δέν μπορεί νά πάρει καμιάν απόσταση από τό βίωμά του. Ό λογοτέχνης αποκαλύπτει τόν ανθρώπινο τύπο μέσα στην εποχή του, τόν ζωντανεύει λέμε, τόν βάζει νά μιλά, νά μάς μιλά όπως ό διπλανός μας, τόν φέρνει μπροστά μας μέ σάρκα και όστά. Κι έτσι παίζεται τό παιχνίδι της αλήθειας και της επιλησιμονής.

Της αλήθειας και της επιλησιμονής. Άλήθεια: μιά ενεργητική αλλά άρνητική στάση άπέναντι στη λήθη. Επιλησιμονή: μιά ενεργητική κι αυτή αλλά θετική στάση άπέναντι στη λήθη. Ρέπουμε οί άνθρωποι πρός τη δεύτερη: αλίμονο, είναι άδύνατο νά ζήσεις έχοντας συνεχώς μπροστά σου τά όσα έζησες ό ίδιος, τά όσα έζησαν οί άλλοι συνοδοιπόροι της ζωής κι οί μυριάδες ζωές που προηγήθηκαν. Θα σταματούσε ή ζωή μέσα σ' αυτό τό κινήγι της ούτοπίας νά τά ξέρουμε όλα, νά τά θυμόμαστε όλα. Άλλά και είναι, πάλι, άδύνατο νά ζήσουμε χωρίς νά παλεύουμε ένάντια σ'

αυτό τό πέπλο της λήθης που μάς βαραίνει τά μάτια. Η λογοτεχνία, και ειδικά τό μυθιστόρημα, είναι τό καλύτερο, τό άρτιότερο μέσον, που βρήκαν ως τώρα οί άνθρωποι νά μένουν ζύπνιοι, νά μήν τούς βαραίνει τά βλέφαρα ό νυσταγμός της καθημερινότητας.

Άλλο τώρα που διαβάζουμε μυθιστορήματα πρίν κοιμηθούμε ή μάλλον άκριβώς για νά κοιμηθούμε|. Η Όρθοκωστά δέν είναι άπό εκείνα τά βιβλία που τά διαβάζεις και κοιμάσαι. Άπό την πρώτη ως την τελευταία σελίδα έξοργίζεσαι, δέν σε παίρνει ό ύπνος άπό την όργη. Έξοργίζεσαι γιατί, σελίδα τη σελίδα, μέ την επανάληψη πανομοιότυπων περιστατικών βίας που ό συγγραφέας άνασύρει άπό τις άναμνήσεις των άφηγητών και μέ τά όποια άνασυνθέτει μιά πραγματικότητα ζόφου, αισθάνεσαι την πίεση που άσκειται επάνω σου για νά ξεχάσεις ό,τι ό ίδιος έμαθες, ό,τι κατάλαβες, μέσα άπό δικούς σου δρόμους, για τούς ανθρώπους, την εποχή και τό δράμα του Έμφυλίου στην Πελοπόννησο. Οί άναμνήσεις των άφηγητών, στη μεγάλη τους πλειοψηφία μέσα στο μυθιστόρημα τοποθετημένοι άπό την πλευρά των Ταγματασφαλιτών, έχουν συρρικνωθεί στα περιστατικά βίας που τούς σημάδεψαν, σβήνουν άλλες διαστάσεις, σβήνουν οί αίτίες της βίας, βιαστές και βιαζόμενοι άναγορεύονται σε αυθύπαρκτη πραγματικότητα. Μόλις άναρωτιέσαι γιατί όλος αυτός ό χαλασμός, οί άφηγητές, δηλαδή ό συγγραφέας έχει μόνο μιά άπάντηση: τόν φυχικό κόσμο των προσώπων. Οί μέν φοβούνται, οί δέ ήταν τά φόβητρα, οί μέν κυνικοί φονιάδες οί δέ περιδεείς κινήγημένοι που ό φόβος όδηγεί τά βήματά τους. Η άνάμνηση του φόβου είναι ό μόνος ήχος που άκούς, και ή μονότονη επανάληψή του σε κάνει και σένα τόν άναγκώστη νά πάρεις την ίδια περπατησιά μέσα

στον χρόνο, νά βαδίσεις μέ τό ρυθμό που σου υποβάλλει τό τάμ τάμ του συγγραφέα. Σπρώχνεσαι στο πυκνό σκοτάδι της επιλησιμονής. Όχι εκείνης της λήθης που μερεύει τά πάθη, που καταπραΐνει τόν άγριο πόθο των ανθρώπων για έκδίκτηση, της λησιμονίας που γαλινεύει, αλλά της λήθης που καταργεί την πραγματικότητα και εξαφανίζει την άνάγκη νά καταλάβουμε τόν έαυτό μας, τόν πατέρα μας και τη μάνα μας, τούς άλλους. Ό ρεαλισμός του Βαλτινού, καθώς έστιάζεται πάνω στην περπατησιά του ανθρώπου - ζώου, στην πείνα του, τό φόβο του, πάνω στη σφαγή, στον έμπρησμό, καθώς κάθε μιά άπό τις 47 άφηγήσεις του δέν μιλούν παρά για τόν βούρδουλα των μέν που έπεφτε βαρύς πάνω στη ράχη των δέ, καθώς ή ίδια ή γραφή, μέ την κομμένη φράση που σπάνια ξεπερνά την μιάν άράδα, δέν είναι παρά ό γογγυσμός του ανθρώπου-ζώου, αυτός λοιπόν ό ρεαλισμός περιστέλλει έναν σύνθετο κόσμο σε άπλό άνακλαστικό κινήγημένου ζώου. Ό σημερινός άφηγητής, δηλαδή ό συγγραφέας, άνατοποθετούμενος μέσω των ήρώων-άφηγητών σ' εκείνη την εποχή, έχει ξεχάσει όλα τά άλλα κατηγορήματα του έαυτού του και των αντιπάλων του, έχει ξεχάσει άκόμη και τόν ίδιο τόν πόλεμο που έφτιαξε τά αντίπαλα στρατόπεδα και όπλισε τό χέρι των ανθρώπων. Ό συγγραφέας βλέπει μόνο τό όπλισμένο χέρι, τό μαχαίρι. Τά άλλα, οί Άγγλοι, οί Γερμανοί, ό ΕΛΑΣ, οί άντάρτες, οί μάχες, οί ιδέες, οί ιδεολογίες, οί νίκες, οί ήττες, ή έπιστράτευση του κόσμου στην Άντίσταση, ό Κανελλόπουλος, ό Άρης, ό Περκεζές, ό Παπαδόγκωνας, ό Κονταλώνης, ό Γιαννακόπουλος είναι σκιές που περνάνε άπλώς στον όρίζοντα του ζόφου.

Δέν είναι «ξεχασιάτης» ό Βαλτινός. Κανείς δέν μπορεί νά είναι τό-

σο ξεχασιάτης, κανείς δέν βάζει τά πάντα στό ίδιο τσουβάλι, πετώντας καί τό ίδιο τό τσουβάλι. Ἀπλῶς, ὡς ρεαλιστή, δέν τόν ενδιαφέρουν τά ἄλλα, δηλαδή τά διακυβεύματα τῆς ἐποχῆς. Θέλοντας νά ἀπομυθοποιήσῃ μίαν ἐν πολλοῖς μυθοποιημένη ἱστοριογραφία ὅπου συμφύρονται ἀγιογραφίες, μαρτυρολόγια, ἡρωογραφίες, δαιμονολογίες καί ἀποσιωπήσεις, μιά ἱστοριογραφία ἐξωραϊσμοῦ πού κατανάλωσαν γενιές ἀριστερῶν, πῆγε πολύ μακριά, πῆρε τόσο μεγάλη ἀπόσταση ἀπό τά πράγματα πού κοιτάζοντας πίσω του βλέπει μόνο τό ματωμένο μαχαίρι στά γύρω ἀπ' τήν Ὀρθοκωστά μέρη. Ὅπως κάθε ἰχνηλάτης, εἶχε κι αὐτός τό φανάρι του γιά νά φωτίσει τόν σκοτεινιασμένο δρόμο: τήν ἰδεολογία του. Τό φανάρι του ὡστόσο ἀποδευνύεται κλεφτοφάναρο πού δέν μπορεῖ νά φωτίσει τό τοπίο, φτιάχνει μόνο μιά μικρή φωτεινή τρύπα, μιά μαύρη τρύπα.

Εἶπα ἐδῶ γιά τό κλεφτοφάναρο τῆς ἰδεολογίας. Θέλω νά πῶ βέβαια γιά τήν ἰδεολογία τῆς Ὀρθοκωστῆς, αὐτήν πού, ὑπόρρητα ἤ ρητά, εἶναι ἐγγεγραμμένη μέσα στίς 47 ἱστορίες καί τίς 340 σελίδες. Κι αὐτή δέν εἶναι ἄλλη ἀπό τήν ἰδεολογία τοῦ κόκκινου καί τοῦ μαύρου φασισμού, ὅπως ἔγραφα στήν ἀρχή. Μιά ἰδεολογία πού κυριαρχεῖ ὄχι μόνο στήν Ὀρθοκωστά ἀλλά παντοῦ ὅπου γίνεται λόγος γιά τόν Παγκόσμιο Πόλεμο, παντοῦ ὅπου ὁ λόγος περί Παγκόσμιου Πολέμου καλεῖται νά καταρτήσῃ τό ρόλο τῆς Ἀριστερῆς σ' ὀλόκληρη τήν Εὐρώπη, παντοῦ ὅπου καλεῖται νά ἀποδώσῃ αὐτή τήν ἀνήκουστη σφαγή ἑκατομμυρίων ἀνθρώπων στούς ἐξτρεμιστές τῶν δύο ἄκρων, στούς «ἀφύκορους καί τῶν δύο πλευρῶν», πού λέει ὁ Βαλτινός. Ὁ καθένας σήμερα μπορεῖ νά συνομολογήσῃ ὅτι, τότε, στά χρόνια τῆς Ἀντίστασης καί τοῦ Ἐμφυλίου ὑπήρξαν οἱ

ἐκατέρωθεν φανατικοί, οἱ ἐξτρεμιστές, οἱ μισαλλόδοχοι. Ὁ καθένας σήμερα βγάζει ἐξω ἀπό τήν ἱστορία τούς κόκκινους καί μαύρους φονιάδες, ὁ καθένας καταδικάζει τίς σφαγές τῶν Ἐλασιτῶν στήν Ὀρθοκωστά, στόν Ἀχλαδόκαμπο, στόν Μελιγαλά, ὅπως καί τίς σφαγές τῶν Ταγματασφαλιστῶν σ' ὅλο τόν Μοριά, κι ἔτσι τό ὑπόλοιπο τῆς ἱστορίας ἀποκαθαίρεται ὅπως ὅταν βγαίνει ἡ τρίχα ἀπ' τό βούτυρο, ἀπό φόβο ἄλλωστε συχνά μήν τυχόν μᾶς βγεῖ στό σόι κάποιος πατέρας ἢ παππούς φονιάς καί μισαλλόδοχος φανατικός, ὅποτε ἄντε νά κοιμηθεῖς ἤσυχος ἔχοντας φορτωθεῖ τήν ἐνοχή του. Μποροῦν νά κοιμηθοῦν ἤσυχά οἱ σημερινοί Γερμανοί ἄν θυμηθοῦν ὅτι ἦταν οἱ πατεράδες τους καί οἱ μανάδες τους, κι ὄχι μόνον οἱ φανατικοί ναζί περί τόν Χίτλερ, πού ἔστειλαν ἔξι ἑκατομμύρια Ἑβραίους στό Ἄουσβιτς;

Ἡ Ὀρθοκωστά εἶναι ἓνα μυθιστόρημα τοῦ ὁποῦ ἡ ἀλήθεια εἶναι τό ἐλαφρό ροχαλητό στόν ὑπνάχο τῆς ἐπιλησιμονῆς. Δέν θά ὑποστηρίξω τήν ἀποψη ὅτι οἱ Ἐλασιτες δέν ἔκαναν θηριωδίες. Ἐκάναν. Ὅστε ὅτι οἱ φόνι τῶν Ἐλασιτῶν ἦταν λιγότεροι ἀπό ἐκείνους τῶν Ταγματασφαλιστῶν. Δέν εἶναι καντάρια καλαμπόκι οἱ θηριωδίες γιά νά τίς μετρήσουμε καί ποσοτικοποιώντας τες νά φτιάξουμε τούς καλούς μέ τίς λιγότερες καί τούς κακοῦς μέ τίς περισσότερες. Ὅστε θά ὑποστηρίξω ὅτι οἱ θηριωδίες τῶν μὲν ἦταν δικαιωμένες ἱστορικά καί τῶν ἄλλων ἀδικες. Οἱ φόνι εἶναι φόνι. «Ἀναγκαῖοι» ἢ μή, «ὑπερβολικοί» ἢ ὄχι, δέν παύουν ποτέ νά εἶναι φόνι, βία, καί τό ἀποτέλεσμα πού φέρνουν δέν παύει ποτέ νά εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ βιασμοῦ καί τοῦ φόνου, ἡ λύση πού δίνουν δέν παύει ποτέ νά εἶναι ἡ λύση πού ὑπαγορεύει τό ἔνστικτο κι ὄχι ὁ πολιτισμός.

Θέλω, ὁμως, νά καταλάβω ρωτώντας : γιατί οἱ ἄνθρωποι σ' αὐτά τά ἴδια χωριά πέντε χρόνια πρὶν δέν σκότωναν τούς συγχωριανούς τους, γιατί σήμερα δέν κάνουν τό ἴδιο; Τί τοῦς ἔπιασε κι ἀγρίεψαν ξαφνικά, γιατί ξύπνησε μέσα τους τό ἄγριο θηρίο γιά πέντε ἔξι χρόνια; Αὐτό τό ἐρώτημα δέν τό ἔθεσε στήν Ὀρθοκωστά ὁ Βαλτινός. Δέν τό ἔθεσε διότι δέν τό εἶχε, εἶδε τήν ἱστορία καί ἔφτιαξε τούς ἡρώες του χωρίς αὐτή τήν ἀπορία. Ἦταν σίγουρος δηλαδή, μ' ἐκείνη τή σιγουριά πού τοῦ δίνει ἡ θριαμβεύουσα σήμερα θεωρία τοῦ κόκκινου καί τοῦ μαύρου φασισμού, κραταιωμένη ἀπό τό ρεῦμα τοῦ ἱστορικοῦ ἀναθεωρητισμοῦ καί δικαιωμένη, ἀφοῦ ὄχι μόνο ὁ ναζισμός νικήθηκε ἀλλά καί τό ἄλλο ἄκρο τῆς ἀνθρώπινης μισαλλοδοξίας, ὁ κομμουνισμός, νικήθηκε κι αὐτός.

• • •

Θά μπορούσαμε, εἴτε μελετώντας τήν ἱστορία τῆς ἐποχῆς εἴτε γράφοντας μυθιστορήματα, νά δοῦμε ἀλλιῶς τά πράγματα, μ' ἓναν ἄλλο ἱστορικό ρεαλισμό πού θά μᾶς ὀδηγοῦσε σέ στέρεες ἀλήθειες καί γνώσεις. Νά ἀναστοχασθοῦμε δηλαδή τά ἱστορικά διακυβεύματα τῆς ἐποχῆς. Γιατί ἄν βγάλεις ἀπό τή μέση αὐτή τή διάσταση, δέν ἀπομένει παρά τό ζῶο τό ἀνεξήγητο, πού σφάζει καί φοβᾶται. Δέν ἀπομένει παρά ὁ φολκλορισμός τῆς σφαγῆς, ἡ φρικώσα ἠθικολογία τῆς σφαγῆς.

Διότι γιά κάποιους λόγους οἱ Πελοποννήσιοι ἐκείνον τόν καιρό χωρίστηκαν στά δύο καί χωρισμένοι συγκρούσθηκαν ἕως θανάτου: οἱ Πελοποννήσιοι, ὄχι τά ζουλάπια πού περνοδιαβαίνουν στήν Ὀρθοκωστά. Στόν ΕΛΑΣ τῆς Πελοποννήσου πολέμησαν 10.000 μέ 12.000 Πελοποννήσιοι ἐναντίον τῶν Γερμανῶν ἐπί τρία ὀλόκληρα χρόνια, ἔχοντας πίσω τους τόν κόσμο τους,

τίς ιδέες τους, τά χωριά τους, έχοντας μπροστά τους τά όράματά τους γιά τόν άπελευθερωμένο Μοριά (έστω τίς «βλέψεις» τους). Περιέργο! Στήν Όρθοκωστά δέν πέφτει ούτε μία ντουφεκιά έναντίον τών Γερμανών ούτε κανείς άπ' τούς άφηγητές άκουσε νά γίνεται λόγος γιά τέτοιες ντουφεκιές! Στήν Πελοπόννησο επίσης, όταν οί Γερμανοί όργάνωσαν τά Τάγματα Άσφαλείας τόν Μάρτιο του 1944, ντύθηκαν σ' αυτά περίπου 10.000 μέ 12.000 Πελοποννήσιοι, έξοπλίστηκαν άπ' τούς Γερμανούς, τούς υπηρέτησαν πιστά μέ τόν μόνο τρόπο πού ένδιέφερε τούς Γερμανούς νά τούς υπηρέτησουν: πολεμώντας έναντίον τών Έλασιτών, όχι μόνο στα πεδία τών μαχών («έντιμο» αυτό;) αλλά και καίγοντας και σφάζοντας και δέρνοντας τά χωριά τών Έαμιτών. Είχαν κι αυτοί πίσω τους τά χωριά τους, τούς δικούς τους, τίς ιδέες τους, τίς προσδοκίες τους γιά τή μεταπολεμική Πελοπόννησο. Συγκρούστηκαν δύο διαφορετικά διακυβεύματα. "Ας τό πούμε όπως νά' ναι: διακυβεύματα, όράματα, προσδοκίες, συμφέροντα, βλέψεις, παρατάξεις, στρατόπεδα, ιδεολογίες. Ένα πράγμα είναι σίγουρο: ό πόλεμος χωρίζει. Κάνει τούς ανθρώπους έμπόλεμους, πολέμιους και οί πολέμιοι σκοτώνουν τούς πολέμιους. Δηλαδή τί έγινε; Ξύπνησε μέσα τους τό θηρίο, τό άγριο ένστικτο τής επιθετικότητας;

Γιά ν' αποφύγουμε τό όχληρό αυτό έρώτημα, πρέπει νά ξεμπερδέψουμε μιά και καλή μέ ένα «επιστημολογικό» έμπόδιο: τήν ιστορία, κι αυτήν πού ξέρουμε κι εκείνη πού μπορούμε νά μάθουμε. Και ό καλύτερος τρόπος νά ξεμπερδέψουμε μέ τήν ιστορία είναι νά αποδεχθούμε προκαταβολικά ως όρθές όλες τίς άπαντήσεις. "Αν έτσι σχετικοποιήσουμε τήν ιστορία, άν θεωρητικά υιοθετήσουμε τή σχετικιστι-

κή αντίληψη τής ιστορίας, τότε άνοίγει ή πόρτα γιά τήν «ιδιοποίηση του παρελθόντος άνάλογα μέ τίς ανάγκες του παρόντος». Τό παρόν έπιβάλλει νά ξεχάσουμε τά πραγματικά διακυβεύματα τής δράσης τών ανθρώπων, τά θλιβερά «έπεισόδια» αυτής τής δράσης θά τά αποδώσουμε στό κτήνος πού ό άνθρωπος κρύβει μέσα του, στό πνεύμα του Κακού, στήν κακιά τήν ώρα, στόν ξένο δάκτυλο, σέ κάτι άφηρημένες «κοινωνικοοικονομικές συνθήκες», σέ κάποιο μύθευμα, σέ κάποιον μύθο. Γράφοντας ένα μυθολόγημα δέν μπορούμε νά γράψουμε ένα μυθιστόρημα. Τό μυθιστόρημα αποκαλύπτει τήν αλήθεια του συγγραφέα, τήν αλήθεια του αναγκώστη, τήν αλήθεια τών πραγμάτων. Τό μυθολόγημα αφήνει τόν μακρινό απόγονό μας, μετά διακόσια-τριακόσια χρόνια, στό σκοτάδι, γιατί ο μύθος σβήνει τά βήματα τής μνήμης μέσα στό χρόνο.

Άγγελος Έλεφάντης

Υστερόγραφο:

«Η επίθεσίς μας | του δου Συντάγματος του ΕΛΑΣ Κορίνθου έναντίον 300 Ταγματιασφαλιτών στον Άχλαδόκαμπο, στις 18.9.1944 | έξεδηλώθη τήν 5ην πρωινήν τής επομένης. Η μάχη ήτο σκληρά διότι οί έντόπιοι στρατιώται του Τάγματος ήμύνοντο γενναίως και διότι δέν ήτο εύκολος ή έξουδετέρωσις τών χαρακωμάτων του έχθρου άνευ πυροβολικού του οποίου έστερούμεθα. Περί τήν 9.30 ώραν αντιληφθείς ότι ή μάχη θά παρετείνετο και ότι ό άγών θά κατέληγεν εις βάρος μας, διατάσσω τό I Τάγμα νά έπιτεθῆ διά τής λόγχης προς κατάληψιν τών χαρακωμάτων. Μία διμοιρία του Ιου Λόχου ή οποία έξώρμησε πρώτη εις τήν έφοδον, κατέλαβε μέν τά χαρακώματα, πλην έσχεν είκοσι

νεκρούς και τραυματίας και τόν διμοιρίτην Άνθ/γόν βαρέως τραυματίαν εις τήν κοιλίαν. Περί τήν 10ην ώραν ήρχισεν ή γενική έφοδος τών τμημάτων μας και ή μάχη έκόπασε παραδοθέντων ή φονευθέντων τών έντός τών χαρακωμάτων άμυνομένων. Καθ' ήν στιγμήν ό άγών έβαινε προς τό τέλος, δύναμις έκ δύο διμοιριών του Λόχου Έλαιοχωρίου ήρχετο εις ένίσχυσιν τών μαχομένων του Άχλαδοκάμπου, άλλ' ήτο πλέον άργά. Έπί τῷ άκούσματι ριπών τικών πολυβόλου, ή δύναμις αύτη υπεχώρησεν προς Έλαιοχώριον. Και εις τήν μάχην ταύτην έσχομεν 20 νεκρούς και 10 τραυματίας έκ τών οποίων οί πέντε υπέκυψαν εις τά τραύματά των μετά τινας ήμέρας, οί δε αντίπαλοι έσχον 65 νεκρούς».

•
«Κατηγορήθημεν μετά τήν συμφωνίαν τής Βάρκιζας, διότι εύρέθησαν άνδρες φονευμένοι έντός τών χαρακωμάτων. Όμολογώ ότι τουτο συνέβη και ότι δέν ήδυνήθην νά τό προλάβω. Και εάν μέν έπεκράτη τό Ε.Α.Μ., ή εάν έπρόκειτο περί έχθρων άλλοδαπών, τό λυπηρόν τουτο γεγονός θά έθεωρήτο ήρωϊσμός και θά είχαν άπονεμηθεί και μετάλλια άκόμη εις τούς άνδρας τών τμημάτων τής τελικής έφόδου. Έπειδή όμως πρόκειται περί άδελφοκτόνου άιματοχυσίας όφειλομένης εις τούς "άσπονδους" φίλους μας Άγγλους, μάς απέκάλεισαν και μάς αποκαλοῦν δολοφόνους και έγκληματίας.

Εις εκείνους οί όποιοι και σήμερα άκόμη, μετά παρέλευσιν δεκαπενταετίας, εξακολουθοῦν νά μάς συκοφαντοῦν και νά μάς ύβρίζουν άπαντῶμεν:

1) Αί μάχαι εις ένα έμφύλιον πόλεμον είναι άγριώτεραι εκείνων ενός συνήθους πολέμου.

2) Εκείνους οί όποιοι φονεύουν

συνανθρώπους των κατά τάς μάχας, τούς προστατεύει τό πολεμικόν δίκαιον, διότι οί ἀλληλοφονεούμενοι δέν γνωρίζονται μεταξύ των.

3) Ἡ ψυχική κατάστασις τοῦ μαχητοῦ κατά τήν ὥραν τῆς τελικῆς ἐφόδου εἶναι τοιαύτη ὥστε οὔδεις ἡγήτωρ καί ὁ ἀριστος τῶν ἀρίστων ἀκόμη νά ἔχη τήν δύναμιν νά τόν συγκρατήσῃ ἀπό τοῦ νά μή φονεύσῃ τόν ἀντίπαλόν του ἐντός τοῦ χαρᾶκώματος.

4) Ὁ Στρ/χός Κανονισμός ἀνα-

γράφει λεπτομερῶς πῶς διεξάγεται ἡ τελική ἐφοδος, καί προβλέπει μάλιστα καί εἰδικούς ἐκκαθαριστάς χαρακωμάτων, φέροντας εἰδικήν μάχαιραν ἐκκαθαρίσεως. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, οἱ νεκροί ἀμφοτέρων τῶν παρατάξεων, καθ' ὃ Ἕλληνας, ἐτάφησαν ἀδελφωμένοι εἰς τό αὐτό νεκροταφεῖον τοῦ χωρίου. Ἄς παρακαλέσωμεν τάς ψυχάς των νά παρακαλέσουν τόν Οὐράνιον Πατέρα νά προφυλάξῃ ὅλους τούς Ἕλληνας ἀπό μελλοντικούς ἐμφυλίου

σπαραγμοῦς».

Ἐπί τῷ βιβλίῳ τοῦ Ἐμμανουήλ Βαζαίου, ἀντισυνταγματάρχου ἐ.ά., *Τά ἀγνωστα παρασκήνια τῆς Ἐθνικῆς Ἀντιστάσεως εἰς τήν Πελοπόννησον*, Κόρινθος 1961, σελ. 90 καί 93.

Σίγουρα δέν εἶναι ὅλη ἡ ἀλήθεια, ἕνα μικρό φωτάκι εἶναι αὐτά τά ἀποσπάσματα. Πάντως δέν εἶναι φέμα, οὔτε μύθος.

Α.Ε.